

PETI DIO

*Napad na Sanski Most
i četvrta ofanziva*

I Z M E D U D V I J E V A T R E N A O B A L I S A N E

Poslije višednevnih iscrpljujućih borbi vođenih u Bosanskom Novom i oko njega, brigada je u lokti decembra 1942. godine stigla na područje Šanskog Mosta i otpočela pripreme za napad na ovaj, brojno jak i savremenu utvrđen, njemačko-ustaški garnizon.

Po odluci Operativnog štaba za Bosansku krajinu u napadu na Sanski Most i neprijateljska uporišta oko njega učestvovala su: Četvrta krajiška divizija su Drugom i Šestom krajiškom brigadom i Peta krajiška divizija sa Pivom i Četvrtom krajiškom brigadom i Sedmom polubrigadom. Granica između divizija bila je rijeka Sana. Na grad su napadale Prva krajiška brigada (bez Trećeg bataljona) i Drugi bataljon Četvrte krajiške brigade na desnoj, a Šesta krajiška brigada na lijevoj obali rijeke Sane, dok su sve druge naše snage napadale na jača i slabija uporišta na široj prostoriji oko grada. Prvi bataljon Sedme krajiške polubrigade bio je angažovan za napad na ustaško uporište Šasinu i obezbjeđenje zaleda snaga koje napadaju grad na desnoj obali Sane.

Štabovi Četvrte i Pete divizije izdali su naređenje da sve jedinice otpočnu napad u 23 časa 10. decembra 1942. godine.

Tada su se u Sanskom Mostu i okolnim uporištima nalazile sledeće snage neprijatelja: I. 2. 3. i bojna 10. domobranske pješadijske pukovnije i 12. četa 721. grenadirskog puka 714. njemačke divizije, a 12. decembra do opkoljenog garnizona u Sanskom Mostu probila su se pojačanja od Prijedora, i to: 3. bataljon 714. grenadirskog puka, jedna domobranska jurišna bojna, nekoliko tenkova 202. oklopnog puka i dva voda 3. baterije 661. artiljerijskog divizion.

Uslijed velike udaljenosti snaga Pete krajiške divizije od napadnih objekata, znatno je kasnio i početak njihovog napada, dok je napad snaga Četvrte krajiške divizije na lijevoj obali Sane počeo na vrijeme. Zbog toga su Prva krajiška NOU brigada i Drugi bataljon Četvrte krajiške brigade, trčeći bez zastoja, iz pokreta prešli u napad na svojim napadnim pravcima. Zakašnjenje od nekoliko sati u odnosu na naredeno vrijeme napada omogućilo je neprijatelju da se uspješno suprotstavi Šestoj krajiškoj brigadi, da paralizuje njen napad na lijevoj obali Sane, a zatim spreman dočeka napad naših snaga i na desnoj obali. Time su propali i svi dogovoreni postupci za sadejstvo naših jedinica i uzajamnu pomoć i podršku gdje to uslov i borbe nužno narecu. Treći bataljon brigade takođe je sa zakašnjenjem napao i likvidirao ustaška uporišta u selima Sehovci i Trnova, razrušio željezničku prugu, zatvorio pravac prema Prijedoru i spriječio intenciju neprijatelja prema napadnutom Sanskom Mostu.

Usadejstvu sa drugim bataljonom Četvrte krajiške brigade Prvi i Drugi bataljun Prve krajiške brigade energičnim napadom, uz velike napore i osjetne gubitke, slomili su ogorčen otpor Nijemaca i ustaša na spoljnim odbrambenim položajima i otpočeli tešku borbu za prve kuće na periferiji grada. Borba se sve više rasplamsavala, a odbrana neprijatelja, iz časa u čas, postajala sve upronija i žilavija, i naš uspjeh sve neizvjesniji. No, i u tako teškoj borbi, pod kišom kuršuma,

i-ksplozija ručnih bombi, mina i granata, bataljoni Prve krajiške i drugi bataljon Četvrte krajiške brigade osvajali su jednu po jednu otpornu tačku i kuće i/ kojih su se ustaše i Nijemci grčevito branili, i prodirali sve dublje u grad. Istina, ovo napredovanje je bilo dosta teško i sporo, ali sigurno i po učinku zadovoljavajuće. Postepeno potiskivanje i sabijanje neprijatelja na sve uži prostor dovelo je do sve gušćeg grupisanja njegovih snaga, a time i sve jačeg njegovog otpora.

Do pred samo svitanje neprijatelj je sabijen na znatno sužen prostor u samom centru grada. Domobrani su se u manjim grupama predavali, otpor je slabio, a napadi naših bataljona se pojačavali. Očekivalo se konačno razbijanje, uništenje i zarobljavanje neprijatelja i oslobodenje grada. Međutim, u cik zore 11. decembra, Prvi bataljon Trećeg odreda, koji je imao zadatak da od pravca Sanskog Mosta napadne ustaško uporište Sasinu i na taj način obezbijedi zalede snaga Prve i Četvrte krajiške brigade, ili se nije snašao, ili nije radio kako mu je naređeno, i umjesto da nas obezbijedi, on je, po svemu sudeći, napadom iz suprotnog pravca nabacio ustaše na leđa Prvog i Drugog bataljona Prve, i Drugog bataljona Četvrte brigade.

Napadom relativno jakih ustaških snaga na leđa naših bataljona situacija je postala veoma kritična, jer su se naše glavne snage našle gotovo okružene i izložene pogibeljnoj vatri i napadima neprijatelja i sa čela i sa leđa. U ovako teškom položaju nije bilo drugog izbora nego se manjim snagama štititi od njemačko-ustaških snaga sabijenih u centru grada, a glavnim snagama probijati se kroz ustaške jedinice koje napadaju sa leđa, što su štabovi i bataljona blagovremeno preduzeli. Zahvaljujući tome, za kratko vrijeme su razbijene ustaše iz Sasine i stvoreni uslovi za uredno i organizovano povlačenje jedinica.

Ne primjećujući povlačenje bataljona, u gradu je ostala Prva desetina Prvog voda Prve čete Prvog bataljona, načelu sa desetarom Mićom Jakovljevićem. Kad su uočili da su se njihova četa i bataljon povukli, borci ove desetine su se povukli na obalu Sane, dobro se maskirali, ostali neotkriveni i naredne noći se izvukli i došli u sastav svoje čete.

Tako su jedinice brigade, iskoristivši brzo razbijanje ustaša i gustu jutarnju maglu, uspjele da izbjegnu mnogo veće od pretrpljenih sopstvenih gubitaka, mada i ov i nisu bili mali. Iz borbe je izneseno i na slobodnoj teritoriji sahranjeno 28 poginulih boraca, a 63 ranjena su upućena u bolnicu na liječenje. U štab brigade doveden je 181 zarobljeni neprijateljski vojnik, dva oficira i pet podoficira. Izneseno je i sve zaplijenjeno naoružanje, i to: jedan pt top, jedna haubica, jedan bacač mina, 150 pušaka i veće količine municije i druge ratne opreme.

Iako navedeni podaci očigledno i uvjerljivo potvrđuju organizovanost povlačenja jedinica brigade, ima, istina rijetkih pojedinaca koji pokušavaju da dokažu da smo se povlačili u panici i neredu. Zar bi se u paničnom povlačenju moglo učiniti sve ovo što je učinjeno? Svakom dobronamjernom čovjeku, a posebno ratniku, jasno je da ne bi. Prema tome, postavka kritičara je nekorektna, nedobronamjerna, proizvoljna i neistinita, i zbog toga ne zasluhuje nikakav širi komentar.

Kratak osvrt na nepotpun uspjeh u ovoj zamašnoj napadnoj akciji i na uzroke koji su do toga doveli.

Nedovoljno snalaženje Prvog bataljona Sedme krajiške polubrigade i njegovo dejstvo suprotno zadatku kojeg je dobio omogućili su ustašama iz uporišta Sasina da se sa dosta jakim snagama nađu na leđima Prve krajiške i Drugog bataljona Četvrte krajiške brigade i time ih primoraju na proboj iz okruženja, a zatim na povlačenje.

Zakašnjenje sa napadom snaga Pete krajiške divizije stvorilo je mogućnost i vrijeme da se neprijatelj još bolje organizuje i pripremi za odbranu, da paralizuje napad snaga Četvrte divizije i to prije početka napada snaga Pete divizije, a to znači da napad naših snaga odbija po dijelovima, najprije Četvrte, pa zatim

i Pete krajiške divizije, jer jednovremenog napada naših snaga zaista nije bilo, a time ni sadejstva, jednog od osnovnih preduslova pobjede nad neprijateljem.

Dobijeni podaci o potpuno demoralisiranom neprijatelju nisu bili tačni. Na osnovu tih podataka nasi štabovi i jedinice bili su uvjereni da će bez većih teškoća savladati neprijatelja i izvršiti dobijene zadatke. Umjesto toga, naišli su na organizovan i žilav otpor neprijatelja, što ih je u samom početku napada unekoliko zbunilo i dovelo u nedoumicu. Zbog toga im je trebalo izvjesno vrijeme da se snađu i krenu u silovite napade i juriše.

Ne znam iz kojih razloga u ovoj napadnoj akciji nije bilo primjene do tada često korištenog skrivenog ubacivanja dijela snaga u uporište neprijatelja i jednovremenog napada spolja i iznutra. Isto tako nije bilo čak ni pokušaja probijanja odbrane neprijatelja takozvanim klinovima, a zatim njihovog širenja i udarima u bokove i pozadinu neprijatelja, već je napad izvođen strogo frontalno - streljačkim strojem što je dovelo do neuspjeha i dosta velikih sopstvenih gubitaka.

Napad na Sanski Most obnovljen je noću 11/12. i 13/14. decembra, ali opet bez uspjeha. I u ovom je bilo nedovoljno razumijevanja depeše Vrhovnog štaba NOV i POJ, kojom je naređeno da Sanski Most napadamo dok se situacija kod neprijatelja ne izmijeni, tj. dok ne dobije pojačanje. Kako se vidi, situacija se izmijenila u toku 12. decembra, jer je neprijatelj dobio znatna pojačanja, a mi smo ga napali 13/14. decembra, čime smo samo znatno povećali sopstvene gubitke.

Iako je u ovim napadima bilo i drugih uticajnih slabosti, mislim da su navedeni uzroci bili osnova našeg neuspjeha, što nam se svjetilo i kroz četvrtu neprijateljsku ofanzivu, u koju smo ušli sa desetakom jedinica brigade.

Slevo Rauš

S RANJENIKOM NA NOSILIMA U USTAŠKOM OBRUČU

Treća četa Prvog bataljona napadala je na Sanski Most na desnom krilu bataljona, i to uz prugu i rijeku Sanu od pravca Prijedora. Pristigli smo do nasipa na pruži i tu zastali. Grad je bio blizu, a bližila su se i 23. časa, vrijeme za početak napada. Kao i drugi, uzeo sam zaklon uz nasip i ubrzo čuo korake i tih razgovor sa druge strane nasipa, uspuzao sam se pažljivo i spazio grupu ljudi pred nasipom. Upitao sam "Ko je?" i oni su odgovorili: "Seljaci". Naredio sam im da pređu preko nasipa kod nas. a preko veze pozvali smo komandira čete Petra Jovišića Lebarnika.

Komandir je brzo došao. Oni ljudi, sve Muslimani, njih 10-12, rekli su nam da su iz sela Šehovaca koje nije daleko oдавде; da su bili u Sani (Sanski Most) u kafani i tamo igrali domina i karata; da im je prije pola sata naređeno da odmah idu kući; da su sve kalane pozatvarane, jer se saznalo da će partizani uskoro napasti Sanu. Komandir ih je pustio i oni su produžili prema selu Šehovcima koje je bilo nama iza leđa.

Do početka napada bilo je još samo nekoliko minuta pa preko veze stiže naređenje: "Naprijed i čvrsto drži vezu!"

Nismo se odmakli mnogo od mjesta gdje smo očekivali napad kad planu sa svih strana. Nije bilo više potrebe za šunjanje već energično naprijed. Ne nalazeći na jači otpor, naša četa dohvatila se brzo prvih kuća. Protiv tenkovski top je tukao kuda su nastupale Prva i Druga četa, a to je bilo lijevo od nas. No. ovaj

topju br./o umukao. Preko ve/e smo čuli: »Zaplijenjen je njemački protivtenkovski top-. Premaglasovima lijevo od nas i pucnjav i koja se tamo čula lako. se moglo zaključiti da su Pi va i Druga četa takođe doprle do prvih kuća. Sa ove sirane Šanskog Mosta naše snage su bile siegle obruč i neprijateljska artiljerija je gotovo uinukla.

Mi srno lagano nastupali i pretresali s\ e zgrade do kojih dopremo. Nedeljko Ušulica i ja usli smo u zgradu finansijskog odjeljka. Unutra nikoga, ali našli smo dobre cipele gojzerice, te smo se brzo preobuli. Nedeljko je uzeo sa jednog stola kesicu suvog groždca. U omanjoj kući tlo finansijskog odjeljka našli smo dva domobrana. Jedan je stajao iza ormara u uglu sobe, a drugi ležao ispod kreveta. Domobrane smo izveli iz kuće i zadržali ili sa nama. Nismo ih razoružali, jer na nas nisu opalili ni metka. (I svanuće jedan od ovih domobrana uspio je da pogodi jednog ustašu koji je zalutao u onoj magli i našao se iznenada pred nama sa mitraljeskom cijevi koja mu se bila zakovala. Prilikom povlačenja iz Šanskog Mosta oni su pokazali i veliku hrabrost i veliko požrtvovanje. Probijali su se zajedno sa našom celom, a kada je pala. teško ranjena, četna bolničarka Bosa Bosnic. iznijeli su je na sebi).

Slabo se \ itljelo. jer je bila gusta magla. Cela je prelazila na drugu stranu jed ne uličice i pokušavala dalje. Neprijatelj je pojačavao vatru prema nama i veća grupa ustaša htjela je da nas potisne nazad, ali im to nije polazilo za rukom. Imali smo dobre zaklone, pa njihova puščana i mitraljeska vatra, iako na momente vrlo snažna, nije nam nosila gubitke. Više muke zadavali su nam njihovi minobacači koji su nas tukli sve preciznije poslije svanuća.

Da bi imao bolji pregled ispred sebe i pogodan zaklon, puškomitraljezac iz našeg voda, Ilija Karlica, sa svojim pomoćnikom Dušanom Plavšićem uskočio je u jednu zidanu šupu i zalegao iza praga. Odatle je tukao kad god bi primijetio nekoga na suprotnoj strani. U jednom momentu, kada je došlo do jače pucnjavi- i kada se ukazala potreba tla Karlica ospe po grupi ustaša koja je pretrćavala ulicu, njegov puškomitraljez. se nije oglasio. Zbog pucnjave iz pušaka i drugih naših puškomitraljeza nismo to otimali primijetili. Kada se pucnjava malo stišala, začuo se glas iz šupe:

— Drugovi, drugovi, brzo u pomoć!

Nas nekoliko, koji smo bili najbliže, brzo smo priskočili tlo vrata. Iznenadili smo se kada smo vidjeli šla se desilo. Dušan Plavsic, pomoćnik Karličin. ležao je mrtav potrbuške, a Karlica je, nalakćen na lijevu stranu, držao lijevu ruku na prsima, odakle je izmedu prsta lila krv, dok je desnohl pokazivao otvor na tavanu iznad sebe. »Drugovi«, rekao nam je, »pazite se. ubi nas ustaša odozgo sa tavana kroz taj otvor«.

Sa dva puškomitraljeza i nekoliko pušaka izrešetali smo tavan koji je bio od dasaka i ustaša je bio gotov.

Teško ranjenog Karlicu previla je bolničarka, a potom smo ga stav ili na no- sila i sklonili iza zgrade finansijskog odjeljka. Tu smo prenijeli i mrtvog Dušana Plavšića. I jednome i drugome ustaša je pucao u leđa u v isini plecaka. Desetar Živko Radak naredio je meni da sa još četvoricom drugova odnesem ranjenog Karlicu u bataljonsko previjalište za koje je on rekao da se nalazi kod katoličke crkve koja se nije v idjela od magle, samo smo znali da je na lijevoj strani od nas. Baš u tonu- trenutku tamo je došlo do žestoke pucnjave. Stoga sam predložio da mi ostanemo sa četom dok se situacija tamo ne raščisti, ali Radak je ponovo naredio tla krenemo sa nosilima prema katoličkoj crkvi Sa mnom su bili Đuro Krčmar, Drago Zoric. Nedeljko Ušulica i Duro Vukić.

Nas četvorica nosili smo nosila, a Vukić je išao ispred nas na desetak-pet- naci metara da osmatra kroz maglu i pronalazi kuda lakše možemo proći. Pro stor preko kojega smo prelazili bio je pravac napada Prve i druge čele, ali nigdje

nikoga nije bilo. Mislili smo da su oni još dublje prodrli u grad i da zato sada lu nema nikoga.

Kroz maglu smo nazreli vrh crkvenog tornja, jer je magla bila gore rjeđa nego pri zemlji. Pored puta kojim smo se kretali prema ci kv i naišli smo na nje-mački protivtenkovski top koji su naši zaplijenili u toku noći. Pored lalela ležala su dva mrtva njemačka vojnika, dosta razbacanih praznih čaura i nekoliko sa-nduka ncispaljenih granala složenih blizu lopa. Od naših ni traga. Ovo nas je oz-biljno zabrinulo, jer je izgledalo kao da su se nasi povukli. Tamo iza nas. gdje je ostala naša četa, borba se pojačavala.

Spustili smo nosila kraj topa i odlučili da tu pričekamo neko vrijeme, \ |c-rujući da će naši doći da izv uku top. Za to vrijeme otišao sam do katoličke crkve, pregledao sve unaokolo, ali nigdje nikoga. Brzo sam se vratio i rekao drugov ima da ni tamo nema nikoga, pa smo uzeli nosila i pošli nazad prema četi. Nismo od-makli mnogo, a dočekala nas je vatra i povici ustaša. Srećom, zaklanjala nas je magla i ograda puta. Krenuli smo desno preko njiva, ali odmah smo primijetili streljački stroj ustaša koji su kretali ispred nas. Ne bismo ni znali da su to ustaše da nisu psovali na sav glas komunističku mater i čitava grupa sručila se sa ba-jonetima na dvojicu zarobljenih partizana. Zaokupljeni onom dvojicom, a uz to još i u magli, nisu nas ni primjetili, valjda i zbog loga sto smo im bili iza leđa.

Shvativši situaciju, brzo smo se okrenuli nazad, pa opet do onoga topa. a odatle prema crkvi. To je izvlačenje iz grada, bio jedini pravac na kome ustaša nije bilo. bar kako se to nama lada činilo. U stvari, oni su već i anije došli do crkve i produžili dalje progoneći dijelove Prvog bataljona. Kod crkve opet nikoga. PIK njava se čula u magli, ali malo dalje. Primijetio sam da nas kroz zavjesu na pro-zoru kuće pored crkve posmatra neki čovjek. Naredio sam mu da izade. Bio je lo crkvenjak. Uzeo sam ga da nas povede, ali kada smo se mi sagнули da podig-nemo nosila, on je iskoristio priliku i šmugnuo iza ugla kuće.

Nigdje nikoga nije bilo da nam pokaže kuda treba da idemo, a u magli nismo mogli da se orijentišemo. Nije bilo vremena za razmišljanje, jer su ustaše svakog trenutka mogle doći ovdje, utoliko prije sto je onaj crkvenjak njima otišao i mo-gao je sve da im kaže. Posav jetovali smo se i odlučili da idemo u pravcu na kome se još ne puca. Na to su nas naveli svježii iragov i na osnovu kojih smo zaključili daje luda nedavno prošlo više ljudi. Bila je pala slana, pa su se tragovi dobro vidjeli.

Đuro Vukić je išao ispred nas. On je bio najmlađi i najnejaći, pa smo ga šted-jeli, a mi smo sa nosilima isli iza njega po onome tragu. Zurili smo koliko god smo mogli. Iako je Ilija bio krupan, nismo osjećali da je težak i nije nam bilo tlo odmora. Poslije nekoliko stotina metara, držeći se onih tragova, stigli smodo st-rme uzbrdice koja se dizala naglo iz one ravnice i bila je zarasla u nisko, gusto šiblje. Posrtali smo pod nosilima, a ponegdje se pomicali na koljenima. Pušili smo se od znoja i ulagali svu snagu da savladamo ov u prepreku kojoj, zbog mag-le, nismo mogli da sagledamo kraj. Oko nas su lijukali meci iz magle. Činilo mi se da smo prethodne noći, kada smo se približavali Sanskom Mostu, sišli baš niz ovu uzbrdicu, pa nam je to davalo nade da smo na dobrom putu.

Najzad smo izišli na ravan, brisan prostor. Magla je tu bila rjeđa i vidjelo se i do sto metara. Lijevo od traga kojim smo došli bila je uvalica pored njive i po njenoj sredini nisko i rijetko v rbovo šiblje, ni pun metar visine. Mogli smo se tu skloniti, ali samo ako sjedimo ili ležimo, jer je uvalica bila plitka, a na dubljim mjestima bilo je vode. Svuda oko nas pucale su puške. Čuli smo i psinke i galamu, ali zbog daljine nismo mogli tla razumijemo ko i šta psuje i više.

Svratili smo u onu uvalicu da se malo odmorimo, i, sto je bilo još važnije, da izvidimo situaciju ispred nas. Osim ranjenika, ja sam bio najstariji, zašao u 21. odinu. a Vukić je bio tek napunio petnaestu. Stoga odlučismo zajednički da ja renem u izvidanje, a oni da ostanu kod nosila. Karlica se tresao otl hladnoće.

Skinuo sam svoj šinjel i pokrio ga. Tražio je vode i mi smo mu dali. Od hrane nismo imali ništa, osim one kesice suvoga grozda koju je Nedeljko Ušulica ponio iz zgrade finansijskog odjeljka, kada smo je pretresali. Polovinu smo dali ranjeniku, a ostalo smo podijelili nas petorica. U stvari, svakoga je zapalo po desetak zrna. Odmah zatim krenuo sam, puzeći ivicom uvalice, u izviđanje.

Došao sani do puta pored oronule ograde. Magla se već bila razila potpuno i sunce je grijalo, pa sam vidio širok prostor oko sebe. S druge strane puta bila je njiva, a iza nje vrbak. Desno su bile njive, ali na 200-300 metara počinjali su da se redaju neprijateljski bunker. Kod njih je bila neka vojska, ali nisam mogao da razaznam da li su domobranci ili ustaše. Pucali su iz bunkera, a neki i ispred bunkera prema uzbrdici uz koju su neki odstupali. Oni što su pucali ispred bunkera dizali su se, vrištali, psovali i vikali na sav glas: »Naprijed Sasina! Živila Sasina!«

Nisam tada znao da je Sasina selo iznad Šanskog Mosta, prema Banjoj Luci, ali mi je bilo jasno da je to neprijatelj, a da su naši oni što odstupaju. U onom pravcu tukla je i neprijateljska artiljerija i dobro sam vidio gdje granate ekspodiraju. Lijevo od mjesta gdje sam se nalazio, odmah iza kraja ograde, bile su 3—i poveće kuće, jedna do druge. (Kasnije sam saznao da su to Čekića kuće). U dvorištu ispred prve kuće vidio sam grupu od oko 15 ustaša. Pili su i galamili. Dobro sam čuo njihove psinke, jer do njih nije bilo više od 100-150 metara.

Kad sam sve ovo vidio, ocijenio sam da smo okruženi neprijateljskom vojskom, i to sa svih strana, a da su naši daleko. Nije mi bilo jasno šta se to desilo, pa smo se morali povući i to u momentu kada smo upali u grad i sabili neprijatelja na mali prostor. Zaključio sam da bi bilo uzaludno da se sada po danu pokušamo probiti čak i da nemamo nosila, a sa nosilima bili bismo odmah primijećeni.

Vratio sam se nazad do drugova i ispričao im sve što sam vidio i kakva je naša situacija. Uostalom, i oni su dobro čuli vrisku i psinku ustaša i lijevo, kod kuća, i ispred nas. Predložio sam da tu ostanemo dok se ne smrkne i da se onda izvlačimo po mraku. Za slučaj da nas otkriju ranije, neće nam ostati ništa drugo nego da se borimo koliko budemo mogli i umjeli, a ko bude uspio da se izvuce, neka se drži pravca koji sam pokazao rukom, a to je bio pravac kojim su se povukli neki naši dijelovi. Baš u tom trenutku iskrsla su iza brine četiri partizana. Došli su istim tragom kao i mi. Jedan je išao naprijed i nosio dvije puške, a dvojica su vodili između sebe jednog koji je bio lakše ranjen u nogu, ali je mogao da se kreće uz pomoć svojih drugova, kekli smo im kakva je situacija naprijed i predložili im da nam se pridruže, pa da tu sačekamo noć i da se, kao veća grupa, pokušamo probiti

Čim su vidjeli da mi imamo nosila, nisu htjeli ni da čuju za naš prijedlog. Čak nisu htjeli ni da zastanu, već su požurili onim utabanim puteljkom preko njiva. Poslije dva-tri minuta čuli smo viku, a zatim i pucnjavu u pravcu kojim su oni otišli, a puteljak je vodio prema bunkerima. Oni su bili iz našeg bataljona, ali se ne sjećam da li iz Prve ili Druge čete. Dvojicu sam dobro poznavao iz viđenja. U bataljon se nisu vratili nikada, niti se šta saznalo o njihovoj sudbini.

Da nas neprijatelj ne bi iznenadio i došao nam iznad glave, a da ga ne primijetimo koliko-toliko ranije, rasporedili smo se za osmatranje i odbranu. Duro Krčmar i Drago Zorić pomakli su se petnaestak metara niže. Đuro Vukić i Nedeljko Ušulica ostali su kod nosila, a ja sam se pomjerio petnaestak metara naviše. Magla se bila razila i sunce je grijalo. Pucnjava prestala i mogli smo da posmatramo Sanski Most. Tamo je dogorijevala Građanska škola. Kod katoličke crkve bila se prikupila velika grupa neprijateljskih vojnika, a neki su jos pridolazili, i to onim istim puteljkom kojim smo i ini došli do crkve. Mi smo se samo pitali da li ćemo se izvući iz situacije u kojoj smo se našli. Svuda oku nas bio je neprijatelj.

Još jedanput sam dopuštao ogradu gdje sam bio ranije. Za svaki slučaj stavio sam na glavu domobransku kapu koju sam našao tu u Mi/ini. Ona grupa ustaša kod Čekića kuća bila je i dalje bučna. Igrali su, pjevali i jedan drugome davali flašu. Nekoliko puta, da bi veselje bilo što veće. jedan od njih puštao je poduži rafal iz mitraljeza koji je bio postavljen u pravcu kojim su naši odstupili. Neke žene bacale su im sa prozora jabuke za koje su se oni jagmili. Jedna od tih žena ugledala je mene sa prozora i, misleći valjda da sam domobran mahnula mi rukom da dođem tamo. Da ne bih ispaao sumnjiv, podigao sam se i upro rukom u zemlju kao da moram da budem na tom mjestu. Pijane ustaše nisu obraćale pažnju na to. Naša je sreća što su oni posvećivali više pažnje tamošnjem ženskom svijetu koji ih je posmatrao sa prozora nego jednom »domobranu« koji je tu nedaleko na položaju.

Vrijeme je prolazilo jako sporo. Sunce kao da se nije micalo, a mi smo samo noću mogli da se izvučemo. Kod bunkera, i onih ispred nas i onih dalje, desno, bilo je sve mirno. Oni koji su bili u njima češće su se pojavljivali, sastajali se sa svojim susjedima i razgovarali. Mi smo njima bili za leđa. u uvalici, i oni nisu mogli da nas vide. Vratio sam se ponovo drugovima i rekao im da gore ispred nas nema nikakvih promjena.

Pred sam zalazak sunca spustio se jedan avion na ravnicu nedaleko od crkve. Oni što su čekali kod crkve potrcali su avionu, istovarili neke omanje sanduke i odnijeli ih na ramenima u grad. Avion se potom digao i oletio nešto udesno iznad nas i onih kuća gdje su se nalazile ustaše. Oni su tada zavrištali, a onda su potpuno ućutali. kao da ih je nestalo odatle.

U suton, kada smo mislili da će sve biti u redu, začu se razgovor ispod brine. Nedeljko Ušulica priskoči do mene da mi to kaže. misleći tla ja nisam čuo. I Đuro Krčmar se podiže i dade nam znak rukom u pravcu odakle se približavala galama. Za nekoliko trenutaka pojavio se ustaša iza brine i to na mjestu odakle smo i mi izašli. Prvi sačekao da izađu i ostali. Bilo ili je oko 20-W. Oil mjesta gdje sam se ja nalazio pa do njih nije bilo više od 70 metara, a od mjesta gdje su bili Krčmar i Zorić još manje. Sa otkočenim puškama i krajnjom napetošću očekivali smo kuda će krenuti.

Kada su se svi prikupili, njihov starješina se okrenu i pođe tragom kojim smo i mi došli. Ta utabana staza vodila je prema bunkerima, ali prolazila je samo na desetak koraka od nas. Čim krenuše, ugledaše nas oni prvi i stanu, mada posljednji nisu bili krenuli, jer su čekali da se kolona izduži i, očito iznenađen, upita glasno: »Ko je tamo?«, gledajući u Krčmara i Zorića, jer su im oni bili bliže i njih su najprije vidjeli.

- A koje tamo? - uputi isto pitanje Krčmar.

- Koje tamo? Odgovori brže. jer ćemo pucati! viknu još glasnije onaj sa čela kolone.

- Ovdje partizani, pa sada pucaj akt« hoćeš - odbrusi Krčmar.

-1 ovdje su partizani. Ja sam partizan, a ako ni i ne vejrueic, evo vidite moju partizansku rogu.

U tom trenutku podigao je desnom rukom UVIŠ jednu -rogu« koju je imao u ruci i okrenuo je tobože da je bolje vidimo, pa nastavio:

- Sada sigurno vidite da smo svoji i eto nas k vama, - koraknuo je naprijed skidajući lagano automat sa ramena.

- Evo ti što si ti partizan! - opsovao je glasno Krčmar i opalio iz puške na njih. To isto učinili smo i mi, ali samo po jedan metak i to radi loga da pokažemo da nas ima više. Već na prvi Krčmarov pucanj oni su svi plegli gdje se ko zatekao i počeli da se razmiču desno i lijevo puzanjem. Njihov starješina davao je znak automatom onima iza sebe i tiho nešto zapovijedao. Jedna desetina otpuzala je malo unazad i spustila se iza brine, a drugi su počeli puzeti da se pomjeraju udesno. Ostali su ležali zaklonjeni izbočinom zemljišta i pazili na nas. Niko

nije pucao. Mi smo bili u boljim zaklonima i mogli smo da ili nadamo, ali smo se namjerno uzdržavali da ne bismo izazvali i one ustaše koji su bili lijevo od nas u bunkerima. Htjeli smo da ili koliko-liko zadržimo, jer se počelo smrkavati, a ovo njihovo oklijevanje išlo je nama u korist. Osjećali smo da oni žele da nas opkole u toj uvaliti i to se ne pucaju na nas bilo je samo varka.

Dao sam rukom znak Krčmaru i Zoricu da se primaknu bliže, pa smo se začas sporazumjeli da svi, ako budemo prisiljeni, iskaćemo iz malice prema gornjem čošku ograde. Za suiki slučaj rekao sam t stillici i Vitkicu da polagano vuku nosila prema gore dokle ima dubljeg zaklona. Samo što su oni pokrenuli nosila, čuo se zvižduk pištaljke ispred nas. Na taj znak ustaše su krenule u obuhvat i sa lijeve i sa desne strane.

Brže tamo! rekao sam misleći na gornji čošak ograde, kako srno se sporazumjeli.

Prvi je skočio Duro Vukić, ali umjesto da se pognut prebacuje uvalicom i korisii zaklon, on je odmah skrenuo desno, istrčao na puteljak. produžio njime samo nekoliko koraka i pao ispred ustaša koji su tu bili zalegli. Zašto je lako postupio ostalo je nepoznato.

Krčmar i Zorić nisu imali druge već da u posljednjem sekundu pretrče na drugu stranu malice i uskoće u donji čošak ograde prije nego što je na lo mjesto pristigla grupa ustaša koja je baš tamo jurnula da bi im se našla iza samih leda. Ušulica i ja uspjeli smo da se prebacimo do gornjeg čoška ograde, a odmah odatle pretrčali smo njiu i uskočili u vrbovo šiblje, šio ustaše nisu dobro vidjele, jer su se ustremili prema Vukiću. Culi smo v iku na mjestu gdje je Vukić pao. ali nismo mogli da vidimo šta se tamo dešava.

Odmah polom ta isla grupa uslaša pojurila je prema gornjem čošku ograde odakle smo uesto ranije umakli Ušulica i ja. Bijesni sto nas nisu našli, psovali su na sav glas. Mi smo se bili pritajili, da nas oni ne bi čuli. Dijelila nas je razdaljina od tridesetak metara.

Ki cmar i Zorić nisu uspjeli da se prebace do gornjeg čoška ograde i pridruže nama. jer MI ustaše prije doprli do sredine ograde i tako nas razdvojili. Nismo znali ni da li su njih dvojica uspjeli da se izvuku živi. Međutim, prema ponašanju ustaša i njihovoj psovci, izgledalo nam je ila su oni ipak izmakli. Naređenje starješine ustaša, što snio dobro culi, da uvalicu, jarak i prostor oko ograde dobro pregledaju išlo je u prilog našoj nadi.

Cim se grupa ustaša koja sc nalazila ispred nas dv ojice razvila u stielte i krenula niže u uvalicu, mi smo se uv ukli još dublje u v i bak i zalegli preko onih grmova, jer su svukuda bile rupe pune vode. a odozgo se bio uhvatio tanak led. koji se nije otopio u loku dana. Pucao je pri prvom dodiru i taj prasak leda sa pljuskanjem vode mogao je da se čuje dosta daleko u noci. Bila je mjesečina i ustaše su dugo pretraživale onu uvalicu i bližu okolinu. Stoga smo ostali na tom mjestu gotovo dva sata. a onda smo krenuli dublje kroz v i bak. Zbog gustine šiblja i dubokih rupa punih vode skrenuli smo desno i izašli do ivice v rbaka. Odatle do bunkera bilo je oko 150 metara.

Da bismo se primakli sto bliže, a da nas ne čuju po hođu, skinuli smo cipele i prebacili ili preko ramena. Uspjeli smo da sc približimo do naspram bunkera kad se jedan domobran ili ustaša, koji je stajao s one strane pored bunkera, proderao iz svega glasa:

- Partizani! - i opalio na nas iz puške, ali nije pogodio ni jednog.

Nas dvojica iz sve snage protrčali smo pored živice mimo bunkera, a onaj je i dalje pucao. Začas je otvorena vatra iz svih bunkera. Prema nama je lijuknulo još nekoliko zrna, vjerovatno iz onog bunkera pored koga smo protrčali, dok su svi osiali pucali ko zna kuda u noći. Pucnjava je jenjavala, a zatim i prestala.

Iako je bila mjesečina, nismo znali kuda da idemo. Zaobilazeći čas tamo, čas arno oko ograda, jaruga i živica, počeli smo tla lutamo, da gubimo orijentaciju

i dva puta smo nabasali na neprijatelja. Sva sreća što su oba pula počeli da pucaju prije nego što smo im se primakli bliže. Oba puta, poslije pucnjave, okretali smo se na suprotnu stranu i nastavili dalje. Na jednom mjestu sapleo sam se o nešto i pao. Bio je to vojnički ranac pun nekih stvari. Pošto nije bio mnogo težak, ponio sam ga. Gladni, umorni i neispavani, odlučili smo da svratimo u prvu kuću na koju naidemo.

Nakon još podužeg lutanja primijetili smo slabo svjetlo. Kada smo se lagano primakli bliže, vidjeli smo da je svjetlo na prozoru jedne kuće i da se pred vratima čuje razgovor više muškaraca. Razgovor je ubrzo prestao i prema topolu koraka zaključili smo da neki odoše, a polom su se čula vrata. Sa otkočenim puškama primakli smo se prozoru i zakucali lagano. Javio se muški glas i čovjek je otvorio prozor, zagledao se u nas kroz mrak i ljubazno nas pozvao u kuću. Otvorio je vrata i uveo nas u sobu. Sjeli smo na klupicu, nasred sobe. Čovjek nam je rekao da je sam, jer su mu se čeljad razbiježala zbog borbe. Odmah nam je ponudio da jedemo, donio nam je lonac kiselog kupusa sa suvom slaninom i polovinu kukuruznog hljeba.

Prije nego što smo počeli da jedemo postavio sam domaćinu nekoliko pitanja da bih saznao gdje se nalazimo, gdje se nalazi neprijatelj, a gdje partizani, ali tako da on ne shvati da mi lutamo. Posebno me interesovao njegov stav prema nama. Evo šta nam je odmah ispričao:

- Ovo selo zove se Lužani i otišao je do Sane ima samo pola sata pješke. Danas do podne ovdje su bili partizani, ali su se morali povući ispred ustaša i domobrana i oni se sada nalaze u selima Tomini i Čapljama, a selo Čaplje udaljeno je odavde svega petnaest minuta. Gore iznad sela nalaze se veliki bunker i tu su bili na položaju domobrani od poslije podne pa sve do sada. Samo prije nekoliko minuta oni su dobili naređenje i odmah kreću na položaj prema Čapljama, jer će pokušati da ponovo povrate Čaplje od partizana. To su mi rekla dvojica domobrana, koji su sada sedjeli baš na loj istoj klupi gdje vi sjedite i samo na minut otišli su prije vas. Ja sam ih ispratio do ispred vrata.

Čovjek nam je još rekao da je Hrvat i da mu je ime Duro, a prezime sam mu zaboravio.

Iako sam bio veoma oprezan u razgovoru, on je ipak shvatio da ini lutamo i ponudio nam da noćimo kod njega, da ide sa nama dokle mi hoćemo ili da nas vodi do Tornine. Dogovorili smo se da nas on isprati do iznad gornjih kuća u selu i da nam pokaže u kom pravcu treba da idemo, što je on i učinio. Dao nam je hrane i za put. a mi smo njemu dali sto komada cigareta, čemu se on posebno obradovao. Na rastanku smo se srdačno pozdavali. Zahvalili smo mu na njegovoj usluzi, a on je nama zaželio srećan put.

Bili smo premoreni, pa smo se teško kretali. Međutim, više nije bilo opasnosti za nas. U selu Kijevu jedan domaćin kome je bilo ime Ilusein, odazvao se na našu lupu na vrata njegove kuće i rekao nam gdje se nalaze partizani.

Stigli smo pred zoru u jedan zaselak sela Tornine. Zakucali smo na prozor jedne kuće. Stariji čovjek i tri žene sa crnim maramama rado su nas primili. Oni nisu spavali čitavu noć i zaljublilo svjetlo kod njih. Po ulasku u sobu Nedeljko Ušulica svalio se odmah na postelju, a tla nije ni riječ progovorio. I ja sam bio umoran kao i on, ali sam morao da se najprije raspitam gdje se nalaze partizani. Na veliku radost, domaćini mi rekoše i da se partizani nalaze baš tu u selu Tomini i to u zaseoku Vidovići, kod crkve. Rekli su mi još i to da je tamo najstariji među partizanimajedan visok i krupan, a ime mu je Vico. Nije mi bilo teško da zaključim da je to intendantura naše brigade.

Posije tri noći nespavanja lako je shvatiti kako smo spavali. Domaćica nas je probudila oko podne, jer smo se tako dogovorili. Čekao nas je gotov ručak.

Ovdje sam pročitao pismo koje se nalazilo u rancu koji sam našao u toku našeg lutanja prethodne noći. Pismo je bilo nedavno poslato iz Banje Luke, agla-

siluje na narednika Milu Komlienovića. U pismu njegov sin. očito dječak, pored ostaloga pita oca: »Dragi tata da li ima i tamu komunističkih bandi?« i dodaje: »Nadam se da se dobro boriš protiv tih bandi. Uostalom, pričaćeš mi kada dođeš kući«.

Ranac je bio probijen na tri mjesta. Kako je prušau njegov vlasnik, narednik Mile Komljenović, to ne znam.

Na polasku srdačno smo se pozdravili i izljubili sa našim domaćinima koji su nas i primili i ispratili kao svoju djecu. Domaćinu sam dao sto komada cigareta »Drava«. Nas dvojica nismo bili pušači. a njemu su oči zasijale kada je vidio toliko cigareta.

U zaseoku Vidoviti našli smo i kuhinju naše čete, jer su lu bile i bataljonske intendanture. Ekonom Jovan Kalana i kuvari začudili su se kada su nas vidjeli, jer su im rekli ti četi da srno poginuli u Sanskom Mostu. U luku noći krenuli smo sa kuvarima prema Sanskom Mostu, na položaj naše čete.

I u ceu su se začudili kada smo se pojavili. Duro Krčmar i Drago Zoric bili su bolje sreće. Kada su iskočili iz one uvalice, uspjeli su tla se provuku ispod Čekića kuća. Iste noći našli su naš bataljon koji je bio na položaju nedaleko od Šanskog Mosta, s obje strane ceste Sanski Most - Banja Luka. Oni su izvijestili tla smo poginuli Karlica, Vukić, Uštulica i ja i već je tako bilo upisano u spisku čete. Na žalost, bila je istina za Karlicu i Vukića.

U toku čitavog dana, 12. decembra 1942. godine, naša grupa nalazila se među neprijateljskim snagama. Nastojali smo da spasimo ranjenog Iliju Karlicu. ali u tome nismo uspjeli, a izgubili srno i Đuru Vukića. Oni su pali i ostali na tzv. Čekića kosi nedaleko od katoličke crkve. Ovi redovi su moje sjećanje na njih i na sve drugove iz naše čete koji su pali toga dana u borbi za Sanski Most.

Priključili smo se našem Prvom vođu koji se nalazio na položaju u niskoj hrastovoj šumici iznad sela Šehovaca. Među našim rovovima nalazio se i svjež grob u koji je sahranjen, prethodnoga dana, naš drug Lazo Sijan. On je poginuo na tome mjestu prilikom proboja iz pravca od Šanskog Mosta, 12. decembra. Lazin grob bio je paralelan sa rovovima u kojima smo mi bili na položaju. Tu pored njega ostali smo punih sedamnaest dana, koliko smo držali taj položaj.

Šestog januara 1943. godine ukazala mi se, sasvim neočekivana, prilika pa sam se toga dana, u prolazu kroz selo Lužane. ponovo zahvalio onom seljaku na njegovom gostoprimstvu i pomoći, a isto tako i domaćinima u selu Tomini.

Košta Kovačevu

POD V I G T R E Ć E C E T E D R U G O G B A T A L J O N A

Pred naš napad na Sanski Most izvršen noću između 10. i 11. decembra 1942. godine, Treća četa Drugog bataljona naše brigade dobila je zadatak da se neopazeno ubaci u grad i stvaranjem panike olakša prodor naših jedinica kroz spoljne odbrambene linije neprijatelja.

Zadatak je bio veoma težak, jer pred četom su bile mnoge prepreke od bun kera, rovova, mina i bodljikave žice, ali s obzirom na slične poduhvate i iskustva stečena u našim ranijim napadima na gradove u Bosanskoj krajini, mi smo i ovog puta računali na siguran uspjeh.

Četa se uveče neopazeno provukla i stigla do bunkera koji su bili posljednja odbrambena linija samog grada. Tada smo stali, jer Gojko Trikić, komandir čete,

procijenio je da nećemo moći da uđemo u grad ako se i dalje budemo kretali putem koji smo ranije utvrdili. Bilo je nophodno da se prebacimo preko drumu Sanski Most - KJruč, a zatim u koloni po jedan, da se spustimo u korito rijeke Sane.

Tako smo, koristeći obalu kao zaklon, krenuli nizvodno i uklonili sve žičane prepreke koje su dopirale do desne obale Sane. Ne napuštajući korilo rijeke, morali smo nekoliko puta da sačekamo prolazak neprijateljske patrola koja se kretala drumom pored obale.

Dok je četa prolazila ispod željezničkog mosta, iz grada je naišao voz »ćiro« i zadao nam dosta brige. Lokomotiva sa nekoliko vagona zaustvila se ispred samog mosta i osvijetlila ga svojim farovima. Zalijepili smo se za zemlju, uvjereni da će ustaše i domobrani da se iskrcaju iz voza. Jovo Damjanić, vodnik Drugog voda, bio je izdao borcima posljednja uputstva i mi smo svi bili spremni da naprvimo gužvu i uhvatimo se ukoštac s neprijateljem ispod mosta, ali voz. je naglo krenuo nazad i nestao u tami, tutnjeći prema gradu.

Poslije napetosti kod mosta četa je izvjesno vrijeme išla koritom rijeke, a zatim se razvila u vodne kolone i uputila se centru. Prvi vod ubrzo je naišao na grupu domobrana i ustaša. »Predajte se!« uzviknuo je Milutin Kecman, a oni su zastali i gundajući produžili dalje, očigledno uvjereni da s njima neko zbija šalu. Stigli su ih naši kuršumi i to je bio početak sudara sa neprijateljem.

Borbe su bile naročito žestoke oko mosta, jer domobrani i ustaše u talasima su jurišali da bi se dočepali desne obale Sane. Mnogi su, ne mogući da se probiju naprijed, a nazad nisu smijeli, skakali u rijeku. Drugi su, opet, upadali u borbeni poredak naše čete, ne znajući ni sami kuda se kreću.

U okršajima na bliskom odstojanju dešavalo se da smo i mi i neprijatelj koristili kao zaklon istu zgradu, čak i isti ćošak neke zgrade. Do naglih i munjevitih obrta dolazilo je i zbog magle u kojoj je grad osvanuo.

Desetina Mice Kokoruša uveliko je lomila otpor neprijatelja kad je ispred sebe. najednom plotu, ugledala pijetla koji je okretao glavu desno i lijevo, kao da se pita šta se to oko njega dešava. Kad je neki zavrzan, neki od onih kojima je i u najtežim trenucima bilo do šale i smijeha, uzviknuo »Neprijateljski osmatrač!«, na pijetla se sručio puščani plotun, a iza plota digla je ruke grupa domobrana za koje niko od nas nije znao. Tako je pijetao životom platio svoju radoznalost, a našim borcima pomogao da otkriju i zarobe domobrane.

U ovoj borbi iz moje čete poginuli su Miloš Damjanić, zamjenik komandira Treće čete Drugog bataljona, Jovo Damjanić. komandir Drugog voda i borac Jovan Stojanović Đedo.

Ceta se zadržala u gradu do 13 časova, 11. decembra 1942. godine.

Jovan Stojanović

POGIBIJA U CENTRU SANSKOG MOSTA

Zemljoradnik iz Jaruga kod Kozarca, Stojan Stojanović. mirno je živio u svom selu, gdje ga je zatekla i kapitulacija bivše Jugoslavije. Ali, čim je počelo proganjanje i hapšenje Srba i naprednih građana, Stojan se povezao sa naprednim ljudima svog kraja. Brzo je stupio u Kozarski odred (Prva četa), na Med-njaku.

Od mah je bilo svima jasno: to je hrabar borac, čestit čovjek i primjeran drug. U Prvoj krajiškoj brigadi postao je zamjenik komandira Prve čete Četvrtog bataljona. Pokazao se i kao primjeran i preduzimljiv starješina, pa su ga voljeli i poštovali podjednako i borci iz njegovog voda, i iz cijele čete.

Prilikom reorganizacije Prve krajiške brigade, 16. jula 1942. godine u Rujiškoj, Stojan je postao najprije zamjenik, a zatim komandir Prve čete Drugog bataljuna. U napadu na dobro utvrđen neprijateljski garnizon Sanski Most, u decembru 1942. sa svojom četom upao je usred neprijateljskog uporišta. Doprli su do samog centra grada, vodeći borbu za svaku kuću. Ali, pošto na nekim sektorima ostale jedinice nisu imale uspjeha, brigada je morala da se povuče na položaje oko Šanskog Mosta.

U ovom napadu komandir Prve čete Drugog bataljona, Stojan Stojanović, teško je ranjen u stomak. Njegovi borci su ga izvukli i prenijeli do bolnice. Ali, ubrzo je podlegao ranama.

Njegovom smrću izgubili smo dobrog druga, primjernog rukovodioca i odanog člana Komunističke partije Jugoslavije.

Sa van Kcsii

MITRALJESKO GNIJEZDO POD KROVOM

Sanski most smo napali noću između II. i 12. decembra 1942. godine. Već u prvom jurišu u dvorištu jedne crkve poginuo je Ilija Jeličić, iz Suvaje.

Uspjeli smo da neprijatelja potisnemo s prednjih položaja u grad, gdje MI se razvile ulične borbe. Moja desetina se bila probila do samog mosta na Sani. Našli smo se iza jednog bunara, odakle smo tukli prilaze mostu.

Kad je svanulo, neprijatelj je počeo da preduzima protiv napade. Dok smo uporno branili prilaze mostu, počeo je da nas tuče mitraljez, čije gnijezdo nikako nismo mogli da otkrijemo. I neko doba jedan naš drugje primijetio daje na krovu obližnje kuće pomjeren crijep. Zaključili smo da bi tu moglo biti neprijateljsko mitraljesko gnijezdo, pa je desetar zatražio dobrovoljce da ga likvidiraju. Javili smo se Nikola Štrbac, iz Gudovca, jedan drug čijeg se imena više ne sjećam, i ja.

Pod vatrenom zaštitom naših drugova uspjeli smo da se privučemo zgradi. Kuća je bila pusta. Ni onaj mitraljezac se više nije javljao, pa smo mislili da je pobjegao. Za svaki slučaj, ipak smo se popeli na tavan. U prv i mah nam si učinilo da ni tu nema nikoga. U uglu je bilo nekoliko snopova konoplji a kraj njih smo ugledali hrpu čaura. Puškama srno počeli da razgrćemo snopove. Na naše iznenađenje— pod njima je ležao neprijateljski vojnik s puškomitraljezom u ruk; n Bez otpora nam se predao.

Poslije likvidiranja ovog skrivenog mitraljeskog gnijezda jedno vrijeme smo lakše odolijevali stalnim i upornim neprijateljskim protivudarima na most. Međutim, brzo smo osjetili da je neprijatelj počeo da nas luče i sa bokova. Na nas je koncentrisana žestoka vatra. Pokušali smo da stupimo u vezu s našim jedinicama s lijeve i desne strane, ali smo ustanovili da su se one već povukle. Morali smo se i mi povlačiti. Zahvaljujući gustoj magli, uspjeli smo da se dolinom Sane izvučemo iz blokade.

Naredne večeri smo ponovo napali Sanski Most, ali opet nismo upjeli da ga zauzmemo. Branile su ga jake neprijateljske snage. Sam položaj ovog mjesta u ravnici, s rijekom između nas i grada, olakšavao je posao neprijatelju. I nekoliko

narednih dana vodili smo borbe oko Sanskog Mosta. Neprijatelj nas je napadao danju, a mi smo liću rušili željezničku prugu i telefonske linije između Sanskog Mosta i Prijedora.

Baš tih dana smo držali i sastanak skojevskog aktiva, na kome smo izabrali delegata za Prvi kongres omladine u Bihaću. To je bilo u selu Kruharima, blizu Sanskog Mosta. Čitavog toga dana smo vodili borbu, u kojoj je ranjen Nikola Štrbac. Mitraljeski rafal mu je bio odsjekao dva prsta lijeve ruke i raznio kundak puške. Samo što je borba prestala, pohitali smo na sastanak, a Nikola nam je sa nosila doviknuo:

- Baš mi je žao što ne mogu i ja biti na sastanku, Ali. znam da ćete i bez mene izabrati najboljeg za delegata na kongresu!

Ni pokreti, ni borbe, ni loše vremenske prilike nisu mogle spriječiti naše redovne skojevske sastanke u četi. Držali smo ih pred svaku borbu, izuzev onda kada bi nas neprijatelj iznenadio. Dogovarali smo se na njima kako da služimo za primjer u izvršavanju borbenih zadataka i u brizi za izvlačenje ranjenih i poginulih drugova. Redovno smo na sastancima čitali radio-vijesti i prenosili ih, u razgovoru, ostalim borcima na položaju, u pokretu, i u svakoj prilici koja nam se ukazivala.

Svaki je borac po tome znao ko je skojevac. Oni su se prvi javljali za bombe, za izvlačenje ranjenog ili poginulog druga, neumorno obavještavali borce o situaciji na frontovima, objašnjavali im ciljeve naše borbe...

Petar R. Štrbac

U J E D N O M N A L E T U

U borbi za Sanski Most, koju smo vodili noću između 11. i 12. decembra 1942. godine, Treća četa Drugog bataljona kretala se desnom obalom rijeke Sane, gdje je neprijatelj imao više jakih uporišta u prvoj odbrani. Uz upotrebu ručnih bombi i naše poznato »ura« četa je u jednom naletu, sa ostalim jedinicama brigade koje su dejstvovala na desnom krilu, uspjela da likvidira sva uporišta i sabije neprijateljske snage oko mosta u centru grada. Ali, naši pokušaji da likvidiramo i ovo uporište ostali su bez uspjeha, jer neprijatelj je iz dobro utvrđenih bunkera davao veoma snažan otpor.

Pred zoru, u neprekidnim jurišima, izgubili smo nekoliko hrabrih boraca, među kojima i Jovu Damjanića, vodnika voda. On je ostao na brisanom prostoru između nas i jednog neprijateljskog bunkera, tako da nismo mogli ni da ga izvučemo i sahranimo.

Dalja naredba začetuje glasila: neprijateljske snage držati u okruženju i stalnim pritiskom prinuditi na predaju ili likvidirati u toku naredne noći, lako su u ovu akciju ušli poslije dugog marša i više neprospavanih noći, borci su držali neprijatelja u okruženju sve dok mu nisu pristigle u pomoć snage iz Prijedora koje su probile naše položaje i preduzele kontranapad sa glavnim udarom na Drugi i Treći vod.

Sve se odigralo u jednom trenu, kada se kroz eksplozije ručnih bombi, mitraljeske rafale i neujednačenu paljbu pušaka prolomilo urlanje neprijateljskih vojnika, a zatim njihovi uzvici: »Žive hvatati! Žive hvatati!« Gomila je jurnula prema nama kao bujica kroz provaljenu branu, ali zahvaljujući hrabrosti i prisebnosti kom. idira čete Gojka Trikića, Mile Kecrnana Dike. Drage Solomona Crnog i drugi i boraca, na tu neprijateljsku gomilu, kako mi je ostalo u sjećanju,

sručeno je u jednom trenu sve stoje bilo ručnih bombi i osuta takva mitraljeska i puščana paljba da su urlanje zamijenili jauci i odjednom pred nama su mrtvi neprijateljski vojnici ležali kao ispreturani otkosi, a živi su se dali u bjekstvo.

O trenutku kad je neprijatelj zaustavljen mi smo dobili naređenje za povlačenje koje je Gojko Trikić sproveo postepeno, uz pružanje otpora i izvlačenje svih ranjenih boraca. (Samo u kući u kojoj je bila komanda čete ranjeno je od ručne bombe sedam boraca, među kojima je bio i Gojko). O pogibiji i ranjavanju nekih drugova pobježe sam obavješten u bolnici u koju sam smješten kao ranjenik iz ove akcije. Moram napomenuti da mi je posebno teško pala pogibija Miloša Damjanića, vodnika Trećeg voda, koji je pao u povlačenju. Bio je hrbar vojnik i dobar drug.

Ubrzo poslije ove akcije komandir Gojko Trikić otišao je iz naše čete. Bio je upućen na kratki vojno-politički kurs u Bihac, a zatim je postavljen za zamjenika komandanta Četvrtog bataljona i na toj dužnosti ostao je sve do svoje smrti, u maju 1943. godine u selu Šipragama kod Kotor-Varoši. Epidemija pjegavog tifusa, koja je u centralnoj Bosni zahvatila cijelu brigadu, odnijela je stotinak boraca, među kojima i Gojka Trikića, smjelog borca, vještog rukovodioca i plemenitog čovjeka.

Milan Vujatović

PUŠKE ISPOD BADNJEVA

Na Sanski Most krenuli smo 11. decembra 1942. godine, u prvi sumrak. Pošli smo iz Donje Saniee, mjesta u kome su iste godine formirane prve omladinske radne akcije. Naša kolona hitala je desnom obalom rijeke Sane, zaobilazeći usputna sela i zaseoke, one bliže gradu, koji su bili pod kontrolom neprijatelja. Na čelu je bio naš Prvi bataljon koji je morao da prevale i nešto duži put da bi od sela Šehovaca, preko Šanskog polja, neposredno uz obalu rijeke, udario na grad.

Kad smo od Šanskog mosta bili udaljeni oko petnaest kilometara, naša kolona se ubrzano razvukla i jednom blagom nizbrdicom utonula u noćnu tišinu. Studen je sve jače stezala i osjećali smo da će noć biti veoma hladna. Ponekad se čuo zveket našeg oružja i lavež pasa u selima.

Sve češće su prenošena naređenja da se ide brže. Zastanke smo imali samo kad bi se sustizala i spajala prekinuta kolona. Prateći vod bataljona, u kome sam se tada nalazio, bio je na začelju bataljona i najviše je osjećao težinu marša.

Do Šanskog polja dovela nas je, sa okolnih brežuljaka, jedna duga uvala. Zastali smo nakratko i ubrzo, u vodnim kolonama, zagazili poljem. Bili smo dobro raspoloženi sve dok nam se polje nije učinilo i šire i duže nego što smo zamišljali. Vidljivost je postala slabija, a svjetiljke u gradu sve dalje i rjeđe, kao da su se gasile.

Moje Minobacačko odjeljenje uporno je slijedilo Treću četvu koja se, negdje na sredini polja, razvila u streljački stroj. Svakog trenutka očekivali smo pucnjeve.

Neprijateljski rovovi i bunker i spoljnoj odbrani grada, istureni ispred prvih kuća u polju, pali su pod našim prvim naletom. Iznenađenje i brzina, udruženi sa smjelošću, i ovdje su položili ispit.

Kako su išli neposredno iza streljačkog stroja, minobacačije su vješto i brzo sručile nekoliko mina po samoj ivici naselja. Bili smo očevici nezadi i vjaguriša na grad.

Pored nas su ubrzo počele da promiču prve grupe zarobljenika. Poneseni poklicima boraca, u svega nekoliko skokova premjestili smo minobacač i/a jedne osamljene kuće. Pošto smo lako ponovo prišli sasvim blizu našem streljačkom stroju, dejstvo smo nastavili ubacnom putanjom, tukući objekte i mjesta sa kojih je neprijatelj pružao najžešći otpor.

Poslije ponoći rasplamsala se prava ulična bitka. Na nekim mjestima izbili su i manji požari, a rakete su sustizale jedna drugu. Praćeni dozivanjem i komandama starješina, borci su munjevito pretrčavali ulice. Pero Đurić, komandant bataljona, utegnut u kratki kožni kaput, nije se ni saginjao prolazeći kroz kišu od pušanih i mitraljeskih metaka.

U jednom trenutku, dok smo mijenjali položaj, naletjeli smo na grupu domobrana koje je vodio jedan podoficir. Zalutali i izbezumljeni, predali su nam se bez otpora.

Kad smo im oduzeli municiju i sklonili ih iza jedne kuće, na zarobljenom podoficiru vidio sam lijepe kamašne. Pošto su se našle u mojim rukama, ocijenio sam da će mi lijepo stajati i vatio sam ih vlasniku da ih »pričuva«, ne sluteći šta će se ubrzo dogoditi.

U svanuće, kad smo se tome najmanje nadali, čuli smo uzvike:

- Neprijatelj s leda!
- Drugovi, naprijed u proboji
- U proboj!

U baštama, između nekoliko kuća, uz obalu Sane, brzo se okupila veća grupa boraca Treće čete. Među njima sam zapazio Nikolu Garaču, zamjenika komandanta bataljona, koga smo svi znali kao hrabrog i snalažljivog borca. Dozivao je po imenu pojedine borce.

Zbijajući se oko Garače, brzo smo se pomjerali ulijevo, bliže obali rijeke. Neke neravnine i udubljenja dobro su nam došli da zalegnemo. Odjednom, na desetak koraka od nas ugledali smo gust streljački stroj ustaša u crnim uniformama. Kad je grunulo nekoliko naših ručnih bombi, negdje iz sredine stroja digla se jedna drugarica. Raširila je ruke i uzviknula:

- Naprijed, drugovi! Juriš!

Nazalost, nikad nisam saznao ime te drugarice, ni odakle je rodom. Posljednji put sam je vidio u Korićanima, na nosilima. Podlegla je pjegavom tifusu u bespuću na Vlašiću.

Pošto smo mi izronili kao iz zemlje, ustaše su očigledno bile iznenađene. Zadržano, njihov stroj malo se razmakao, a pucnjava gotovo prestala, i naša i njihova. Tada je došlo do jednog čudnog i neobičnog događaja: kroz prostor koji su nam ustaše »ustupile« nagnuli smo bez pucnjave. Samo smo se međusobno »strijeljali« pogledima svjesni valjda da je to, u toj situaciji, za obje strane najbolji izlaz.

Kako sam sa grupom drugova bio kraj same rijeke, koja je na tom mjestu zalazila u polje ispred nas, naidosmo na nekoliko vodenica. Desetak ustaša, koji zbog rijeke nisu mogli da se sklone ispred nas, bilo se zavuklo pod badnjeve i lakomicc koje smo mi, takođe iznenađeni, preskakali. Bili su plegli potrbuške na puške i gledali nas ne mičući se, kao da nas ne vide.

Ubrzo smo se odvojili od rijeke i krenuli poljem, žureći da najkraćim putem, povrh sela Sehovac, stignemo do prvih brežuljaka. Ja se nisam odvajao od cijev i minobacača, za koji sam kao nišandžija bio zadužen. Ostale dijelove minobacača nosili su Milan Lajic, Milenko Dudić, Dušan Beriće. Milan Dragić, Rajko La/ić-Kukić i milan Stojić. Vođa odjeljenja je bio Jovan Jakovljević.

Sjetio sam se zarobljenih domobrana i kamašni negdje na sredini polja, kad smo već bili usporili korak i kada srao samo nazirali ostatke ustaškog stroja koji je ulazio u grad. Na kamašne sam pomišljao i kasnije, osobito za vrijeme borbi u velikom snijegu na Paunovcu pod Grmečom, u toku četvrte neprijateljske ofanzive.

Dušan Radić

PORUKA NIJE ZAKASNILA

Početkom decembra 1942. godine, uoči napada Prve krajiške brigade na Sanski Most, doživio sam najzubbudljivije trenutke u ratu.

Bin sam tada kurir štaba brigade. Dobio sam zadatak da iz sela Kruhara, gdje je bio smješten štab brigade, odnesem poštu u Trnovo, u Treći bataljon, koji je obezbjeđivao našu glavninu od mogućnog napada neprijatelja iz Prijedora i Sanskog Mosta.

Teren mi nije bio poznat, pa sam išao oprezno. Primičući se Trnovu, na jednom brežuljku opazio sam naoružanog čovjeka. Stajao je kao kip pod jednim krošnjastim divotom. Prikratio sam mu se i zapazio da je u civilnom odijelu. Na šeširu nije imao ni pretokraku. niti neku drugu oznaku. Pažljivo sam osmotrio okolinu i zaključio da u blizini v iše nema nikoga, pa viknuh što sain mogaojače:

- Ne mrdaj! Odloži oružje i ruke uvis!

Čovjek je smesta učinio što sam tražio. Tada primijetih da ima lovačku pušku, pa ga upitah kome čuva stražu.

- Kavu stražu, čovječe! - odvrati on. - Kada je 0110 maloprije zapuealo negdje oko sela, izidoh na brdo, za svaki slučaj.

Nisam imao vremena da se sa njime progonim i da provjeravam njegove navode, a kada čuh da je iz okoline, zaključili da mi može dobro poslužiti kao vodič.

- Vodi me u Trnovo najkraćim i najsigurnijim putem - narodih mu strogo i za svaki slučaj dodadoh, repetirajući pušku: - Pokušaj li samo da me zavedeš, nećeš imati mogućnosti da se pravdaš!

I' Trnovo smo stigli, čini mi se. za tili čas. Predao sam poštu, a zamjenik komandanta brigade Slovo Rauš mi naredi da so najhitnije vratim u Kruhare i poneseu njegovu poruku. Sva sreća sto sam bio uz njega dok je tu poruku pisao, a pri tom mi je i rekao o čemu je riječ: u Sanskom Mostu se nalazila neka velika ustaška glavešina, možda i sam zamjenik Pavelićev, ili 11 najmanju ruku njegov ministar unutrašnjih poslova, pa naše jedinice treba da pojačaju pritisak rta grad, ne bi li ga zarobile.

Krenuo sam brže i slobodnije nego u dolasku. Nosio sam hitnu poruku, a vraćao sam se putem koji sam već poznao i prevadio bez teškoća. Bila je već prošla ponoć kada sam između Sasino i Sanskog mosta začuo žamor. Zastao sam i opazio da mi u susret nailazi neka povećaa grupa. Nisam znao ko su, pa sam uhvatio zaklon i viknuo:

- Ko je tamo?

Umjesto odgovora i oni meni postav iše isto pitanje. Ja se povučem desetak metara u stranu, pružim se po zemlji i ponovo viknem, sada još jače:

Ko ide?

U tom trenutku u mom pravcuje otvorena puščana i mitraljeska vatra, a iz gomile se izdvoji povećaa grupa i krenu na juriš. (Valjda su mislili da nas ima više). Priljubljen uz zemlju, pažljivo sam birao pravac kojim sam se mogao povlačiti i tražili neki orijentir koji bi mi pomogao da se prema njemu ravnam. Odlučih se da to bude najviše brdo.

Taj predali mi je dobro došao, jer sam tako izbjegao najžešću vatru. Da sam odmah ustao i počeo da se povlačim, vjerovatno bi me neko zrno zakačilo. Tim prije što sam, kako sam kasnije saznao, imao posla sa ustašama iz Sasino. Njih su naše jedinice upravo bile najurile iz Sasine, pa su bježali za Sanski Musi

Povlačeći se pred gomilom ustaša, dospio sam do potoka, koji sam morao pregaziti. Na drugoj obali legoh da osmotrim gdje se nalazim i na koju stranu da krenem. Upravo u lom trenutku primijetih kako potoku, iz pravca kojim sam došao, prilazi neki čovjek. Pomislim da su megonioci sustigli i da sad pretražuju grm po grm da bi me našli. Ali, opazili da čovjek jedva hoda, oslanjajući se 11a

pušku. Dode du potoka i u njemu se spetlja, jer je, ranjen u nogu, jedva koi aćao. Javih mu se i tiho zapitah ko je

- Partizan, iz Četvrte krajiške! - odgovori on šapatom.

Zagazih u potok i nekako ga iznijeli na drugu stranu. Reče mi da je ranjen prije sat-dva, prilikom napada na selo Čaplje. Njegovi su se povukli i ostao je sam, pa sad nema druge nego da se nekako dovuče do kuće, koja je negdje u blizini. Rastadosmo se i svako pođe svojini pravcem.

Počelo je bilo da svanjiva. Ustaše su bile ispred mene na sto-dvjest metara. Odlučih da idem iza njihovog stroja. Začudo, išli su u istom pravcu kao i ja - ka selu Kruhrima. Naši su ili primijetili tek kada su došli na stotinak metara od štaba brigade. Čim su naši otvorili vatru, ustaška gomila se raspršila i /a tili čas zamakla u obližnju šumu.

U štab brigade sam došao samo što je prestala pucnjava. Onako neispavan i moker, usmeno sam komandantu brigade Voji Totloroviću prenio poruku njegovog zamjenika Steve Rausa. Cedulju s Rauševom porukom sam bio strpao u usta čim sam se susreo sa ustašama. Ni tada, pred komandantom brigade, kao ni sada, poslije gotov o četiri decenije, ne znam šta je bilo s tom ceduljom: jesam lije u onom uzbuđenju progutao, ili sažvakano mahinalno ispljunuo? Sva sreća što je Rauš predamnom pisao tu kratku poruku i meni objasnio o čemu je riječ.

Grizla me sav jest što nisam uspio da brže doneseni poruku, pa sam komandantu ispričao sta mi se sve desilo. Komandant se blago nasmiješio, potapšao me po ramenu i rekao:

Sve je. Šuco, u najboljem redu. A najvažnije je sto si ti ostao živ!

Milini Stico Miodrufi

B I T K A Z A V R Š E N A U V I R O V I M A S A N E

U okviru borbi za Sanski Most, vodenih polovinom decembra 1942. godine, Treći bataljon Prve krajiške brigade dobio je zadatak da se spusti desnom obalom Sane i poruši uskotračnu željezničku prugu kojom su Nijemci dovlačili pojačanja iz Prijedora. Time bi ujedno bila zaštićena leđa Prvom i Drugom bataljonu koji su bili blokirali istočnu stranu Šanskog Mosta

Dobro se sjećam tih dramatičnih trenutaka, neprospavanih noci i umora. Borci su teško koracali i neki se jedva savlađivali da ne zaspu u hodu. Kad smo stigli u selo Trnovu, politički komesar Trećeg bataljona Jusuf Imamović i ja kao komandant dopustili smo borcima da se razmjest u seoskim kućama, štalama i sjenicima, da se okrijepe snom da bi odmorniji, nastav ili pokret obalom Sane.

U selu je zavladao neki čudan mir. I meni se pt idrijemalo. S oružjem na grudima, politički komesar i ja legli smo, odjeveni, u neku slamu razasu tu po zemljanom podu seoske kuće. Oči nismo čestito sklopili i u polusnu smo čuli kako je stražar nekoga oštro zaustavio. Odziv prozeblog glasa najavio je da stiže kurir štaba brigade.

Odmah sam ustao i upalio petrolejku. Potamneo od umora, mokre odjeće, kurirje ušao u kuću, stao mirno i pružio mi neki koverat. Komesar. Insul je neko vrijeme ćutke gledao i najzad, nestrpljiv, upitao kurira:

- Je li, mladiću, šta si ti to donio?
- Naređenje komandanta brigade Voje Todorovića.
- Znam šta Vojo traži - samo naprijed.

I danas \ idim pisaćom mašinom ispisane redove: da Treći bataljon odmah produži bliže Prijedoru, da u rejonu Topica brda zauzme najpogodnije položaje i spriječi prodor neprijatelja prema Sanskom Mostu.

Komandant brigade nije propustio tla napomene kako da se organizuje i održava veza između štaba brigade i štaba bataljona. Naređenje sam pružio političkom komesaru, a on je. teško navlačeći cipele preko mokrih čarapa, odgovorio:

- Šta da čitam? Pokret, je li?
- I to odmah - naglasio sam.

Izdali smo naređenje da se borci probude i pripreme za pokret. Našli smo vodiča do susjednog sela Usoraca, a tamo drugoga, da nas odvede u Pejiću i Tomašcu, gdje smo stigli 17. decembra, u svanuće, i ništa neobično nismo primijetili. Mještani su nas dobro dočekali i pomogli nam da se razmjestimo u seoskim kućama. Kuvari su odmah stovarili kazane s konja i počeli pripremati doručak. U kuću u kojoj se bio smjestio štab bataljona počeli su navraćati naši simpatizeri i nuditi se da nam pomognu u prikupljanju hrane i podataka o neprijatelju. U razgovoru smo doznali daje iz sela bliže Prijedoru, iz Miljakovaca, Gaćana, Pejića, Gomjenice, Čele, Rakelića, Maričke i Usoraca. dosta mladih ljudi u partizanskim jedinicama, uglavnom u Drugoj krajiškoj udarnoj brigadi. Sve nam je ovo pogodovalo da se bolje pripremimo za uspostavljanje položaja i odbijanja napada neprijatelja.

Smatrali smo da je trenutno najhitnije da odaberemo četne rejonc za vođenje borbe i onesposobimo uskotračnu željezničku prugu, u visini Pejića, da neprijateljski vozovi ne bi mogli proći prema Sanskom Mostu. Za uništenje željezničke pruge nismo imali mina i eksploziva. Mislio sam da je najbolje da jedan usjek, nedaleko od Bašica kuće, zarušimo. zatrpamo zemljom, oborenim stablima i kamenjem. Politički komesar Jusuf predložio je nešto drugo: da se razmaknu šine, da bi neprijateljski voz iskliznuo.

- Kako tla to uradimo? - upitao sam.

- Imamo francuski ključ i nešto alata - odgovorio je Jusuf. - Borac Dušan Mirković i ja smo šloseri (mašinbravari), prihvaćemo se alata, šine rastaviti na spojevima iz hrastovih pragova povaditi klinove i voz će sigurno iskliznuti

Svidala mi se ova zamisao i odmah se prilglo na posao. Jusuf i Dušan zaista su znalački odvrnuli šrafove, a nekoliko boraca, zapinjući iz sve snage, pijucima su povadili klinove da bi šine odvojili od hrastovih pragova. Posao je bio prilično ležek, ali je brzo i dobro završen. Uklonili smo tragove i sve dobro maskirali da se ne primijeti tla su šine rastavljene.

U isto vrijeme čete su zauzele određene položaje za borbu. Borci su umješno odabrali zaklone i maskirali se koliko je to bilo moguće. U blizini pruge raspoređena je Prva četa, s komandantom Nikolom Kerkezom. Jednim omladincima najhrabrijih i najvještijih u borbi, a vod Dušana Sovilja nedaleko od mjesta gdje su šine rastavljene.

Moglo je biti 10 časova kad je kompozicija od nekoliko vagona, sa jednom lokomotivom između zatvorenih i otvorenih vagona, a drugom pozadi, ušla u pejičku željezničku stanicu. Iz zaustavljenih lokomotiva je vijorio dim. Posmatrana sa uzvišenja na kome smo se mi nalazili, željeznička stanica, zapravo drvena baraka, na mjestu ranije zapaljene zgrade, usamljena između zaravnih do Sane i Cerit a kuća, podsjećala je na pečurku. Voz se duže zadržao u stanici. Jusuf i ja smo

pomislili da će se vratiti u Prijedor i nije nam bilo lagodno. Naša strepnja se obistinila kad je voz pošao unazad, nismo znali zašto, zatim stao i, puštajući oblake pare, naglo krenuo naprijed. Borci u zasjedi, na položaju, mogli su takode pratiti šta se dešava. Bili su očigledno obuzeti nestrpljenjem i iščekivanjem.

Prolazeći pored vodenica na Sani i zalazeći u pošumljeni predio iznad pruge, voz je prilično usporio. Nijemci su svakako bili obazrivi, pažljivo su posmatrali pošumljene padine i nastojali da nas otkriju. U ovim trenucima bilo je najznačajnije da očuvamo hladnokrvnost i neprijatelju ne pružimo priliku da nas primijeti. Na Jusufovo i moje upozorenje, komandiri četa opomenuli su borce da suviše ne izviruju iz zaklona i slučajno, bez komande, ne potegnu obarače oružja.

Voz je, mileći, zastao nedaleko od usjeka iznad koga je bio zalegao vod Dušana Sovilja. Dvojica Nijemaca, u punoj ratnoj spremi, iskočili su iz vagona, pogledali prema gustim, ogoljenim stablima, došli ispred prednje lokomotive koja je gurala dva otvorena vagona puna pijeska da je zaštite od nagazne mine, priligli preko pragova i uši prinijeli šinama. Nešto su ispitivali i osluškivali. Lako smo ih mogli pokositi, ali to nije bio naš cilj. Oni su ustali, okrenuli se lokomotivama i vagonima, mašući rukama davali neke znake i brzo se vratili u zatvoreni vagon.

Bili smo zadovoljni što nas nisu otkrili. Lokomotive su se nekako zastrašujuće zahuktale, rigale dim i paru i vagone brže vukle. U usjeku se začula škripa čelika, prednji vagoni iskliznuli su iz šina i žarili se u kamenitu padinu. Kompozicija je zasuta pušćanom i puškomitraljeskom vatrom. Nijemci su uzvratili žestokom pucnjavom i brzo počeli da se iz prvog vagona iza lokomotive prebacuju u drugi vagon. Komandir Kerkez, da bi se napad pojačao, naredio je da dva voda, nešto više udaljeni od pruge, kuristeći drveće za zaklone, oprezno priđu i pomognu vodu u zasjedi iznad »zglajzanog« voza i usjeka. Za to vrijeme Nijemci su učinili što su mogli da bi izmakli ispod ubitačne vatre: otkacili su vagone pozadi prednje lokomotive koja je iskliznula iz šina, zadnjoj lokomotivi dali punu paru, kako se to kaže, da bi izvukli žive glave. Onaje odvukla iztešetane vagone, mrtve i ranjene, bez zadržavanja projurila kroz pejičku željezničku stanicu i nestala prema Prijedoru.

Borci Kerkazove čete stuštili su se na otvorenu planinu da pretraže ostavljenu lokomotivu i vagone. Našli su dosta raznog materijala, petoricu mrtvih neprijateljskih vojnika, dvojicu zarobili i zaplijenili njihov puškomitraljez »šarac«. Kasnije smo doznali, od našeg saradnika među željezničarima u Prijedoru, da su Nijemci iz vagona, kad je voz stigao u željezničku stanicu, iznijeli desetak mrtvih i ranjenih vojnika.

Bilo je prirodno da očekujemo da neprijatelj reaguje. U štabu bataljona smo analizirali trenutnu situaciju i došli do zaključka da će neprijateljska artiljerija iz Prijedora početi da luče naše položaje, da će razdaljinu odrediti na osnovu mjesta gdje smo srušili voz da zapriječi prugu. Jusuf i Mirko su predložili da položaj promijenimo, da se više približimo Prijedoru i neprijatelja privremeno zavaramo. Zajedno sa komandirima četa preduzeli smo mjere da se izvidi i odaberu najpogodniji tereni za nove položaje. Dok smo to činili, iznad naših glava su zazviždale topovske granate, odletjele pozadi u pošumljene brežuljke i počele eksplodirati. Čete su već bile izvučene naprijed, u selo, i tu čekale da krenu na sljedeće položaje.

Bilo je prilično hladno. Uvalama i potocima ispresijecano brdovito zemljište na više mjesta bilo je pogodno za uspostavljanje solidnih položaja. Jedan odbornik, mislim da se zvao Dragan Mikić, upoznao je Jusufa, Mirka i mene gdje su ranije, do početka neprijateljske ofanzive na Kozari, bili položaji Miljakovačke partizanske čete Drugog krajiškog (kozarskog) partizanskog odreda. O tome smo nešto i sami znali, s obzirom da smo se povlačili, poslije žestoke borbe, u

junu 1942. godine, na Piskavici, baš preko ovog terena, prega/ili Sanu i otišli u Podgrmet. Štama se tada povukla i Miljakovačka partizanska četa. Pomenuti položaji su bili pogodni, ali suviše blizu jakog neprijateljskog garnizona, a nama to nije odgovaralo, jer nismo imali dovoljno osigurane bokove da nam neprijatelj ne bi zašao za leđa i nametnuo nepovoljnu borbu.

S druge strane, naš cilj nije bio da se kruto držimo jednog položaja, da vodimo upornu, dugotrajniju odbrambenu borbu i da se izlažemo udaru artiljerije. Više nam je odgovaralo da čete rasporedimo u visini Pejica, da dobro obezbjeđimo lijevi i desni bok i čekamo. U takvom raspoloženju Jusuf, Mirko i ja nismo zaboravili i momenat iznenađenja. Došli smo do uvjerenja da ne bi bilo dobro da čete zalegnu iznad soskih kuća, ivicom šume koja se proteže od Dabića gaja do rijeke Sane. Predloženo je i prihvaćeno da se čete više približe pejičkoj željezničkoj stanici, da djelimično zalegnu u jednu dužu vododerinu u pristranku iznad Grujićića i Miljevića kuća. da se rasporede i na kosi iznad Zdjelarovih i Bursacevih kuća, niže pejičkog groblja. Uspostavili smo vezu s Vidom Bodirom Vicukom, komandantom bataljona Četvrtke krajiške brigade, i zatražili da jednu četu istut i u Breziku da nam štiti desni bok i ujedno ugrozi bok neprijatelja ako se upusti u napad iz pravca Prijedora. Komesar Jusuf je bio zadovoljan rasporedom četa i trljao je prozeble ruke:

- Švabe će pomisliti da smo mi gore u šumi, da nemamo smjelosti da se ovdje spustimo i slobodno će nastupati, lmacemo prilike da ih dobro ožežemo.

Uv idajući da bi se teško mogli povući preko prilično ogoljenog zemljišta iza vododerine, bio sam suzdržan i pogledom pretraživao okolinu da procijenim kakvih prirodnih zaklona ima u blizini. Jusuf, vedar i nasmijan, očigledno shvativši šta me muči, gledajući mi pravo u lice, samouvjeren je dodao

- Oдавде, iz ovog prokopa, možemo samo naprijed.
- Dobro, komesare - uzvratio sam - ostaćemo ovdje.

Borci su zauzeli busije i čekali. Iznad nas su prolazili crni oblaci i puštali poneku kap kiše. Plašio sam se pljuska. U vododerinu bi se Sigur no slila voda i istjerala nas na čistinu. Kad je počelo da se razvedrava, borci su malo živnuli, zbijali šale i ponekad se čuo njihov smijeh. Jiisul i ja odabrali smo jedan žbun u vrhu vododerine, bliže seoskom putu, riješeni da neko vrijeme ostanemo u četi raspoređenoj u vododerini, blizu željezničke pruge. Pouzdanih podataka nismo imali da će neprijatelj naići. Od komandira čete je zatraženo da patrolu pošalje čak do Topića brda, udaljenog oku pet kilometara, koje smo dobro vidjeli, ali neprijatelj nismo primjećivali. Na tome brdu nalazili su se rovovi i bunker, izgrađeni u rijerje ofanzive na Kozari, u kojima se izvjesno vrijeme nalazila jedna domobranska jedinica, dok nije upućena u borbu kod Šanskog Mosta i Vrhpolja. Rovovi i bunker mogli su se koristiti za zatvaranje i odbranu prilaza Babinim Barama i Prijedoru. Mi smo predvidjeli da će ih neprijatelj posjesti.

Kul je naša patrola pripremljena da krene prema Miljakovcima, iza okuke niže Topića brda da najprije smo primijetili dim i ubzro lokomotivu i više vagona. Voz se sporo kretao i približavao pejičkoj željezničkoj stanici. Istovremeno našim položajima je dočrcao jedan dječak, i. ubrzanu dišući, rekao da su Nijemci stigli u Miljakovce i do Topića brda. Na pitanje otkud to zna, dječak je dodao:

Poslao me ovamo čika Stanko da kažem šta se sprema.

Stanko je bio jedan od naših pouzdanih satadnika i nije propustio priliku da nas ubavi ijesti o pokretu neprijatelja. Dječaku smo rekli da ostane u zaklonu nedaleko od nas i da suviše rie izviruje kad se Nijemci približe. Opet smo posmatrali voz. Kriv udao je pored Sane, prošao Goronjin kamenik i nastavio preko opustjele zaravni. Kompozicija je bila prilično dugačka i vukla ju je samo jedna lokomotiva. To je bilo nešto drukčije nego ranije. Nijemci, vjerovatno, nisu imali dovoljno lokomotiva. Pažnju smo obraćali i na brežuljkaste predjele pozadi Topića brda. Ni tamo nismo primjećivali nikakve neprijateljske kolone.

Voz se zaustavio u pejićkoj željezničkoj stanici. Iz vagona su izlazili njemački vojnici, svrstavali se u kolone i kretali uzbrdicom prema našim položajima. Jusuf je pažljivo posmatrao šta se dešava i zaključio:

- Ima ih dobar bataljon!
- Možda i više - dodao sam razmišljajući hoćemo li ih dočekati kako valja i odbiti

Nijemci su nastupali u vodnim kolonama. Po njihovom držanju vidjelo se da ne očekuju da srno mi prikriveni u vododerini, na potpuno nepokrivenom i za povlačenje nepogodnom zemljištu. Obistinilo se, u stvari, naše predviđanje da oni misle da smo daleko od pruge i željezničke stanice, na rubu šume iznad Mitrovića i Damjanovića kuca. U trenutku kad strpljenje boraca može zatajiti, naredio sam da niko ne smije otvoriti vatru dok Nijemci ne stignu na blisko odstojanje. Za vrijeme njihovog podilaženja tukla je njihova artiljerija i minobacači, ali su granate uglavnom prebacivale, uznemirile naš sanitet i komoru, ubile jednog civila koji je bio dopremio hranu, ranile tri borca i ubile dva konja. Na paljbu artiljerije, pošto nas nije otkrila, nismo se previše osvrtni i pažljivo smo posmatrali njemačke kolone u nastupanju. One se nisu razvijale u stroke i bilo je očigledno da nas Nijemci ne primjećuju, iako su nam se sasvim približili, išli uzbrdicom, više ukoso i paralelno s vododerinom u kojoj smo čekali. Njihov desni bok bio je nezaštićen i tako smo ih mogli prorijediti. Jusuf i ja željeli smo da se oni još više približe, da dođu do kraja vododerine da bi teško izmakli kad im naša Treća četa, u koju smo uputili Mirka Zeca, obuhvatom s desnog krila, omođe odstupnicu. Ujedno smo računali da će i četa Trećeg bataljona Četvrtre krajiške brigade iz Brezika pohitati da udari u leđa napadačima.

Nijemci su prišli tako blizu da se više nije imalo šta čekati. Pogledao sam Jusufa i čutke smo zaključili da potegnemo oružje. Prolomio se naizmjenični prasak, Nijemci se uskomješali, neki pokošeni pali, a preživjeli pokušali da nađu bilo kakve zaklone. Domogli su se obližnje živice, nekoliko kuća i štala i otvorili vatru. Nije se smjelo dopustiti da se oni srede. Borci su skočili iz vododerine i obazrivo krenuli na juriš. Na ruku nam je išla paljba naše čete na desnom krilu koja Nijemcima nije dala da se povlače pravolinijski i izmaknu Topica brdu. Tjerali smo ih prema željezničkoj pinzi i rijeci Sani.

Tek tada im je pristigla pomoć i pokušali su se srediti. Najprije su zalegli duž nasipa željezničke pruge i žestoko nas tukli. Gubitke nam nisu nanosili zahvaljujući većem nastupanju naših boraca i dobrim prirodnim zaklonima. Koristili smo kuće bliže željezničkoj pruzi da se zaklonimo i izbjegnemo dosta preciznu vatru neprijatelja. Zastoj nam nije odgovorao i morali smo brzo nešto učiniti i la neprijateljske vojnike istjeramo iz zaklona na čistinu, od nekih stotinjak metara širine, prema rijeci Sani. Jusuf, ja i komandir Kerkez smo procijenili da je najbolje da se dvojica puškomitraljezaca, koristeći šumu, spuste na prugu stotinjak metara više od desnog boka neprijateljskog stroja, zaleglog za nasipom, da ih ugroze preciznom paljbom, uz istovremeni udar naših četa u čelo i lijevi bok. Naš proračun se pokazao korisnim. Čim su osjetili udar u desni bok. Nijemci su potrčali prema Sani i la bi se zaklonili na njenoj strmoj obali. Tek tada bili su izloženi ubitačnoj vatri i mnogi zauvijek ostali na goloj zaravni. Preživjeli su se domogli obale, otuda se branili, a dosta ih izmaklo i prema Pejićkoj željezničkoj stanici u namjeri da uskoče u voz i pobjegnu u Prijedor. Voz ih nije sačekao i za «Maku je izmakao našoj četi koja je nastupala na desnom krilu i neprijatelju prekrćivala odstupnicu. I ovim njemačkim vojnicima nije preostalo drugo nego da ustuknu bliže Sani i pružaju otpor.

Ujeku borbe u pomoć su nam priskočile, sasvim samoinicijativno, neke jedinice Druge krajiške brigade koje su bile u Ništovcima i Rasavcima. One su dotrčale na lijevu obalu rijeke i Nijemce, zaleglo na desnoj obali, tukle u leđa i potiljak. U takvoj situaciji, tučeni sa svih strana, njemački vojnici nisu imali drugog

izbora nego da skaču u hladnu vodu ili trče niz obalu da spasavaju glave. Malo ih je izmaklo i krenulo Topica brdu. U stopu smo ih gonili i dalje prorjeđivali. U nastupanju preko pejičkih bara i polja najviše nas je ometao njemački teški mitraljez od Tadića kuća. Jedan vod Druge čete je upućen da zaobide pomenuto uzvišenje, da od Vranješevih kuća, paljbom neutralise neprijateljski mitraljez. U tome se sasvim uspjelo i prolaz za dominantno Topica brao i zgradu miljakovačke škole, nedaleko od Prijedora, bio je otvoren.

Počelo se smračivati, a neprijatelja nismo prestali goniti, Zauzeli smo zgradu miljakovačke škole, opkolili Topića brdo i neprijatelja potpuno porazili. U ovim selima i zaseocima mještani su srdačno presretali borce, nudili im hranu, tople prostorije da prilegnu i da se odmore za naredne okršaje. Sve je to imalo uticaja na borbeno raspoloženje naših četa. I kad je borba skoro sasvim prestala, iz Prijedora se oglasila neprijateljska artiljerija. Najviše granata je eksplodiralo u rejonu Topića brda i blizu miljkovačke škole koju smo zapalili da ne bi služila za smještaj i boravak neprijateljskih jedinica.

Dumbaranje eksplozija nije omelo političkog komesara i mene da štabu brigade napišemo izvještaj o minuloj borbi. Sjećam se da smo, oduševljeni, brzo završili dogovor i pisanje. Na sreću, izvještaj je sačuvan, objavljen u tomu četvrtom, knjizi osmoj, Zbornika NOR-a u kome smo zaključili ovo: »Snage našeg bataljona, u današnjoj borbi, zarobile su: 6 njemačkih vojnika, 50 ubile, oko 30 udavilo se u vodi Sani koji su poskakali prilikom našeg juriša... Među ubijenima bio je jedan njemački major, a u vodi jedan poručnik koga smo izvukli...

Obavijestili smo Slab brigade i o značajnom ratnom plijenu i našim narednim namjerama - da crno očistiti prugu između Topica brda i Prijedora i srušiti most preko rijeke Gomjenice. Ovim poduhvatom smo direktno ugrozili neprijateljski garnizon i neprijatelja primorali da traži pojačanje da bi nam se uspješnije suprotstavio.

Sutradan, u popodnevni časovima, iz Prijedora motociklom su došla dva civila i tražili da razgovaraju sa partizanskim komandantom. Odmah sam pomislio da to može biti neka podvala i komesara Jusufa upitao šta da učinim?

- Neka ih patrola dovede da čujemo šta žele?

Nije proteklo mnogo vremena kad su nam puškomitraljezac Pero Davidović i nekoliko boraca doveli dvojicu civila.

- Sta želite? - odsjekao sam nešto oštrije kad sam procijenio s kim imam posla.

Jedan od njih, bez znakova bilo kakvog uzbuđenja, lagano je počeo:

- Uputila nas je njemačka komanda iz Prijedora da vas zamolimo, u njezino ime, da nam isporučite ranjene i zarobljene njemačke vojnike.

Iznenadeni politički komesar Imamović je razvukao usne u prezriv osmijeh i primijetio:

- Ala se njemačka komanda profinila lijepo nas moli... A mi treba da kažemo - izvolite, predajemo vam vaše zarobljene i ranjene... Jc li?

- Tako nešto - prihvatio je pregovarač. - Traže da pakuju mrtve i odvezu u Prijedor.

- Bez obzira šta njemačka komanda traži - uzvratilo sam u želji da završimo zaludan razgovor - zarobljenike vratiti nećemo, ranjenih njemačkih vojnika nena, a mrtvi su većinom u dubini Sane. Tamo su poskakali u toku borbe i podavili se. Poginuli na svom u sahranjeni.

Civili su se zgledali, a ja sam nastavio da ih uvjeravam da nikakvih ustupaka neće biti

- Njemačkoj komandi poručite da Nijemci mogu samo dalje od naših položaja.

Pregovori su tako završeni i civila ispraćeni do druma gdje su bili ostavili motocikl sa prikolicom, kojim su otišli u Prijedor.

Uveče, mislim da je lo bilo 18. decembra, u slabu bataljona održan je sastanak sa komandama četa i detaljno izvršena analiza dvodnevnih borbi. Tada su potpuno sagledani uspjesi u odbijanju i sprečavanju neprijatelja da ne prode u Sanski Most i sagledane naše mogućnosti za naredne borbe. Uztired smo razgovarali o dolasku civila iz njemačke komande u Prijedoru. Neki drugovi su se zapitali zašto ih nismo zarobili. U ovakvim prilikama, kada se radi o pregovaračima, naša je praksa bila da ih pustimo da odu nazad. Na kraju smo zaključili da Nijemci neće ostati pasivni i da će nastojati, po svaku cijenu, da nas odbace od Prijedora i produže u Sanski Most. Zato smo odmah preduzeli mjere da ih uspješno dočekamo i odbijemo nazad. Iako smo civilima - pregovaračima rekli da smo poginule njemačke vojnike sahranili, njih je bilo pored Sane, u njenim v irovima i dubinama. Stoga je komanda Druge čete dobila zadatak da se pobrine o njihovoj sahrani.

Narednih dana držali smo iste položaje, sada mnogo bolje uređene i pripremljene za vođenje borbe. Neprijatelj je oprezno polazio u napade, pribjegavao raznim lukavstvima i manevrima. Mutnog decembarskog dana Nijemci su se pojavili iz pravca odakle su najmanje očekivani. Kamionima su stigli u Ništovce, na lijevoj obali Sane, gdje su ranije bile jedinice Druge krajiške udarne brigade. Po onome što se ranije dogodilo, u štabu bataljona smo pomislili da će Nijemci otići drumom za Oštru Luku i Sanski Most. Oni su učinili nešto drugo: iz kamiona su istovarili gumene čamce, brzo ih spremili za plovidbu i krenuli preko Ništovačkog polja. Više nije bilo sumnje da namjeravaju preko rijeke da udare u naš lijevi bok, da nam pokušaju začeti za leđa i ugroziti tadašnje položaje. Bilo ih je, prema slobodnoj procjeni, možda jedna četa. Kojoj se nije smjelo dopustiti da prijeđe rijeku. Izdvojili smo jedan vod Prve čete, ojačan sa dva puškomitraljeza, da se spusti do nasipa željezničke pruge i ne dopusti Nijemcima da uspostave mostobran na desnoj obali rijeke. Isprijeka su dopirali rijetki rafali i oglašavale se puške. Nijemci su željeli da uzvratimo na njihovu pucnjavu i da tako doznaju gdje se mi nalazimo. Vod je čulke žurio nasipu iznad rijeke i zauzeo pogodne položaje.

Dok se to dešavalo, neprijatelj se pojavio od Topića brda i otvorio ubitačnu vatru da bi ugrozio naše desno krilo. Iz svega se dalo vidjeti daje glavnina neprijateljskih snaga grupisana iz pravca Miljakovac, da otuda slijedi težište njihovog napada, s ciljem da opkole i pokušaju uništiti naš Treći bataljon. Razvila se žestoka borba. Naša Treća četa teško je odolijevala, a Prva i Druga četa manje su tučene. Nijemci su istovremeno prinijeli čamce lijevoj obali Sane, nešto niže od Bogunovića mlina, oprezno ih spustili u vodu i zaveslali. Dočekani su paljbom cijelog voda i morali su ustuknuti. Da bi olakšali situaciju naše Treće čete 1 spriječili prodor u dubinu naše odbrane iz pravca Topića brda, na brzinu smo Drugu četu pomjerali na desno krilo borbenog rasporeda bataljona, a njene položaje preuzeo je jedan vod Prve čete. Slab bataljona, u odsudnom času, našao se, u cilju koordiniranja protiv napada, na težištu odbrane kod Druge i Treće čete. Pod kišom kuršuma. minobacačkih granata i ručnih bombi, čete su uspješno odolijevale neprijateljskom napadu, preuzimale inicijativu i ostvarile dobro sadejstvo.

Zbog precizne i jake vatre našeg voda pokušaj Nijemaca da predu preko Sane nije uspio. Oni su primorani, pretrpjevši velike gubitke, da pobjegnu s obale, uskoče u kamione i umaknu prema Prijedoru. Preplašeni, nisu stigli da ponesu gumene čamce. Nešto kasnije naši borci su zaplijenili čamce koji su kasnije dobro korišćeni u savladivanju vodenih tokova.

I pored pojačanog napada od Topica brda, neprijatelj nije uspio da pomjeri naše čete i popodne se povukao na polazne položaje.

U višednevnim borbama neprijateljske jedinice su uporno težile da se probiju u Sanski Most. Već je pomenuto da su to pokušale vozovima, frontalnim i

bočnim napadima, zatim grupisanjem na jednom pravcu, savladivanjem rijeke da bi nam došle /a leđa upotrebom artiljerijske i mnobacačke vatre. Sve to nije dalo gotovo nikakve rezultate i neprijatelj, zbog ozbiljnih gubitaka u ljudstvu i ratnom materijalu, više nije imao dovoljno snage da energičnije napada.

Naše jedinice držale su i dalje Sanski Most u blokadi i ponekad vodile borbu sa neprijateljskom posadom. U takvoj situaciji od štaba brigade dobili smo naređenje da Treći bataljon ostane na položajima ispred Prijedora i zatvara osjetljivi pravac prema Sanskom Mostu.

Zatišje smo koristili da razvijemo intenzivniji politički rad, da bataljon popunimo novodošlim borcima sa terena između Sane, Gomjenice i Prijedora. Održavani su narodni zborovi, mještaninu govoreno o borbama u našoj zemlji, značaju konstituisanja AVNOJ-a, razvoju omladinskog pokreta i drugim značajnijim političkim pitanjima. Nije zaobiđeno ni stanje na savezničkim Frontovima uz objašnjenja. Ja fašističku Njemačku očekuje neminovni krah. U intenziviranju političkog rada u bataljonu, u organizovanju zborova, držanju govora posebno se zalagao Jusuf Imamović, naš vedri politički komesar, banjalučki proleter i predratni komunista. Političko djelovanje je doprinijelo dajačaju organi narodne vlasti, da se omasovi omladinska organizacija, da mnogi omladinici i omladinke, čak i djeca, češće dolaze u Štab bataljona i traže da postanu borci. Mnoge smo primili, rasporedili u čete i vodove. Kad su dobili oružje, oni su blistali od zadovoljstva i njihovoj sreći nije bilo kraja. Neke nismo mogli primiti, računajući da su suviše mladi, a oni su molećivo gledali, čak suznih Očiju, dok im je objašnjavno da ne bi izdržali teške borbe, auge i napore marševe.

U Štab bataljona jednom su došla četvorica golobradih mladića. Jedan je bio suvonjav i sasvim dječaćkog izgleda. Odněkud mi je bio poznat njegov lik i omah sam upitao:

- Mi se odnekud poznajemo?
- Iz borbe, družu komandante! - naglasio je dječak ponosito.
- A da, ti si dotrčao kad smo ležali u vododerini, u zasjedi, javio nam da dolaze Nijemci.

- Jesam. I poslije sam učestvovao u borbi.

U razgovor se umiješao politički komesar Jusul i mladiće upitao šta sada žele. Oni su uglas dočekali da hoće da se bore protiv okupatora i domaćih izdajnika. Jusul ih je upitao kako se zovu, koga imaju od porodice, kada su rođeni? Tako smo doznali da je najstariji Sretko Aleksić. nešto mladi Dragoja Puzigaća i Rade Vidićević, a najmladi Milorad Gončin. Trojicu starijih smo namjeravali primiti, a najmladeg smo ubjeđivali da odustane od svoje namjere. On se uporno protivio, govorio da dobru ruku oružjem, da mu je otac u Drugoj krajiškoj udarnoj brigadi. Komesar Jusuf bio je nešto popustljiviji, čas gledao Milorada, pa mene, razvukao usne U jedva primjetan, dobroćudan osmijeh i glasno upitao:

- Gdje ćemo ga rasporediti?

Nastao je kraći tajac. I ja sam popustio:

- Imamo zaprežna kola puna pušaka, otetih u borbi na Pejićima. Neka Milorad u prvo vrijeme bude tamo... Biće mu lakše prilikom pokreta i marševa.

Mladiće smo primili i rasporedili u čete. Oni su bili dobri borci, a neki su postali i rukovodioci. Aleksić i Puzigaća su dali i život u borbi za slobodu.

S obzirom da je neprijatelj neko vrijeme bio pasivan, mi smo preuzeli inicijativu i izvodili napade. Napali smo željezničku stanicu Balline bare da bismo omeli popravku pruge prema rudniku Ljubiji i mosta na Žcgri koji su nešto ranije dijelom porušili mineri Druge krajiške brigade. Neprijatelja nismo ostavljali na miru ni duž željezničke pruge Prijedor Banja Luka. Jednom smo izdvojili 18 puškomitraljezaca i uputili ih prema Omarskoj da postave zasjedu i izrešetaju neprijateljski transportni voz, U tome su uspjeli i neprijatelju nanijeli osjetne gubitke. Karakteristika naših napada bila je tada u tome da otvaramo žestoku val-

ru, neprijatelja zbunjujemo i primoravamo da bježi. U pomenutim akcijama neki su drugovi i ranjeni: Jovica Curčić, Jovan Krlinić, Ljubomir Zastavniković Sucu i drugi.

U borbama u okolini Prijedora naš Treći bataljon nanio je neprijatelju osjetne udarce i gubitke. Ubijeno je 130 neprijateljskih vojnika, među kojima, i jedan major i jedan poručnik, ranjeno oko 100, a zarobljenu 8. Zaplijenjeno je pet puškomitraljeza, šest strojica, pet pištolja, više pušaka, 1 minobacač sa 122 mine, dva postolja za protuavionske mitraljeze, dva gumena čamca, dosta municije i razne ratne opreme.

U prvoj polovini januara 1943. godine vodili smo manje borbe. Naše položaje u Pejićima, Tomašici i Usorcima često je tukla neprijateljska artiljerija. Preduzeli smo mjere da se borci dobro zaklone od artiljerijskog bombardovanja i gubitaka nismo imali. U to vrijeme neprijatelj je dovodio jače jedinice na koncentracijske prostorije i pripremao svoju poznatu četvrtu ofanzivu. Imajući to u vidu štab brigade je zatražio da napustimo dotadašnje položaje, da krenemo prema Sanskom Mostu i dalje, prema Kamičku i Paunovcu, gdje smo duže vodili teške borbe i zadržavali njemačke jedinice da ne ostvare svoju zamisao o opkoljavanju Grmeča.

Borko Arsenić

SKAKALI SU U ZALEĐENU RIJEKU

U drugoj polovini decembra 1942. godine Treći bataljon se nalazio u selu Rakelićima i stalno je napadao željezničke pruge Prijedor-Banja Luka i Prijedor - Sanski Most. Narod ovog sela, koje je dosta veliko, sav je bio na našoj strani i mi smo se osjećali kao kod svojih kuća. Ali, bez obzira na to, redovno smo isturali osmatračke patrole na Topica brdo i prema Baltinim barama.

Snijeg je bio preko pola metra \ isine, a temperatura, naročito noću, veoma niska.

Jednog jutra, koliko se sjećam bilo je to 18. decembra 1942. godine, od patrole sa Topića brda dobili smo izvještaj da se od Prijedora polako kreće u pravcu Sanskog Mosta voz. pun njemačke vojske. Štab bataljona odmah je naredio da se bataljon hitno spusti iznad Baltinih Bara, zauzme položaje i razbije ovu njemačku jedinicu.

Bataljon je zauzeo položaje na vrijeme i niko nije smio da se pojavi i otkrije dok ne padne komanda za otvaranje vatre. Mi smo tada imali preko trideset puškomitraljeza. Tako pripremljeni, gledali smo kako se voz polako primiče željezničkoj stanici Baltine bare gurajući pred sobom jedan teretni vagon. (Ti vagoni obično su bili natovareni šljunkom). Kad je stigao pod kraj Topica brda, \oz se zaustavio, jer mi smo prethodnog dana nedaleko ud tug mjesta razmakli šine na pruzi i dva teretna vagona sa lokomotivom ispala su iz kolosjeka.

Iz voza niko nije izlazio, vjerovatno zbog toga što su Nijemci osmatrali teren. Mi smo se pitali da li će oni da se iskrcavaju i krenu na Topica brdo koje dominira našim položajima. U tom slučaju mi bismo, izloženi bočnoj vatri neprijatelja, imali velike gubitke. Oni su zaista počeli da se iskrcavaju i da formiraju dvije kolone, jednu sa donje, a drugu sa gornje strane nasipa, ali nisu se odmah uputili u selo Rakeliće, nego su krenuli duž. pruge. Vjerovatno su bili odlučili da kroz šumu dođu iza leda našim jedinicama i da nas unište u samom selu. Ne pretpo-

tavljajući da smo im mi izišli u susret, oni su, po svemu je izgledalo, bili ubijedeni da će nas zateći na spavanju i da će se lako s nama obračunati.

Pala je komanda za brzu paljbu i nastala je žestoka bitka. Njemačka kolona koja se kretala duž pruge do nas počela je da se prebacuje na donju stranu. Vi deči da donja sirana nasipa omogućava Nijemcima odličnu odbranu, komandir Druge čete Dule Dodig hitno je prebacio na usjek iznad pruge tri puškomitraljesca, i to Stevu Đakovića, Milana Trivana i Miću Zeljkovića.

Tako su Nijemci bili izloženi veoma jakoj bočnoj vatri i kod njih je nastala pometnja, pa su počeli da se prebacuju čas na gornju, čas na donju stranu nasipa. To je bio pogodan trenutak da cijeli bataljon izvrši juriš. Da bi spasili gole živote, Nijemci su, nemajući drugog izlaza, posrljali prema Sani i skakali su u zaledenu rijeku. Ni voz ih nije više čekao nego je odmah pobjegao za Prijedor.

Borba na Ballinim barama trajala je nešto više od pola sata, a rezultati su bili: razbijen njemački bataljon od koga smo ispod leda izvukli trideset mrtvih vojnika i skinuli s njih oružje i odjeću, a toliko ih je, možda i više, ostalo ispod leda u Sani. Duž pruge, s obje strane, izbrojali smo pedeset mrtvih neprijateljskih vojnika. Zarobili smo deset Nijemaca, zaplijenili pet puškomitraljeza i nekoliko gumenih čamaca. Od naših boraca ranjeni su Nikola Čubrilo i Stanko Čeranić. Čubrilo je umro na putu do brigadne ambulante koja se nalazila u selu Kravarima.

U vrijeme ove borbe ja sam bio na dužnosti zamjenika političkog komesara Druge čete.

Veli mir Kukolj

MRTVAČKI SANDUCI OSTALI SU NA OBALI SANE

U toku borbi za Sanski Most. koje smo vodili polovinom decembra 1942. godine. moja desetina dobila je zadatak da poruši uskotračnu željezničku prugu kojom bi se irijatelj mogao da dovuče pojačanje iz Prijedora. Kada smo našli u selu cuskiju . nekoliko pijuka, spustili smo se noću u jedan usjek u blizini Topica brda i dali se na posao. Udarci pijuka tako su odjekivali da se to desetar u Iliji Bujuću učinilo opasnim. Počeo je da pljosnatim krajem čuskijske čupa klinove kojima su šine bile pričvršćene za pragove. Bilo je dovoljno da se pljosnati dio čuskijske podvuče pod glavu klina, cimne se naniže i klinje ispadao. Jedna cuskija nije bila dovoljna pa smo se služili pijucima. Do pred zoru posao je bio gotov. Tri šine jedna do druge, s obje strane pruge, ležale su na svojim mjestima, ali bez klinova koji su ih držali za pragove. Naš dobroćudni i veseli desetar Bujić nam je rekao: "Ako naide, tu će stati i bice naš. Pokupite alat. idemo na spavanje«.

Došli smo do naše kolibice, pozavlačili se u sijeno i zaspali kao u najudobnijim krevetima. Koliko smo dugo spavali, neznani, ali nas je iz sna trgnuo prodoran Bujićev glas: »Dižite se, ide voz!« Poskakali smo i našli se napolju. Destai nas je poveo i rasporedio na suprotnoj padini usjeka, tako da nas iz voza nisu mogli vidjeti, a voz se morao zaustaviti tačno ispod nas, na mjestu gdje su šine bile onesposobljene. I ako naša Prva četa i naš Treći bataljon, pod komandom Borka Arsenica, nisu bili daleko, bilo je to suviše smjelo - sa desetinom čekati kompoziciju za koju niko od nas nije znao šta donosi. Bilo je to 17. decembra 1942. godine.

Prvo smo ugledali dim jedne lokomotive, a za njom se izvlačila iza brda kompozicija vagona i na kraju je bila druga lokomotiva koja je gurala vagone. Mi smo mirno stajali na usjeku, držeći pune puške i odštralljene bombe. Voz je

ulazio u usjek. Ispred lokomotive bila su dva otvorena vagona, jedan natovaren pijeskom, a na drugom su bile Švabe sa »šarcem« na postolju i ostalim naoružanjem, zatim prva lokomotiva, pa kompozicija i, na kraju, zadnja lokomotiva.

Prva dva vagona klizila su po nestabilnim šinama, a čim je na njih stupila lokomotiva, šine su se razmakle i oba ova vagona i lokomotiva »sjeli« su na prageve. Voz je stao i mi smo odmah osuli vatru po vagonima i lokomotivi. Nijemci iz drugog vagona poskakali su u jarak, uz višu stranu usjeka. Naše bombe padale su u prazno, jer su oni, koristeći se mrtvim uglom, izbjegli našu vatru i bježali prema kompoziciji koja je stajala na čvrstim šinama.

Još dok smo mi, stojeći na usjeku, čekali da voz naide, javljeno nam je da će naš Treći bataljon u pogodnom trenutku stupiti u dejstvo. Do toga je došlo čim je zadnja lokomotiva povukla kompoziciju nazad, prema Prijedoru, ostavljajući ona dva vagona i prvu lokomotivu na pruzi. Ti vagoni i lokomotiva vjerovatno su se sami odvojili od kompozicije ili su to Nijemci sami učinili. Munjevito su skakali u voz, samo su dvojica izostala i krenuli pješice niz prugu.

Kompozicija je odmicala i gubila se iza Topića brda praćena žestokom paljbom cijelog bataljona. Naš vod sjurio se u usjek da pokupi bačeno oružje i opremu, a ja sam, stojeći na usjeku, samo gledao šta se dalje dešava. Tada sam imao šesnaest godina i stariji borci su pomišljali da neću znati da se čuvam, da ću poginuti. Komandir voda Dujica Sovilj i vodni delegat Dudo Srdic pazili su na mene. Odjednom, Dudo mi dobaci:

- Šuco, ima posla i za tebe. Pogledaj!

Ona dvojica Švaba, kojima je kompozicija umakla, išli su niz prugu. Nisu se žurili, vjerovatno računajući da će im, ako pruže korak, zaprijetiti veća opasnost.

- Hoćemo li ih? - upita me Dudo.

Naslonismo puške na neke panjeve, uzesmo ih na nišan i opalismo, Dudo na jednog, ja na drugog. Puške grunuše, a Švabe se samo sagnuše i umakoše u propust ispod pruge. Tada Dudo pozove Jovicu Čurčića da nam pomogne u potjeri za Švabama. Dudo je išao prugom, a Jovica i ja sa strane pruge. Kad smo došli do propusta, Jovica vikne: »Forvec! Forvec!«

Kad su se Švabe pomolile iz propusta, Jovica im pride, a Dudo i ja držali smo puške na gotovs. U njihovim torbama našli smo pribor za brijanje, džepne nožiće, makazice za nokte i još neke sitnice za koje nismo znali ni čemu služe.

Pogledali smo u propusti i tamo našli puškomitraljez »šarac« i jednu pušku, bez ijednog metka. Da su Švabe imale municije, nas trojica vjerovatno bi se loše proveli.

Time je završen prvi dio borbe na Baltinim barama kod Prijedora, nedaleko od Topića brda. Vratili smo se u naše selo na bogat obrok, pjesmu i veselje, a potom na odmor.

Sad smo tačno znali gdje je neprijatelj. Topića brdo bilo je njegovo najisturenije uporište prema nama. Znao je i neprijatelj gdje smo mi i valjalo je očekivati da će nešto preduzeti da bi prodro prugom prema Sanskom Mostu. Pošto smo u miru prespavali noć, u sam cik zore cijeli bataljon je posjeo položaj na istom mjestu odakle je prethodnog dana ispratio kompoziciju prema Prijedoru.

Taj položaj počinjao je sa usjekom od pruge i Sane i blagom kosom u polukrugu opashao ravnicu Balline bare. Ta ravnica, pruga, Sana i mala željeznička stanica bili su ispred nas kao na dlanu.

Sunce je bilo odskočilo kad smo iza Topića brda ugledali lokomotivu, a za njom je počela da se izvlači dosta duga kompozicija vagona i na kraju opej jedna lokomotiva. Voz je išao veoma polako. Zaustavio se u stanici i Nijemci su počeli da se iskrcavaju i razvijaju u streljački stroj. Sve smo mi to posmatrali mirno. Preko veze je išlo naređenje: »Znak za početak paljbe je crvena raketa u pravcu neprijatelja.« Otpočela je artiljerijska priprema. Tukli su nas topovima od Prijedora i minobacačima sa Topića brda. Granate su najprije padale ispred našeg

položaja, zatim po samom položaju. Lomila su se stabla oko nas. Posipala nas zemlja od granata koje su eksplodirale u našoj neposrednoj blizini. Niko se od nas nije ni pomaknuo sa svog mjesta. Kako se streljački stroj Nijemaca približavao nama, tako se i artiljerijska vatra prenosila dalje u dubinu i udarala u prazno. Sad smo znali da ćemo se sa Švabama sresti oko u oko i bez artiljerijske vatre gadati jedni druge.

Iza samog usjeka nalazilo se jedno veće uzvišenje na kome je bio postavljen naš mitraljeski stroj od koji je pretrpio najžešću artiljerijsku vatra, jer je bio primješćen sa Topića brda, a Švabe su i inače mogle da računaju da bi na lom dominantnom položaju mogao da bude mitraljez. Njegovo dejstvo bilo je usmjereno niz samu prugu, preko naših glava.

Streljački stroj približavao se ivici naše sitno pošumljene kose. Kad nam je prišao na 50 metara, crvena raketa se vinula u vazduh. Bataljon je odmah otvorio vatra, a oni još bili na čistoj ledini, u hodu. Nastala je pometnja i bježanje. Padali su kao snoplje. Na ravnici drugog zaklona osim nasipa pruge nije bilo. Vatra naše Druge i Treće čete bila je strahovita. One su dejstvovala bočno, dok je Prva četa bila na usjeku i dejstvovala niz prugu. Tražeći spas ispred Druge i Treće čete, Nijemci su se sklanjali za nasip pruge, a tamo su ih tukli Prva četa i mitraljeski vod sa pomenutog uzvišenja. Tako su Nijemci, tražeći spas za nasipom pruge, ulijetali u sigurnu smrt. Sjećam se dobro kako je puškomitraljezac Prvog voda Prve čete Nikola Latinović, tukući svojim puškomitraljezom niz nasip, prosio prosjekao mecima putanju kroz nisko raslinje i gotovo bez nišanje lukao bez promašaja, jer ih je bila gomila. Puštao je rafal za rafalom, a Nijemci su sami načevali na njegove metke, padali za nasip i tu ostajali. Groklao je i mitraljez našeg Pratećeg voda koji je mnogo doprinio da malo koji Nijemac umakne dalje od nasipa pruge.

Prazna kompozicija počela je da se povlači nazad, a preostali Nijemci skakali su u Sanu da bi u njoj plivajući našli spas. Mi smo se stušili na ravnicu, gazeći preko mrtvih prema Sani, da i onima u vodi olakšamo muke. Iz ovog obračuna ostao mi je u sjećanju jedan stravičan prizor. Išli smo pored Sane. Nijemcima su samo glave virile iz vode. Držali su se za vrbe i pomjerali se nizvodno prema Prijedoru, mi smo sa metar-dva pucali na njih i Sanaje preuzimala dalju brigu o njima. Vidio sam komandira voda Dujicu Šovilja kako puca u jednog, pa nikako da ga pogodi. Nijemac iz vode zubima aktivira bombu i baca je na nas. Bomba je bila ofanzivna, mi smo legli na zemlju i ništa nam se nije dogodilo. Ustanemo i ponovo pucamo u njega i opet promašaj. Uslijedila je još jedna bomba i opet isto. Dojadjilo je to Dujici, pa skine automat sa jednog mrtvog Švabe i cijeli rafal saspe u tog Švabu. Onda Dujica uzvikne: »Drži ga, Šuco, zagazim u vodu i ščepam ga za rame. Skinemo sa njega dvogled, torbicu sa sekcijama, opasač, pištolj i prepustimo ga Sani. Tako su činili i ostali. Da li je koji Nijemac uspio da se prikrije u vrbacima u vodi, malo je vjerovatno. Ako i jeste, ostati živ u vodi usred zime do noći nije mogao. Koliko je tu ostalo Nijemaca, ne vjerujem da se i danas tačno zna. Prema njihovim izvorima bilo ih je oko 80 mrtvih ukupno. Do nas su, najzad, dopirali meci još samo sa Topića brda. U zanosu pobjede niko na njih nije ni obraćao pažnju. To je životom platio Sava Morača, vodni delegat iz Prve čete. Poginuo je neposredno blizu usjeka kod jedne vodenice. Tu je i sahranjen.

Pokupili smo oružje, municiju i ostalu opremu sa mrtvih. Odjeću nismo skidali sa njih, jer smo svi bili dobro obučeni i obučeni iz prethodnih borbi.

Time je završen drugi dio borbe na Bakinim barama. Nismo dugo čekali ni na treći.

Tog istog dana došao je njihov izaslanik iz Prijedora u štab našeg Trećeg bataljuna na pregovore. Tražili su dozvolu da pokupe mrtve. Koliko mi je poznato, odgovor našeg komandanta Borka Arsenića glasio je: »Može, ali samo s one stra-

ne Sane, jer svi mrtvi su u Sani, na našoj strani nema ni jednoga.« Sporazum je postignut.

Sutradan se ukazala dugačka kolona kamiona koja se kretala cestom od Prijedora prema Sanskom Mostu, lijevom obalom Sane. Li visini Baltinih bara zaustavila se i počelo je iskrcavanje mrtvačkih sanduka i druge opreme za vadenje mrtvih iz Sane. Sve su to nosili na rukama. Redali su pored Sane sanduk do sanduka, dok je jedna oveća grupa pripremala splav kojim bi plovili po Sani i na njega vadili mrtve. Slab Trećeg bataljona opet je postavio Prvu četu na isti onaj položaj gdje je bila i prethodnog dana, sa zadatkom da motri na svaki pokret Nijemaca, za svaki slučaj.

Pod usjekom, preko puta vodenice, bila je blaga i pjeskovita obala, bez rastinja. Bio je to najpristupačniji prilaz vodi. Tu je počelo montiranje spiava. Dva gumena čamca su napumpali, zatim na njih konopima uvezali četiri četvrtaste gredice, a na gredice pričvrstili patos od bijelih dasaka. Mi smo sve to posmatrali. Inekome je palo na pamet da bi to sve skupa mogla da bude velika prevara. Možda se u mrtvačkim sanducima kriju živi Nijemci koji će u pogodnom trenutku skočiti i nekim naročitim oružjem, uz pomoć onih koji su ih dovezli, obračunati se s nama. Oko togaje vođena žučna diskusija i najzad je odlučeno da na Nijemce otvorimo vatru. Cim su se oglasile naše puške, Nijemci su se dali u bjekstvo preko njiva, do kamiona na sesti. Bacali su sa sebe oružje i opremu, a mrtvački sanduci i splav koji je već bio gotov za plovidbu ostali su pored Sane.

Kad je pao mrak, opet je desetina Ilije Bujića dobila zadatak da se drvenim čamcem, koji je bio tu pored vodenice, prebaci na lijevu obalu Sane, da pokupi oružje i opremu, da rasturi splav i gumene čamce prebaci na našu stranu. Nijemci su kamionima bili pobjegli prema Prijedoru, a noć, kolikogod nas je štitila od osmatranja, toliko nam je i jada zadavala zbog slabe vidljivosti. Zadatak smo ipak obavili i vratili se na našu obalu s našim starim drvenim čamcem i sa tiva gumenom. Nismo zaboravili da ponesemo i pumpu za pumpanje gumenih čamacu.

Gumene čamce poslali smo u štab brigade kao veoma dragocjen ratni plijen, a šta je bilo sa sanducima namijenjenim mrtvim Nijemcima, nije mi poznalo.

Ljubomir Suca Zastavu i kovič

NAJMILIJE POSJETE

Poslije napada na Sanski Most, izvršenog 11. decembra 1942. godine. Prva krajiška brigada držala je nekoliko dana, sa desne obale Sane, u blokadi neprijateljske snage u gradu, a poslije krenula na sektor sela Busnovi, Rakelići, Gaćani i Čela, u okolini Prijedora. Neprijatelj je i dalje preduzimao napade u zoni brigade. Takav napad, u jačini jednog bataljona, Nijemci su izvršili 17. decembra u selu Gaćanima, kod Topića brda. Doživjeli su potpun neuspjeh. Na bojištu je ostalo oko 80 poginulih njihovih vojnika, a šestorica su zarobljena.

Boravak u selima oko Prijedora za nas Kozarčane i za naše porodice bio je velika radost, jer smo do tada bili dosta daleko od svojih najbližih. Nije nam bilo lako da saznamo šta je s našim porodicama, naročito poslije velike neprijateljske ofanzive na Kozari. Kud god smo se kretali, gledali smo prema Kozari, posebno sa Manjače, gdje smo danima vodili teške borbe protiv Nijemaca, četnika, ustaša i domobrana.

Posebna radost bila je za nas kad su mnoge naše porodice saznale za naš dolazak na ovaj teren, pa su počele da nam dolaze u posjetu. Dolazile su nam žene, sestre, majke i braća s torbama punim hrane, kao što je bilo i na Kozari. Najteže je bilo onima koji svoje najmilije nisu našli među nama. Na bojištima su ostali Jovo Kondić i Stojan Stojanović, iz sela Jaruga, Božo Kovačević, iz Božića. Lazo Indić i Jovo Guskic, iz Orlovaca. i mnogi drugi hrabri Kozarčani.

Duja Stakić i Draginja Ostojić, iz Čirkin-Polja kod Prijedora, došle su u posjetu svojim muževima, ali zbog borbi u početku četvrte neprijateljske ofanzive nisu mogle da se vrate svojim kućama i ostale su u brigadi. Samo nekoliko dana kasnije muž Draginje Ostojić, Mičo, nišandžija na teškom mitraljezu, ranjen je u borbi sa Nijemcima kod Vrhpolja. Njemu je prva u pomoć pritekla njegova žena Draginja, tada već bolničarka, previla ga. iznijela i otpremila za bolnicu u Grmeč. Na žalost, Mišo je podlegao zadobijenim ranama. Prije njega pali su u našoj borbi njegov otac Ilija, brat Stole i sinovac Rade.

Draginja i Duja ostale su s nama u brigadi do kraja rata.

Nikola Ilijašević

P R E D B U N K E R O M U O M A R S K O J

Uoči napada na Omarsku, 9. januara 1943. godine, održali smo sastanak skopjevskog aktiva i donijeli odluku da se svi dobrovoljno javimo za bombaše.

Kada smo se uveče, pred napad, našli u stroju, Stojan Vucelja se požalio da ga boli stomak. Svi smo voljeli tog veselog momka, rodom iz Prekaje kod Drvara. U svim situacijama je znao da nas razveseli nekom šalom, a sem loga lijepo je pjevao i svirao na diplama s mješinom. Počeli smo da ga ubjeđujemo da ne ide s nama u napad. Bilo je i pravilo da naše starješine pred svaku akciju prvo pitaju ima li koga da je bolestan. Oni nisu odlazili u akcije. Ali, Stojan nije htio ni za živu glavu da odustane.

Krenuli smo u napad po velikom snijegu i mjeseci. Nasred jedne čistine ispred omarske ispriječio nam se veliki betonski bunker. Pokušavali smo nekoliko puta da mu pridemo, kako bismo kroz otvore ubacili bombe unutra. Međutim, snijeg i mjesecina su išli naruku neprijatelju. Uvijek nas je primijetio čim krenemo ka bunkeru i otvarao na nas ubitačnu vatru.

U tim pokušajima da se primaknemo bunkeru poginulo je i ranjeno nekoliko naših drugova. Tu smo ostali i bez. Stojana Vucelje. borca iz prvih ustaničkih dana, koji je bio i u prvom stroju naše brigade, 21. maja 1942. godine, u Lamo-vitoj.

Petar R. Štrbac

K U M C E N A Š E G M I N O B A C A Č K O G O D J E L J E N J A

Poslije napada na Sanski Most i borbi oko sela Sasine Prateći u od Prvog bataljona bio je smješten u selu Maričkoj, a Minobacačko odjeljenje se nalazilo u zaseoku Perićima, u neposrednoj blizini rijeke Gomjenice.

Slučaj je hlio daje u kući, u kojoj je jedne noći naše odjeljenje konačilo, domaćica rodila zdravo muško dijete. Muž joj je bio u partizanima, a imala je još

jednu dijete od tri godine i jedva je izla/ila nakraj s ratnom oskudicom. Kao šiu je običaj, jedna komšinica joj je pritekla u pomoć i poslužila goste hranom koja je za nas. u onim uslovima, značila pravu gozbu.

Bila je zima, januarski dani 1943. godine. Da bismo se koliko-loliko odužili domaćici za gostoprimstvo, donosili smo u kuću vodu, drva i ložili vatru. Smišljali smo i ime djetetu. Padali su razni predlozi: Borko. Ratko, Ratimir. Glavnu riječ u tome vodili su Milan Lajic i Jovan Jakovljević. komandir odjeljenja. Na njihovo navaljivanje ostali smo pri imenu Ratimir.

Predstojalaje četvrta ofanziva, neprijateljje bio pojačao obezbjeđenje pruge Banja Luka - Prijedor i jedan dio sv ojih snaga usmjerio prema našoj brigadi. Devetog januara, uveče. naše odjeljenje je krenulo u pravcu železničke stanice u Omarskoj i, prešavši rijeku Gomjenicu, pristigli Prvi bataljun. Kumandant bataljuna Pero Đurić bio je naredio da teški mitraljezi idu sa pješadijskim četama i da ih sa pogodnih položaja podržavaju. Zadatak našeg Minobacačkog odjeljenja bio je da sa najpogodnijih položaja, prije početka napada, ispali pet-šest mina. U noći bez mjesečine vidljivost je bila vrlo slaba. Blizina kuća u zaseoku Pušcima takođe je ometala vidik, pa su naši minobacači bili postavljeni gotovo u prvim borbenim redovima.

Nadati znak, uzjurišne pokliče, počeo je napad praćen vatrom minobacača. Bilo je tako hladno da su stalno nastajali zastoji u dejstvu minobacača. Snijeg je padao neprestano, a bio je već visok oko pola metra i otežavao je kretanje. Snježna bjelina je isticala konture boraca koji su tako postajali laka meta neprijatelja utvrđenog u bunkerima. Nijemci su bili dušli u zalede naših jedinica i mi smu morali da se povlačimo i to prema selu Maričkoj i Bronzanom Majdanu.

Poslije neuspjele akcije ponovo smo se našli u kući naše porodilje. (Tamu su nam bili ostali tovarni konji). Neprijateljska vatra sve više nam se prilizavala. Domaćica je odmah no svemu vidjela tla naš napad nije uspio. Svaki na - uspjeh i poraz narod ovog kraja je skupa s nama proživljavao. Neprijatelj se krvavo svetio nedužnim ljudima, nejakoj djeci, ženama i starim licima.

Dok smo se mi pakovali i tovarili oružje na konje, žena je svaki naš pukret pratila brižnim pogledima. Na kraju je rekla:

- Pa nećete me, drugovi, ostaviti ovdje na milost neprijatelju. Sta je da uradim s ovim djetetom?

To smo se i mi pitali. Riječ je uzeo naš nišandžija Dušan Radić:

- Dijete je naše, partizansko kumće, ali ono će prije ostati živo bez nas nego bez svoje majke, a ona ne može da ide s nama. Neka ono ostane ovdje sa svojom majkom.

Odlučeno je da se iz susjedstva pozove jedna žena koja će porodilji pomagati u poslovima oko djece.

Bio je rat, a mi smo djetetu dali ime koje je značilo i rat i mir. I borbu za slobodu i vrijeme kada neće stradati nevina djeca.

Milenko Đudić

S V E T K O K A Č A R K A C O

Rođenje 1914. godine u selu Bari, kod Bos. Petrovca, u siromašnoj seljačkoj porodici. Otac mu je poginuo u prvom svjetskom ratu i Kačo je proveo djetinjstvo s majkom i sestrom u Drinicu, majčinom rodnom mjestu. Osnovnu školu završio je u Bukovači, a zatim se upisao u Gradansku školu u Bos. Petrovcu. Zbog teških materijalnih prilika napustio je ovu školu i otišao na zanat.

U Mostaru, gdje je učio i završio bravarski zanat, upoznao se s naprednim radničkim pokretom. Aktivno je djelovao u radničkim sindikatima i sportskim društvima.

Po odsluženju vojnog roka došao je kuci u selo Drinić. Pošto je već bio poznat kao aktivan borac za radnička prava, poslodavci su ga izbjegavali i jedva se zaposlio na izgradnji unske pruge, kod firme • Batinjol«. Radio je kao mašinista na kompresoru. Odigrao je vidnu ulogu u organizaciji štrajka u koji su radnici stupili 1940. godine. U toku štrajka stekao je ugled koji mu je omogućio da uspješno djeluje među radnicima.

Tadašnji vlastodršci uporno su nastojali da onemoguće njegovu aktivnost u radničkim redovima. Na jednom skupu radnika na Kačara je nasrnuo poslovođa i počeo da ga bije. Braneći se od napadača, Kačar ga je ubio. Svedoci na sudu, radnici koji su bili očevici ovog događaja, potvrdili su daje on to učinio u samoodbrani i Kačar je oslobođen svake odgovornosti.

Ne mogući više nigdje da se zaposli, došao je u Drinić, kod svoje majke i sestre. U rodnom selu svoje majke bio je jedan od organizatora čitaonice »Petar Kočić« i sportskog društva »Klckovača«, okupljao je omladinu oko sebe, odlazio među radnike zaposlene na radilištima »Sipada« i politički ih uzdizao.

U Driniću je popravljao pištolje i lovačke puške. To mu je bio jedini izvor prihoda. Od toga je izdržavao i majku i sestru.

U junu 1941. Kačar je bio na jednom sastanku članova Partije i Skoja, Tada je donesena i odluka da mu ja predam pušku s municijom, ila bi on mogao da prati i štiti Iliju Došena koji je obilazio teren Bos. Petrovca radi priprema za ustanak.

Kačar je tada i sam organizovao prikupljanje oružja za ustanike i isticao se u propagandi protiv NDH. Neumorno je radio na svom političkom uzdizanju i drugima pomagao da shvate šta se događa kod nas i u svetu. Kao član Odbora radnika i seljaka, koji je postojao u Driniću, lako je pridobijao ljude, naročito omladinu, za svoje ideje.

Uzeo je učešća u svim ustaničkim borbama oko Bos. Petrovca i odmah bio zapažen kao hrabar botac, sposoban da nađe izlaz iz svake situacije.

Član KPJ postao je u septembru 1941.

Od septembra 1941. do januara 1942. bio je politički radnik na bjelajsko-vrtočkom terenu, a zatim komandir Omladinske čete. Kao politički radnik u Prvom krajiškom protivčetničkom bataljonu učestvovao je u borbama na Manjači, u okolini Banje Luke i Mrkonjić-Grada. Kada je formirana Prva krajiška NOU brigada, postao je politički komesar Prvog bataljona, a od jula 1942. bio je politički komesar Drugog bataljona-

Drugog septembra 1942. godine poginuo je komandant Prve krajiške brigade Ivica Marušić Ratko. a politički komesar Ilija Maleric teško je ranjen. Odlukom Operativnog štaba za Bosansku krajinu Kačo je tada bio postavljen za političkog komesara brigade, ali na tu dužnost nije došao. Od januara 1943. do svoje pogibije bio je politički komesar Četvrte krajiške brigade.

U toku svog trogodišnjeg vojevanja Svetko Kačar je učestvovao u mnogim okršajima s neprijateljem, uvijek u prvim borbenim redovima. U januaru 1942. u selu Koluniću, upao je među italijanske vojnike, petoricu pokosio, osmoricu zarobio i tako doprinio prvoj i velikoj pobjedi nad Italijanima na petrovačkom terenu. U drugoj borbi sa Italijanima, vodenoj u januaru 1942. na Medenom polju, on je s nekoliko svojih drugova opet uskočio među Italijane. dokopao se jednog njihovog puškomitraljeza i munjevito ga protiv njih okrenuo. Na Božikovcu, u junu 1943, izbacio je iz stroja šestoricu njemačkih vojnika, a u borbi za Bugojno on je sa nekoliko kurira rastjerao veliku grupu ustaša koji su bili napali partizanski štab.

Kad su naše jedinice napale Jajce, u septembru 1942. godine, Kačo je kao politički komesar Drugog bataljona ranjen zajedno sa svojim komandantom Dragutinom Stanićem, i to od jednog metka. Ostao je u bataljonu sve do konačnog oslobođenja Jajca, kao i njegov komandant. Na insistiranje štaba brigade, poslije nekoliko dana, otišao je u bolnicu u selo Skakavac, kod Bus. Petrovca. Vratio se u svoj bataljon prije nego što mu je rana zarasla.

Sve dužnosti na kojima se nalazio Kačo je obavljao predano i odgovorno, sa istinskim žarom komunista, borca i revolucionara. Uvijek je znao da nađe pravu riječ za čovjeka i s puno pažnje i strpljenja svakog da čuje i do kraja sasluša. Svini svojim bičem pripadao je Partiji i bio odan našoj revoluciji, a imao je punu povjerenja u svoje saradnike i borce kojima je komandovao. Vodio je brigu o ljudima i u toku borbe i kad se borba završi, imajući uvijek u vidu šta je kome najpotrebnije.

Ratni drugovi Svelka Katara zapamtili su ga najviše po tome što je prvi uljetao u borbu i okršaje, a posljednji napuštao položaj. Znao je da iznenadi i zbuni neprijatelja, a zatim da se s njim bez milosti obračuna.

Svetko Kačar je poginuo kao politički komesar Četvrtke krajiške brigade u dolini Ibra kod sela Građevine 29. marta 1944. godine. Imao je čin majora naše vojske.

Selo Kačarevo kod Pančeva dobilo je naziv po njegovom imenu. Za narodnog heroja proglašen je 5. jula 1951. godine.

Dušan D. Kecman

PODVI G T RE Ć E G B A T A L J O N A U E M I N O V C I M A

Naš Treći bataljon imao je zadatak da, zajedno sa dijelom snaga Seste krajiške brigade, zatvori pravac prema Lušci Palanti i ne dozvoli neprijatelju da prodre do naših centralnih bolnica i skladišta na Grmeču. Bataljon je morao i da iz planine obezbijedi evakuaciju teških ranjenika i naroda izbjeglog iz Banije, Korduna i podgrmečkih sela. Tu su bile uglavnom žene, djeca i starci. Neprijatelj je napadao sa svih strana, a oni nemoćni, s malo ili nimalo hrane, slabo obučeni i izmoreni dugom bježanijom.

Samo na pravcu Sanski Most - Bosanski Petrovac napadala je kompletna njemačka 717. divizija ojačana tenkovskim bataljonima i artiljerijskim divizionom. Pomagalajoj je i avijacija i oko 2.000 izdajnika, što ustaša, što četnika. Ovaj pravac branila je naša brigada. Po danu smo odbijali neprijateljske juriše, a noću prelazili u protivnapad. Iako je brojno bio deset puta jači, neprijatelj nije mogao naprijed.

Videći da na ovom pravcu nema uspjeha, neprijatelj je privremenu promijenio pravac glavnog udara i okrenuo ga prema Lušci-Palanci. Na ovaj, do tada pomoćni pravac usmjerio je svoj 737. puk, bataljon 749-tog puka, tenkovski bataljon i ustaško-domobranski zdrug (puk). Njih je ukupno bilo oko 5.000. a prema njima je stajalo oko 400 boraca Prvog bataljona Seste krajiške brigade. Zbog ovakvog odnosa snaga, štab Pete divizije donio je odluku da se ovaj pravac pojača jednim bataljonom Prve krajiške NOU brigade.

Naš Treći bataljon, tek što je stigao iz rejona Sanskog Mosta, uspio je da snažnim napadom razbije mnogostruko jačeg neprijatelja. Na bojištu je ostalo preko 80 mrtvih, među kojima je bio i jedan ustaški bojnik. Ova borba karak-

teristična je po lome što je naš bataljon preduzeo napad iz pokreta, a nije prethodno uspostavio vezu sa Prvim bataljonom Seste krajiške brigade. Bataljon nije raspolagao nikakvim podacima o neprijatelju i orijentisao se prema njegovoj vatri. Bila je to tipična partizanska koordinacija: kad jedni prelaze u napad, uključuju se i drugi koji su se do tada branili. Vremena za uskladjivanje akcije lada nema, a nisu potrebna ni precizna naređenja.

Ova borba ostala je u dubokom sjećanju boraca našeg bataljona i po zločinima neprijatelja, posebno nad ženama i djecom. U jednoj kući, u toku napada, našli smo osmoro zaklanih. Među njima je bilo i troje silne djece.

Nalazili smo se na polovini puta koji od Šanskog Mosta vodi za Lušci-Palanku. Oko devet časova ugledasmo kako se dvojica na konjima prebacuju ispod ceste. Desetar Miloš Kovačević sa svojim puškomitraljezom »brnom«, ja i još dvojica skočismo da ih žive uhvatimo, ali oni se pucajući, dadoše u bjekstvo. Stigoše ih naši meci. To su bili njemački podoficiri. Jedan je imao šmajser sa drvenom drškom, a drugi je nosio neki kratki karabin. Kod onog što je imao šmajser našli smo u kožnoj torbici neka dokumenta. Jednog konja, s novim sedlom, uhvatili smo. a drugi je pobjegao prema neprijateljskim položajima.

Sesti dan neprijateljske ofanzive, 25. januar 1943, ostaće borcima Trećeg bataljona i neizbrisivom sjećanju, jer su toga dana uništili jedan neprijateljski bataljun. Za pokazano junaštvo i postignuti uspjeh pohvalio nas je i Vrhovni komandant.

Dok smo se približavali selu Eminovcima, čuli smo pucnjavu i znali smo da to borci Seste krajiške brigade odbijaju mnogo nadmoćnijeg neprijatelja. Mi smo dolazili u pravi čas, mladi po godinama, a stari po borbenom iskustvu. Oružja i municije imali smo dovoljno.

Komanda bataljona dala nam je kratak odmor, a kuvarima naredila da pripreme što bolji ručak.

Dok su se borci odmarali, štab bataljona je uspostavio vezu sa štabom Prvog bataljona Seste brigade. Oni su se dogovarali o noćasnjem napadu.

Nije prošlo dugo vremena kad smo vidjeli kako neprijatelj ulazi u selo Eminovce i ispred crkvice na jednom brežuljku i na kosama brda Naglis počinje da kopa rove. Duvao je jak vjetar od njih prema nama i pokatkad smo čuli njihove glasove i neku lupnjavu. Bilo ih je, po našoj procjeni, oko četiri stotine. Poslije smo se uvjerali da je naša računica bila pogrešna. Ali, da smo znali koliko ih stvarno ima, možda naš napad ne bi bio onako silovit.

Kad nam je bataljonski kurir donio naređenje da komande četa odmah dodu u štab bataljona i saopštio nam da je kod njih zamjenik komandanta Seste krajiške brigade, mi smo osjetili da se nešto ozbiljno sprema. Komandant Seste krajiške bio je Milančić Miljević, a njegov zamjenik Petar Vojinović.

Sačekali smo da stignu komande Druge i Treće čete da bismo se svi odjednom javili i da bi oni iz Seste vidjeli da smo stara vojska, i to iz Prve brigade. Zamjenik komandanta, Mirko Zec, predstav i nas, a zamjenik političkog komesara, Drago Dukić, dade ovakvu sliku o nama: »Mojim Petrovčanima ne treba vjerovati, uvijek će oni ponešto sakriti, a posebno oružje. Drvarčani kad vide topove, odmah jurnu da ih zaplijene, makar ili to i života stalo. A Kozarčanima ni hljeba ne treba ako mogu, poslije borbe, da zaigraju svoje Kozaračko kolo.« Drago bi se jos šalio da Petar ne reče: »Neka, Drago, vidim ja s kim imam posla. Nigdje ne vidjeh više šmajsera na jednom mjestu, kao da ste ih iz čitave brigade kupili.«

Vojnović nani je zatim rekao da borci njegove brigade već četiri dana vode žestoku borbu i prilično su umorni, a neprijatelj vrlo jak i uporan. Kad smo polazili, Vojinović izvadi iz torbice kutiju od sto komada cigareta i reče: »Evo pušite, a večeras ćete ih vratiti, je li tako, Mirko?« »Bez brige, druže Petre, vraćamo

vam ih s dobrom kamatom, to li ja u ime ovih drugova i bataljuna obećavam«, odgovuri Mirku Zec.

Plan napada je razrađen du najsitnijih detalja. Naređenje nam je saopštio Drago Đukić. Ono je, uglavnom, glasilo: »Podilaženje najurišno odstojanje u prvi mrak. Ono inora bili takvo da nas neprijatelj ne smije nikako otkriti, dok im ne pridemo bar na 50 metara. Teren nam ide naruku, a i vjetar koji duva prema nama. Posljednjih 100-200 metara prepuzati. Nepotrebne predmete i sve što bi nas moglo otkriti ostaviti u četnoj komori. Sam napad je jednovremen, kako našeg bataljona tako i Prvog iz Seste brigade, oni su desno od crkve. Komandir naše Treće čete. Nikola Galonja. odgovoran je za vezu sa njima. Znak za napad su dvije bijele rakete ispaljene prema crkvi. Napad je predviđen za 20.30 časova. U slučaju da nas neprijatelj otkrije ranije, u napad krenuti odmah, jednovremeno i bez zadržavanja. Izbacili ih iz rovova moramo odmah i na njihovim ledima produžiti gonjenje. Nikakvo zadržavanje oko plijena nije dozvoljeno, dokle god se čuje jedan pucanj. Po završetku borbe, zorno mjesto je kod škole u selu Eini-novcima.«

Na kraju, Drago Đukić nas je podsjetio da ne zaboravimo obećanje dalo Petru Voilnoviću za cigarete.

Podilaženje je išlo po planu. Sve jedinice zauzele su svoja mjesta i došle na jurišno odstojanje, a ono je bilo od 50 do 100 metara. Neprijatelj nas nije opaziu. Mjesec je bio zašao za oblak, pa nam je i to išlo naruku. Sve veze su bile pohvatale, čekao se samo znak za napad. Odjednom, pucanj sa naše desne strane, a nekoliko sekundi docnije poletješe i naše dvije bijele rakete prema crkvi. Pro-lomi se plutun bombi i ono krajiško »Uraaa! Nagari! Razbrucaj!« Rovove smo pregazili u zanosu koji je, valjda, poznat samo onima koji se bore za slobodu. Mjesec je bio izašao iz oblaka pa smo dobro vidjeli kako neprijatelj bježi i pokušava da nađe zaklon u omanjim uvalama. Iz nekih uvala pružaju žestok otpor. Tućemo ih ručnim bombama, i to najviše njihovim, koje smo pokupili u prvim rovovima. (Mi ih zovemo »repašice«, jer imaju drvenu dršku). Nama je lakše, mi smo gore na ivicama uvala, a oni u uvalama. Začudo, ne predaju se. Doduše, ni mi njih ne zovemo na predaju. Najjači otpor pružaju kod topova, tu im je i dio komore, a možda i neki od štabova. Čuju se negdje daleko motori tenkova, oni su ih upalili, valjda da podrže moral svojim, a možda hoće i nas da uplaše. Mi se njih ne bojimo noću. Neko viče: »Bježe tenkovi!« To je. vjerovatno. neki od naših delegata voda - hoće da pojača naš borbeni moral. Otpor postepeno slabi, tu i tamo još se čuje oštra paljba i poneka eksplozija bombe.

Topovi i komora su u našim rukama. Komandir naređuje da se čuvamo, da se ne grupišemo. da nas kakav ralar ne bi zakačio, jer tu i tamo otpora još ima. Vidimo i sami po vatri da je otpor još dosta jak kod Prvog bataljona Seste krajiške brigade. Bataljonski kurir nas obavještava daje komandant naredio Kozarčanima da se zabace neprijatelju za leđa i tako pomognu da se i taj posljednji otpor likvidira. Ujedno nam prenosi naređenje da počnemo sakupljanje i iznošenje plijena. To nije morao ni narediti, jer su za to borci dovoljno »samoinicijativni«, i to vješto rade. Sladak je taj plijen, a posebno njemački ranci.

Nema nijednog borca koji nešto ne vuče. Desetar Marko Sarač, naš hrabri puškomitraljezac, tegli svoj mitraljez i još jedan zaplijenjeni puškomitraljez »šarac«. tri puške i nekoliko redenika s municijom. Skidani s jednog poginulog Nijemca crnu kišnu kabanicu, jest da je krvava, ali ne mari, opraće se. Jedan mladi >orac, pomoćnik puškomitraljezca, nosi tri para njemačkih kratkih čizama. Jedne je objesio oko vrata, a pojedne mu u rukama. Pitam ga, onako u šali: »Je li junačino, jesi li ti te velike čizmetine namijenio sebi ili hoćeš da ih čuvaš dok ne odrasteš?« »Jok, bolan, ovo je za mog Iliju Bujica, on ti je jedan u ijek bos. Svake kupovne su mu tijesne, jer ima noge kao naćve. Ove druge sam obećao ekonomu čete Vasi Tešiću, on mi uvijek kušne poveće parče mesa u porciju. Zna on kako

je tegliti municiju za »šarac«. Ove najmanje su za mene, ako mi zapadnu, a već sam ili i isprobao, pa mi stoje kao naručene.« Pitam ga za Iliju, a on odgovara: »Eno ga dolje u uvali, tovari sanduke municije na trojicu koje zarobismo.« Ja požurili da i mene još ne natovari.«

Borci se polako okupljaju, već je tu nešto više od polovine čete. Komandir naređuje da se ide u zaklon, da neko sad kad je borba skoro završena ne izgubi glavu. Stiže i Milan Šobot, momak koji malo govori i sve polako radi. On je zaplijenio šmajser, parabelum i dvogled. Izvadi tabakeru, nudi nas cigaretama i priča kako je jedan Nijemac, podoficir, naletio pravo na njega, pa njemu ne preosta ništa drugo nego da ga položi na zemlju, a mi smo kasnije čuli kako je Šobot jurio toga Nijemca još od prvih rovova i vikao: »Pustile ga. on je moj.«

Neki borci su našli neku marmeladu, puna im usta, pa jedva govore. Jedan stavio na glavu toliki šljem da mu se samo usta vide. »Bacaj to«, povikaše oni iz štaba, »hoćeš da te naši ukokaju.« A on se, siromah, pravda kako je izgubio svoju porciju, pa ovaj šljem treba da je zamijeni.

Zaplijenili smo i dva ranca puna cigareta. Naš četni kurir Branko Miljuš uzvikuje: »Niko da ih nije ni taknuo! Drugu Petru treba da se odužimo! Znam ja šta smo mi njemu obećali.«

Komandir moje. Prve čete, Nikola Kerkez. počeo nešto da mi govori, kad jedan kratak rafal udari po nama. On tiho jauknu: »Ubiše me, gadovi!« Zovem bolničara da dođe sa nosilima, a Nikola ječi: »Nije mi žao što ću umrijeti, već mi je krivo što se to dogodi kad je sve gotovo. Pozdravi sve drugove i pozdravite moje.« Stiže bolničar sa nosilima i nekoliko drugova. Ja svijetlim baterijom, a bolničar ga previja. Vidim, rana na stomaku povelika, mora da gaje metak pljoštice udario, i to izdaleka, jer je ostao u njemu. Naredim da ga što hitnije prenesu do bataljonskog previjalista.

Nikola Kerkez. nije ranu preživio.

Komesar i ja obilazimo borce, a oni se umotali u šatorska krila, šinjele i poneku čebe. Neki spavaju, a neki pričaju svoje doživljaje iz borbe.

Iz stroja bataljona izbačeno je, koliko mi znamo. 15 boraca. Četiri su poginula, a ostali su teško ranjeni.

Mnoge borce teško je prepoznati. Preobukli se, pa liče na Nijemce. Na nogama kratke čizme, a ima ih i u gojzericama. Odjeća im nije baš po mjeri, naročito šinjeli, ali to će se lako srediti, mijenjanjem ili rezanjem. Opasali se i utegli pa pitaju šta to piše na onim kopčama na kaišima. Ja sam u građanskoj školi u Sarajevu naučio nešto njemački, pa im onako važno kažem da to piše: »Bog je s nama«. »Sinoć nije bio s njima« odgovara mi jedan borac.

Drugi borac moli komesara i mene da vidimo šta njegov drug ima u rancu. Ako je to paklena mašina i ako eksplodira, ode pola čete. Pogledamo mi kad ono - običan budilnik. Našao ga je, v. eli, u jednom šatoru dolje kod komore i namijenio ga kuvaru, da zna kad je vrijeme za ručak i večeru, a ne kao dosad da sastavlja sve u ručak.

Noću, između 25. i 26. januara, izbačen je iz stroja ustaško-domobranski »zdrug«. Sutradan brigadni kurir donio nam je vijest da nas je Vrhovni komandant drug Tito pohvalio preko radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, li veselj koje je zbog toga nastalo bilo je mnogo pucnjave uz. neizbježno Kozaračko kolo. Štab bataljona nije nas kritikovao zbog potrošene municije, jer pucnjava je prv • > lamo, u štabu, počela.

Branko Kuna

Bio sam borac Prve čete Trećeg bataljona Prve krajiške brigade. U jeku žestokih borbi na pravcu Sanski Most - Ključ - Bosanski Petrovac po naredjenju komandira čete Nikole Kerkeza i političkog komesara Mirka Kesića kese naša četa je napustila svoje odbrambene položaje i u sastavu bataljona otišla u selo Eminovce na zatvaranje pravca Sanki Most - Lušci-Palanka. Mi borci nismo odmah znali kuda i zašto idemo, ali u putu nam je objašnjeno da idemo u pomoć Šestoj krajiškoj brigadi.

U Eminovce smo stigli u toku noći 23/24 januara 1943. i razmjestili se za odmor. Sutradan rano, po jakoj zimi, posjeli smo odbrambene položaje na kosama oko ceste Sanski Most - Lušci-Palanka. Kretanje i podizanje zaklona dobro su nam došli da lakše podnosimo izuzetno jaku jutarnju hladnoću.

Kada je dobro odjutirilo, počelo je dejstvo neprijateljske artiljerije po našim položajima, naročito po položaju Prve čete. U nekoliko navrata dolijetala je i avijacija i žestoko nas mitraljirala, a potom su nadmoćne ustaško-domobranske snage, ne obzirujući se na gubitke, krenule u napad da bi otvorile sebi put za Lušci-Palanku i Crmeć.

Na dobro utvrđenim i maskiranim položajima borci Trećeg bataljona uporno su se branili, prelazili u protivnapade i uspješno odbijali juriše neprijatelja. Borba je vođena nesmanjenom žestinom do kasno popodne i svi pokušaji neprijatelja da ovlada našim položajima ostali su bezuspješni.

U jednom trenutku, u moju desetinu došao je komandir voda Branko Surla i saopštio nam da neprijatelja moramo odbaciti na njegove polazne položaje. Naradio nam je da pripremimo ručne bombe, a znak za početak napada biće bijela raketa ispaljena prema položaju neprijatelja. U isto vrijeme u protivnapad će preći i Prvi bataljon Seste krajiške brigade koji se nalazi - što mi nismo dotle znali - na desnom krilu našeg bataljona.

Nije dugo potrajalo, a iznad nas je preletjela bijela raketa. Odmah su planule ručne bombe, minobacačke mine, mitraljezi, puškomitraljezi, puške - izgledalo je da se zemlja prolama, a zatim je uslijedio nezadrživ juriš naših jedinica na širokom frontu. Pokušaj neprijatelja da upornom odbranom u toku dana odbije sa dostignute linije naše čete bili su uzaludni i njegove jedinice najzad su u neredu odstupile na svoje polazne položaje. Moja četa zatim se vratila na svoje odbrambene položaje. Tu smo ostavili patrole, a glavnina se po vodovima razmjestila radi noćnog odmora po kućama pozadi svojih položaja.

U međusobnim razgovorima mi borci došli smo do uvjerenja da neprijatelj poslije onog neuspjeha i pretrpljenih gubitaka neće narednog dana ponoviti napad, ali to je bila samo naša želja. U ranim jutarnjim časovima, 25. januara, neprijateljska artiljerija je jakom i dosta preciznom vatrom zasula naše položaje, pa i kuće u kojima smo se odmarali. Uslijedila je uzbuna i vodovi naše čete su trčeći posjeli svoje odbrambene položaje. Ubrzo je naletjela i neprijateljska avijacija, bombardovala i mitraljirala naše položaje.

Oko osam časova ustaško-domobranske snage prešle su u veoma žestok napad podržane tenkovima, avijacijom i artiljerijom. Razbuktala se veoma teška borba u kojoj smo i mi i neprijatelj trpjeli velike gubitke. Pod jakim pritiskom nekoliko puta nadmoćnijeg neprijatelja moj vod se paralelno sa ostalim vodovima postupno povlačio s položaja na položaj. Tenkovi nisu mogli da pruže ozbiljniju podršku svojim snagama zbog potpuno razrušene i zapriječene komunikacije i dubokog snijega, pa su se ubrzo vratili u Sanski Most, odakle su i pošli u napad.

Iako bez tenkova, ustaško-domobranske jedinice nastavile su da nas potiskuju. Neprijatelju je pošlo za rukom da do pada mraka ovlada velikim dijelom

sela Eminovaca i jednim dominantnim uzvišenjem pogodnim /a odbranu koje mještani zovu Nagliš. U to vrijeme moj vod i četa nalazili su se na položaju u Gornjem Kamengradu, južno od ceste Sanki Most - Lušci Palanka. Moji drugovi u desetini i ja bili smo uvjereni da ćemo u toku noći napustiti ove položaje i otići na neke nove, po dubini pogodnije, ili će se bataljon vratiti u sastav brigade. Ovo mišljenje zasnivali smo na činjenici daje neprijatelj tog dana dosta napredovao i ovladao najjačim i najpogodnijim položajima naše odbrane.

U predvečerje zavladao je tišina, samo se tu i tamo čulo sporadično puškanje. Neprijatelj se ubrzano utvrđivao na dostignutoj liniji, naročito na brdu Naglišu koje je bilo najpogodnije za odbranu osvojenog terena. Borci moje desetine i voda buono su pratili svaki pokret neprijatelja i o tome obavještavali desetara i komandira voda.

Pošto se smračilo, po naređenju komandira čete Nikole Kerkeza i političkog komesara Mirka Kesica-Kešećta se okupila u jednoj udolini u Gornjem Kamengradu. U mukloj tišini komandir nam je saopštio:

- Po dogovoru štabova našeg Trećeg i Prvog bataljona Šeste krajiške brigade sve naše jedinice večeras prelaze u protivnapad i imaju zadatak da razbiju neprijatelja i ponovo posjednu položaje koje smo danas napustili. Noćas i u toku sutrašnjeg dana neprijatelj će moći samo preko nas mrtvih da pređe kroz Lušci-Palanku.

Komandir nas je upozorio da još nisu evakuisane sve bolnice, druge ustanove i zbjegovi naroda i mi moramo da im obezbjedimo potrebno vrijeme za uspješnu evakuaciju.

Naša četa dobila je zadatak da neopaženo zaobide desno krilo neprijatelja i ubaci se u njegovu pozadinu. To će učiniti i jedna četa Prvog bataljona Šeste brigade na lijevom krilu neprijatelja. Napad će početi u 20 časova.

Četa se uspješno ubacila u pozadinu neprijatelja i svojim lijevim krilom, na kome je bila moja desetina, stupila u vezu sa desnim krilom čete Prvog bataljona Šeste brigade i spremna očekivala početak napada. U određeni čas granule su ručne bombe, noćnu tišinu parali su rafali mitraljeza i puškomitraljeza. Neprijatelj je očigledno bio iznenađen, ostao je bez artiljerije i komore. Ukliješteni vatrom i našim jurišima sa svih strana, domobranci su se predavali, a ustaše pružale žilav otpor i gledale da umaknu u Sanski Most.

Za relativno kratko vrijeme neprijatelj je potučen i osvojeno brdo Nagliš sa svim zaseocima sela Eminovaca kojima je neprijatelj bio ovladao 11 toku dana. Komandir čete Nikola Kerkez, čisteći rovove, teško je ranjen, ali o tome nikome ništa nije rekao, niti je tražio pomoć. Nastavio je da komanduje i ličnim primjerom podstiče borce da uništavaju neprijatelja, sve dok nije malaksao i izdahnuo. Bio je tu nenadoknadv gubitak ne samo za našu četu nego i za cijeli bataljon.

U ovoj rijetko oštroj borbi mi smo se bili izmiješali sa ustašama i domobranima i došlo je do borbe prsa u prsa. nožem i kundakom. Posebnu vještinu i hrabrost u ovom okršaju pokazali su, osim komandira, političkog komesara i zamjenika političkog komesara Nikole Bulajića, puškomitraljesci Dušan Bosnić, Stevo Daković. Milan Trivan i Žarko Vučenović koji su iz stojećeg stava nemilosrdno kosili neprijateljske vojnike. Borili smo se kao divovi i pobjedili znatno nadmoćnijeg neprijatelja.

Učestvovao sam i u dosta ranijih borbi, ali nigdje nisam vidio više neprijateljskih vojnika mrtvih i ostavljenih na bojištu nego u ovoj borbi.

Po dolasku u sastav brigade, nedaleko od Ključa, održana je bataljonska konferencija kojoj su prisustvovali i komandant brigade Vojo Todorović i poli

lički komesar Mladen Marin. Na konferenciji su borci upoznali sa ogromnim rezultatima postignutim u ovoj borbi i pročitane pohvale vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, štaba Prvog udarnog bosanskog korpusa i štaba Pete krajiške udarne divizije. Te pohvale bile su za nas veliki podstrek i nosile su bataljon u nove borbe i okršaje.

Cedo Bursać

PORODAJ POD ZAŠTITOM BOMBAŠA

Više puta mi se događalo da se moram neopažen provući kroz neprijateljske položaje. To je, uostalom, bio slučaj sa svim partizanskim kuririma. A ja sam bio kurir štaba Prve krajiške brigade, pa sam u lome. silom prilika, imao bogato iskustvo.

Ali ono što sam doživio pred kraj januara 1943. godine graniči se s nevjerovatnim. Tog dana je čitava jedna naša jedinica - kompletan Treći bataljon, zajedno s brigadnom komorom - bez borbe i ispaljenog metka prošao kroz motorizovanu neprijateljsku kolonu, koja nam je upravo zatvarala put!

Bilo je to u jeku četvrte neprijateljske ofanzive. Bio sam tih dana s brigadnom komorom u selu Bravsku, gdje sam se oporavljao kao ranjenik. Poslije višednevnih napada, Nijemci su uspjeli da probiju naše položaje oko Paunovca i Lušci-Palankc. Tako su se Treći bataljon i brigadna komora našli odsječeni od ostalih snaga brigade, koje su se već bile povukle preko planine Siše u selo Crkveno.

Morali smo se probiti preko ceste, kojom su se stalno kretale neprijateljske motorizovane kolone i onda zaobilaznim putem, preko Grmeča, stići u Crkveno. Duvao je jak sjeverac i na momente nosio oblake snijega, od kojeg se nije vidio ni prst pred okom. To nam je otežavalo kretanje i osmatranje ceste koju smo morali preći. Ali, na našu sreću, još je više smelalo neprijatelju. Mi smo mu se, naime, približavali niz vjetar. Vijavica je nama duvala u leđa, a njemu zasipala oči snijegom i praktično onemogućavala osmatranje. Tako smo se u jednom usjeku mimoišli sa neprijateljskom kolonom i neopaženi i bez ispaljenog metka prešli cestu.

Samo što smo se dohvatili druge strane puta i šume - odahnuli smo. Vijavica se u šumi jedva osjećala, pa smo brzo grabili naprijed, zalazeći sve dublje u Grmeć.

Poslije dva sata marša kolona je naglo zastala. Mislili smo da je lo učinjeno radi predaha. Ali, preko veze stiže direktiva da drugarice bolničarke hitno podu naprijed, ka čelu kolone. Onda stiže i naredba da se možemo zakratko odmoriti.

Sve se brzo pročulo: čelo naše kolone je upravo naišlo na mladu ženu koja se porađala. Iskrala se. jadnica, iz zbjege i našla se na pravcu naše kolone upravo u trenutku kada su je sustigle porođajne muke. Tako je, obeznanjena od bolova, pala u snijeg. Ponoć je bila već prošla kada su naišle naše prethodnice. Komandant Trećeg bataljona Mirko Zečje brže-bolje sjahao sa svog konja. S kuririma je upravo pokušavao da norodilju podigne na sedlo kada se u blizini našla jedna naša bolničarka i odman preuzela komandu:

- Ne dirajte je odatle, to bi je ubilo!

Komandant bataljona i kuriri su skrušeno poslušati, spremni da izvrše i sve dalje naredbe. A bolničarka nije gubila vrijeme. Povikala je:

- Pozovite još neku drugaricu, da mi pomogne!

Ženo partizanke su u tren oka od granja napravile ležaj na snijegu. Prostrle su preko toga čebad i naredile da se odmah naloži vatra. Puškomitraljesci i bombai, komandiri i vodnici, komesari i borci, svi su se dali na posao. Kada je urađeno sve najnužnije što se u tim prilikama moglo, bolničarka je rekla:

- A sad muškarci mogu da idu! Ovdje ce ostati samo žene!

Komandant bataljona je opet preuzeo komandu. Naredio je da u/ nekoliko drugarica, koje će obaviti porođaj, kao obezbjeđenje ostane jedna desetina boraca. Ostavio je svog konja da se, kada se porođaj završi, njime prebace majka i novorođenče.

Poslije toga smo nastavili pokret.

Sjutradan kasno popodne u Crkveno je stigla naša desetina s bolničarkama. Drugovi su na nosilima donijeli srećnu majku sa njenim grlatim, tek rođenim sinom.

Milan Sucu Miodrag

U MISLIMA SAM OSTAO SA BRIGADOM

Borbe u rejonu Vrhopolja, u drugoj polovini januara 1943. godine, ostale su mi u neizbrisivom sjećanju. Bile su naporne i žestoke, ali moja sjećanja na te dane podstiče i jedan duboko intiman razlog. To su bili moji posljednji dani u redovima Prve krajiške brigade.

U rejonu sela Ramici - Peći danima smo odbijali snažne napade neprijatelja iz pravca Šanskog Mosta. Bili srno zaposjeli položaje na jednoj visoravni, duž koje se protezala ograda od kamena. Ispred nas je bio čist prostor. Položaj idealan za odbranu. Neprijatelj nam nije davao ni trenutak predaha. Samo što bi prestao da nas tuče topovima i bacačima, krenula bi na juriš njegova pješadija. I tako po više puta u toku svakog dana. Uvijek smo ga vraćali na polazne položaje.

Četvrtog dana ovih borbi na položaje našeg voda došao je zamjenik komandira čete Pero Vucelja. Upi vo prije njegovog dolaska bili smo odbili juriš neprijateljske pješadije. Oko stabla jedne usamljene kruške ležala je gomila poginulih neprijateljskih vojnika. Vuceljaje našem vodu prenio pohvalu komande čete.

Tog dana neprijatelj je preduzeo više uzastopnih juriša na naše položaje, predveće je, uz pomoć žestoke artiljerijske i minobacačke vatre, uspio da nas potisne s položaja, ali mu nismo dozvolili da nastavi dalje. Kada smo ga zaustavili, zamjenik komandira čete, Pero Vucelja, trubom je dao znak za naš juriš. Samo što smo krenuli naprijed, rafal iz neprijateljskog mitraljeza me pogodio u obje ruke. Od istog rafalaje ranjeno nekoliko naših drugova, među njima i zamjenik komandira čete Pero Vucelja.

Tako sam se morao rastati s Prvom krajiškom brigadom. Više se u nju nisam vratio, ali sam u mislima bio uvijek sa njome. Zar je moguće zaboraviti sve one divne drugove s kojima sam proveo najljepše dane svoje mladosti? Drugarstva koja se stvaraju u jurišima na bunkere i u spasavanju ranjenih drugova nikada se ne mogu zaboraviti.

Zajedno smo podnosili sve teškoće i patnje, zajedno smo dijelili radosti.

Petar R. Štrbac

Početak četvrte neprijateljske ofanzive zatekao je Drugi bataljon Prve krajiške brigade na lijevoj obali Sane, orijentisan prema Sanskom Mostu. Njegova Treća Četa, koju su pretežno sačinjavali borci sa terena Bosanskog Petrovca, bila je na položajima u rejonu Kamička, Četa je imala zadatak da sprečava prodor neprijatelja između Hrustova i Kamička prema Kljevcima.

Informacije o pripremanju neprijatelja za ofanzivu svakodnevno su dopirale do komandi naših jedinica. Pouzdano se znalo da Nijemci i Italijani preduzimaju ofanzivu u cilju razbijanja glavnih snaga Narodnooslobodilačke vojske i uništenja rukovodstva NOR-a. Računalo se da će posljedice ofanzive biti vrlo teške. Ljudi su pretpostavljali da će okupatorske jedinice, svuda kuda budu prolazile, ostavljati za sobom pustoš i krvave tragove. Tako je i bilo.

Tih dana u cijeloj Bosanskoj krajini bile su velike snježne padavine. U dolini Sane sve je bilo pod ledom. Temperatura se spuštala do 20 stepeni ispod nule. Borcima su se mrzle uši, ruke i noge.

U osvit dana, 20. januara 1943. godine, stigla su obavještenja da Nijemci nadiru u više kolona od Sanskog Mosta prema slobodnoj teritoriji Podgrmeča i Saničke doline. Uviđajući namjere neprijatelja, štab Drugog bataljona naredio je Trećoj četi da krene u susret koloni Nijemaca koja je nastupala prema Vrhopolju i da je u tom rejonu zadrži do pristizanja ostalih jedinica Prve brigade.

Sa komandirima vodova, članovima KPJ, aktivima SKOJ-a i svim borcima odmah su održani kratki sastanci na kojima su razmotrene vojne i političke pripreme za izvršenje dobijenog zadatka. Svaki drugi borac u Trećoj četi bio je član KPJ, a skoro svi ostali bili su kandidati ili skojevci. U ovoj četi partijska ćelija imala je 36 komunista. Komunisti su se obavezali da će služiti za primjer u borbi, biti prvi u jurišu i svom snagom braniti svaku stopu slobodne teritorije. Više od polovine boraca nije imalo više od 20 godina.

Svi borci su pregledali svoje oružje i municiju, a bolničarke sanitetski materijal. Najviše brige zadavali su puskomit raljezi, jer su imali česte zastoje pri dejstvu zbog velike hladnoće i zamrzavanja.

Treća četa je usiljenim maršem, sa puno samopouzdanja, krenula u pravcu Vrhopolja. Ljudi su se držali kao da i ne idu u borbu u kojoj mogu izgubiti život, već na manevar ili taktičku vježbu. Inače, to je bila četa među najboljima u Prvoj brigadi, sa najvećim brojem prvoboraca i najčešće je dejstvovala tamo gdje je bilo najteže.

Međutim, neprijatelj je ovog puta bio posebno uporan, brz i energičan. Jaci odred 749. njemačkog pješadijskog puka, predvođen ustašama, neopaženo se probio u našu pozadinu, zaposjeo Vrhopolje i tu se počeo utvrđivati. Kada se naša četa približila prvim kućama Vrhopolja na oko sto metara, Nijemci su na njen stroj sručili paklenu vatru. Četa se odmah prestrojila iz marševskog u streljački stroj i prihvatila borbu. Gotovo istovremeno, iz Sanskog Mosta počela je da stiže pješadija, koja je pravo sa kamiona kretala u napad na partizanske položaje.

Razvila se ogorčena borba u kojoj su obje strane imale teške gubitke. Streljački strojevi bili su veoma blizu jedni drugih. Nijemci su nastojali da po svaku cijenu održe Vrhopolje, pošto je taj rejon za njih predstavljao značajan oslonac za nastupanje prema Ključu i Saničkoj dolini. Stoga su se, uprkos znatnim gubicima, žilavo branili i neprekidno napadali. Njihovi mitraljezi i automati bili su naročito aktivni u borbi protiv naših bombaša i puškomitraljezaca, koji su im nanosili i najveće gubitke. Komandiri vodova i desetari nisu samo komandovali i davali uputstva, već su prv i jurišali i ginuli zajedno sa svojim borcima. Ali i svaki borac je znao šta treba da radi i kako da se obračunava sa fašistima. Posebno

su to umjeli i mogli puškomitraljeski Mile Dragišić, Jovan Stojanović, Drago Solomun, Božo Ličina, Mile Kecman i Branko Vujatović.

Zamjenik komandira čete, Milutin Kecman, iz sela Bukovače, još dok je izdavao naređenje za protivnapad ranjen je u lijevu ruku. Ujurišima koji su se nekoliko puta ponavljali ranjen je još dva puta, ali je i dalje komandovao četom. Držao se junački i više je brinuo da li će četa izvršiti zadatak nego što će biti s njim. Tek kada je pomoćnik komesara čete Branko Stanković primijetio da su Milutinove rane vrlo teške, naredio je bolničarkama Anki Kecman i Stani Marčić da se on iznese sa položaja, previje i prenese do brigadnog previjališta. Milutin je poslije dva mjeseca podlegao ranama u Centralnoj bolnici NOVJ. U srcima svih njegovih ratnih drugova uvijek će živjeti uspomene i sjećanja na ovog hrabrog borca, primjernog komunistu i omiljenog starješinu.

Boreći se na život i smrt sa daleko nadmoćnijim neprijateljem, kome su neprekidno pristizala pojačanja, borci Treće čete su stalno izbacivani iz stroja. Već u prvim protivnapadima i jurišima pao je neustrašivi komandir Prvog voda Dragiša Solomun, iz sela Janjila, pozivajući svoje drugove najuriš. Poslije njega pao je desetar Dušan Mrda iz sela Smoljane, zatim bombaš Vlado Banjac iz Drinića, a potom vodni delegat Mićo Stanković iz sela Matavaza, onda puškomitraljezac i komandir odjeljenja Božo Ličina iz Gornjih Rakanja, a potom puškomitraljezac Rade Ručnov od Bosanske Dubice. Njihove dužnosti i uloge odmah su preuzimali drugi borci: Tanasije Lukić iz Bukovače, Durad Banjac iz Podsrnetice. Milan Stupar iz Rujiške. Petar Tišma iz Dvora na Uni i ostali drugovi.

Desetar Sava Stojanović, bombaš Kecman (Pešo) i borac Drago Banjac, sva trojica iz Drinića, zajedno su poginuli ispred istog njemačkog mitraljeza, gotovo u roku od desetak minuta. Pao je i borac Nedo Celar iz Rašinovca, koji je uvijek volio da priča o slobodi i budućnosti.

Dolinom Sane prolamali su se plotuni mitraljeza i eksplozije ručnih bombi više od dva sata. Borci Treće čete su jurišali i branili zauzete položaje preko tijela svojih poginulih drugova, nastojeći da neprijatelju ne dozvole ni korak naprijed i da omoguće ostalim našim jedinicama da stupe u borbu. Odolijevali su svim neprijateljskim pokušajima da nastavi nastupanje preko Vrhpolja u dubinu slobodne teritorije. Oni su izvanrednim požrtvovanjem i upornošću spriječili neprijatelja da ostvari ciljeve koje je bio postavio svojim jedinicama uoči ofanzive.

Kasnije, u sumrak, pritckle su u pomoć Trećoj četi i ostale jedinice Drugog bataljona, a zatim i Zaštitna četa Pete divizije, i nadiranje neprijatelja prema Ključu bilo je zaustavljeno.

Kada se Treća četa izvukla iz borbe, a potom se prikupila nedaleko od sela Ramića, njeni borci su odmah počeli tražiti jedan drugog, kako se to obično uvijek činilo poslije teške borbe. Utvrđeno je da u njenom stroju nema dvadeset drugova koji su prije polaska na Vrhpolje odolijevali svim ratnim naporima, patnjama i tegobama. Devet drugova nije prebrodilo vatromet na Vrhpolju. Ostali su u dolini Sane, jedan pored drugog, na vječitoj mrtvoj straži. Deset drugova je teže ili lakše ranjeno, oni su izvučeni iz borbe i upućeni na liječenje u bolnicu. Neprijatelj je imao oko 30 mrtvih i ranjenih vojnika.

Treća četa odalaje minutom ćutanja posljednju poštu drugovima koji su na Vrhpolju položili svoje mlade živote u borbi protiv neprijatelja našeg naroda.

Tu, na Vrhpolju, pali su baš oni koji su među nama bili najbolji, koji su nam bili najmiliji. Pali su jedan za drugim, braneći jedan drugog. To su bili oni koji su uvijek bili prvi, gdje je to bilo potrebno, pogotovo tamo gdje se vodila odlu

čujuća burba. Žalu su ih voljeli i poznavali svi borci Drugog bataljona Prve krajiške brigade. Oni su svojim ličnim primjerom pokazali taku se umire za slobodu svoje domovine.

Nije prošlo ni osam dana, a mjesto poginulih i ranjenih boraca naše čete zauzeli su mladići i djevojke iz Bukovaće, Smoljane, Vodenice, Rujiške, Čadavice i ostalih sela iz Podgrmeča.

*Marinko Banjac
Gojko Ličina*

BORBE NA PAUNOVCU

Njemačka 717. pješadijska divizija imala je u svom sastavu dva pješadijska puka, jedan artiljerijski divizion, jedan tenkovski bataljon (sve Nijemci) i jednu domobransku planinsku brigadu - ukupno preko 10.000 ljudi.

U prvom dijelu četvrte neprijateljske ofanzive divizija je imala zadatak da glavnim snagama i svojim motorizovanim dijelovima iz rejona Sanskog Mosta prodre pravcem selo Velagići - Bosanski Petrovac - selo Vrtoče i da se već drugog dana svog dejstva u Vrtoču poveže sa prednjim dijelovima SS divizije »Princ Eugen« koja će nastupati od Karlovca preko Slunja i Bihaća. Dijelom snaga divizija je imala da očisti prostor južno od drumu Sanski Most - selo Srpska Jasenica i tako obezbijedi desni bok svojih glavnih snaga u početnoj fazi dejstva.

Na pravcu Sanski Most - Velagići - Bosanski Petrovac divizija je dejstvovala u toku 20-23. januara 1943. svim svojim snagama, izuzev domobranske brigade; sljedećih četrnaest dana jednim pješadijskim pukom, artiljerijskim divizionom, dijelom tenkovskog bataljona i još nekim divizijskim dijelovima, a u toku posljednja dva dana svim snagama uključujući i domobransku planinsku brigadu.

Domobranska planinska brigada dejstvovala je 20-25. januara na pravcu Sanski Most - selo Đedovača - Eminovci gdje su je razbili Prvi bataljon Seste krajiške brigade i Treći bataljon Prve krajiške brigade.

Jedan pješadijski puk sa dijelom tenkovskog bataljona napadao je od 24. januara do 5. februara na pravcu Sanski Most - selo Fajtovci - selo Benakovac - Bos. Krupa.

Kao što se vidi, divizija je odstupila od plana upotrebe svojih snaga utoliko što je jedan svoj dio privremeno uputila u pravcu Benakovca. Ipak, težište dejstva divizije bilo je cijelo vrijeme na pravcu Sanski Most - selo Velagići - Bosanski Petrovac.

Pravac Sanski Most - Velagići - Bos. Petrovac branila je Prva krajiška brigada svojim Prvim i Drugim bataljonom. Na čelu brigade bio je Vojo Todorović. Prvih nekoliko dana brigadi je sadejstvovala Sedma krajiška brigada dijelom svojih snaga, a u prvim danima februara i dio snaga lijevog krila Četvrte krajiške brigade.

Njemačka 717. divizija prešla je u napad 20. januara i uspjela da prede rijeku Sanu kod Vrhopolja. Do 23. januara prodrla je svega tri kilometra i zauzela selo Kamičak. Do 26. januara napredovala je još devet kilometara i zauzela selo Račice. Od 26. januara do 8. februara divizija je vodila borbu za položaj Prve krajiške brigade na Paunovcu, tj. za prevoj između Grmeča i planine Siše, na putu

~ Petrovac. Tek 8. februara 1943. divizija je savladala otpor Prve krajiške brigade na Paunovcu, i to pošto su brigadi došli za leđa tenkovi divizije »Princ Eugen« koji su preko sela Bravska prodrli od Bos. Petrovca.

Znači, 717. divizija prodrla je za 20 dana borbi svega 24 km i spojila se sa divizionima divizije »Princ Eugen« ne u Vrtoču nego u Bravsku. Planirani prodor d oko 70 km za prva dva dana ofanzive ostao je samo na papiru.

Značaj odbrane pravca Sanski Most - Velagici - Bos. Petrovac bio je veoma eliki i u opštem planu dejstva naših jedinica u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. Jzrim prodorom neprijatelja na ovom pravcu slobodna teritorija bila bi presjena na dva dijela i na taj način dovedena u pitanje i odbrana naših jedinica u 'odgrmeču, Baniji i na Kordunu, i evakuacija naših ranjenika iz rejona Grmeča.

Prva krajiška brigada izvršila je svoj zadatak zahvaljujući visokoj političkoj vijesti svojih boraca i borbenim dejstvima svojih jedinica koje su pružale otpor ta svakoj pogodnoj liniji i prelazile u protivnapad Kad god im se ukazala prilika, jotovo nije Nilo odbrambenih borbi iz kojih bataljoni nisu prelazili u protivnapade. U jedanaest noćnih protivnapada na neprijateljske jedinice na frontu i u jozadini naši bataljoni su iscrpljivali neprijateljske snage koje su zbog toga osam jd dvadeset dana bile neaktivne. Neprijatelj je bio primoran da svoje snage razJači po dubini i na taj način slabi svoju udarnu moć na frontu.

Brigada je napustila položaje na Paunovcu ne zbog pritiska sa fronta nego f-bog toga što su joj se za leđima pojavili neprijateljski tenkovi koji su stigli od Bos. Petrovca.

Drago Đukić

C E L O K O L O N E P U C A L O J E N A Z A Č E L J E

Već je osmi dan kako Prva i Četvrta krajiška brigada vode ogorčene borbe u Paunovcu sa njemačkim snagama da bi spriječile njihov prodor kroz Grmeč u Bosanski Petrovac, i Drvar gdje se nalazi naša centralna bolnica i još neki dijelovi naših snaga koje treba evakuisati. Prodorom u Bosanski Petrovac Nijemci bi tu evakuaciju onemogućili.

Gotovo svakog dana, zavisno od vremena, nadlijeće nas po nekoliko »štuka« koje bombarduju naše položaje. Prilikom obrušavanja one zaglušujuce zavijaju svojim sirenama da bi i tako, a ne samo bombama, što više uplašile naše borce, da bi ih demoralisale. Međutim, debele grmečke bukve za nas su sigurni zakloni od svake neprijateljske vatre, pa i od avionskih bombi. Zaklonjeni iza bukava, sa kojih je lišće bilo opalo, posmatrali smo let svake avionske bombe iznad naših položaja i prema tome se upravljali sa koje strane da se zauzme zaklon. Ovo svoje okretanje oko bukava nazivali smo »plesanjem«.

Za koliko nas Nijemci potisnu uz upotrebu artiljerije i tenkova za toliko ih vratimo natrag našim protivnapadima. udarima sa bokova ili noćnim upadima iza leđa. Tako naši položaji ostanu u našim rukama.

Toga dana, 8. februara 1943. godine, Nijemci su rano izjutra krenuli protiv nas jakim snagama, uz jaču nego obično podršku artiljerije i tenkova. Vrijeme je bilo tmurno, snijeg je padao, pa nisu mogli da se koriste avionima.

Naš Prvi bataljon potisnut je nešto nazad i Nijemci su se dohvatili ivice šume na položajima Prve i Druge čete. To ih je stajalo dosta žrtava, pa su oprezni, plaše se šume i lagano nastupaju.

Sada i mi i Nijemci koristimo bukve kao zaklone. Toliko smo blizu da čujemo kako Nijemci razgovaraju, a i oni nas čuju, jer pokušavaju da poneku našu riječ izgovore onako kako je mi izgovaramo, da bi nas za- "di. Ljubomir Jajča-

nin Bijeli, komandir Prve čete, stajao je iza hukve, nedaleko od mene, i posmatrao kretanje jedne grupe Nijemaca. Neko iz njegove čete nešto je primijetio i uzviknuo: »Bijeli! Bijeli! Pazi se!« Nijemci su to čuli i jedan od njih pukušao je da ponovi: »Bijeri! Bijeri! Pasi!«

Uprkos ozbiljnosti situacije u kojoj smo se nalazili zahvatio nas je smijeh na račun Nijemaca. Zauzvrat smo ih »počastili« riječima koje oni nisu pokušali da ponove.

Nijemci ispred nas bili su zašli u šumu i zastali u usjeku pruge. Poneki bi pretrčao do slijedeće bukve, ukoliko ga ne bi pokosila naša vatra. Postojala je mogućnost da ih naša četa zaobide i tuče bočno. Dok smo razmišljali kako bi najbolje bilo da se to izvede, začula se buka tenkova sjedne strane ceste. To je značilo da su uspjeli da svladaju prepreke i da prodiru kroz šumu uz Paunovac prema Bravskom. Ubrzo je stiglo naređenje da se povučemo lagano naviše. Shvatili smo da tako moramo da postupimo zbog prodora tenkova.

Kad smo izmakli oko jedan kilometar i počeli da zaposjedamo položaj, jer tu su bili dobri uslovi za odbranu, stiže novo naređenje: da se bataljon svi je u kolonu i produži prema Bravskom da bismo se na tome mjestu prebacili preko ceste prije nego što Nijemci zaposjednu taj prostor.

U toku našeg približavanja Bravskom dobili smo obavještenje da su Nijemci rano izjutra prodrli u Bosanski Petrovac iz pravca Bihaća i da su odmah uputili dio snaga sa tenkovima prema Bravskom kako bi zaposjeli cestu i spriječili izvlačenje naših snaga iz Grmeča. To je i bio razlog što smo se povlačili i žurili da se prebacimo preko ceste Ključ - Bosanski Petrovac,

Mi smo žurili da se prebacimo preko ceste i izbjegnemo opkoljavanje u ovom prostoru, a Nijemci su žurili iz oba pravca da se što prije spoje, zaposjednu cestu i zatvore obruč oko nas.

Sa čela kolone najzad su nam javili da su počeli da se prebacuju i upozorili nas da što više požurimo, jer se neprijatelj ubivano približavao iz oba pravca. Oni koji se još nisu bili primakli bliže cesti čuli su buku tenkova. Iako je bila slaba vidljivost, Nijemci su primijetili naše prebacivanje i počeli da nas mitraljiraju iz tenkova. Žurili smo koliko nam je snaga dopuštala.

Prva i Druga četa već su bile s one sirane ceste. Miloš Zec, komandir Prvog voda naše čete, koji je zamjenjivao teško ranjenog komandira čete, pristigao je do usjeka iznad ceste i naredio:

- Treća, brzo preskaći cestui

Pošto se nije moglo bez prtime, mi smo se na odstojanju od nekoliko metara, kako je ko stizao, zalijetali sa usjeka i skakali u snijeg na cesti, a potom brzo grabili naprijed, na suprotnu stranu. Kad je došao red i na mene, pojurio sam prema usjeku i upravo kad sam htio da skočim, zaustavila me komanda Miloša Zeca:

- Lezi! Tenkovi!

Bacio sam se u snijeg na mjestu koje sam bio dostigao, a to je bilo pet-šest metara do mjesta gdje je trebalo da skočim na cestu. Pogleli su i drugi iza mene, oni koji su bili izašli iz šume. Samo što je bio legao odmah do mene, Zec je naredio:

- Nalijevo krug i puzeći do šume!

U tome trenutku dva njemačka tenka pristigla su sa petrovačke strane i sa udaljenosti od pedesetak metara osula prema nama rafale iz mitraljeza. Puzeći Crtinom, uspjeli smo da se dohvatimo šume. Zamakli smo u šumu za oko dva kilometra i slali. Osim dva voda naše čete sa nama je ostao i čitav Drugi bataljon. Iz našeg Prvog bataljona ostali smo dva-tri druga i ja.

Sa ovoga mjesta upućeno je osiguranje prema cesti, a ostali su čekali na prtinu, onaki u koloni, gdje se ko zatekao. Padao je gust snijeg, a mi smo čekali mrak.

Cini se smrklo, krenuli smo prema cesti onom istom prtinom kojom smo ; vratili. Na dviesta-trista metara od ceste okrenuli smo desno i pored ivice .ime išli uporeao sa cestom do iza crkve na Bravskom i tu smo se prebacili bez Lakvih smetnji. Nijemci su ipak otkrili naše prebacivanje i otvorili su i/ mitra-eza vatru prema nama. U noći, zbog slabe vidljivosti i prilične udaljenosti, nj-ova vatra nije bila precizna i mi nismo imali gubitaka. Ubrzo se začula buka ten-ova prema mjestu našeg prelaza, ali mi smo već bili odmakli i izgubili se u noći mećavi.

Na drugoj strani upali smo u dobok snijeg i počeli da lutamo po mraku. Sa-ijali smo kolonu oko vrtača, ne znajući kuda se krećemo. Radovali smo se kad lismo naišli na prtinu, a kasnije bi se pokazalo da smo. zavijajući desno-lijevo, laišli na sopstvenic tragove. Kad bismo čuli kako njemački tenkovi patroliraju estoni, kretali smo u suprotnom pravcu.

Zbog krivudanja oko vrtača i udolina kolona se krivila i dva puta je došlo lo kraće paljbe između začelja i čela kolone. Zabluda je, srećom, brzo utvrđena, atra prekinuta i nikakvih gubitaka nije bilo. Oba puta Nijemci su čuli našu puc-ljavu i bacali su rakete. Po tome smo mi znali gdje se oni nalaze i da li se mi srećemo prema njima ili se od njih udaljujemo.

U trenucima naše najveće zabrinutosti stiglo je obavještenje preko veze:

- Na čelu kolone je drug rodod iz ovog kraja i uskoro ćemo stići u selo Bunaru.

Svima je laknulo, pogotovo kada smo zaista stigli do toga sela. na ivici šume. Tu smo našli neku našu intendanturu. Dok smo čekali naređenje za razmještaj, |a sam stajao pored jednih saonica koje su bile pokrivene čebetom, a po čebetu je bio napadao snijeg. Zavukao sam ruku ispod čebeta, pazeći da me ko ne \idi, i izvukao komadić suvog svinjskog mesa. (U saonicama ga je bilo dosta). Nikome nisam smio ništa da kažem, jer ko zna šta bi me zbog toga snašlo.

Ubrzo je stiglo naređenje:

- U ovom popaljenom selu ima veoma malo prostora za smještaj. Gdje ko nade sebi mjesto u ovim kućama i bajtama neka tu i ostane. U svanuće je pokret.

Kad sam ušao u jednu bajtu, zapahnuo me je zadah konja i konjskog dub-reta, Zapalio sam šibicu i vidio da unutra ima dosta nepovezanih konja. Rekao sam samom sebi: »Valjda će se i za mene naći ovdje neko mjesto. Glavno je da mi bude toplo«. Nađem dvije poširoke daske i pored jāsala, između dva konja, napravim sebi postelju. Prezalogajim malo onoga mesa, pa ranac i pušku do ja-sala. kao jastuk, i legnem. Nisam se nimalo plašio da će me konji pogaziti. Bili su to naši konji, ratnici, kao i mi.

Probudili su me komoraši kada su počeli da izvode konje, jer je bilo svanulo. Nasmijali su se kada su me vidjeli i jedan je rekao: »Pa ti si se, druže, dobro sna-šao. Bolje od nas, jer mi smo proveli čitavu noć u jednoj rupi pored vatre ovamo u šumi, iza kuća«.

Kad sam izišao napolje da bili se priključio Trećoj četi. koja se postrojavala u šumi, vidio sam dosta izbjeglica, čitave porodice, sa stokom i najnužnijim stva-rima.

Krenuo sam poprečnom stazom da bili što prije stigao do čete, jer su dese-tari i komandiri vodova provjeravali da li su svi u stroju. Iza jednog debelog dr-veta, kuda me navela poprečna prtina, naišao sam na mućan prizor. To što sam vidio u rano jutro, 9. februara 1943. godine, ne mogu da zaboravim. Ta slika izade mi pred oči kad god pomislim na Bosanski Petrovac, Bravsko i selo Bunaru.

Mlada, omalena žena, sva umotana šalom i zadržana maramom, sa torbom na ledima, stajala je u snijegu do koljena. U desnoj ruci držala je kraj konopčića koji je drugim krajem visio ispod vrata mršave kravice. Po ledima kravice bio je napadao snijeg, a o njenim dlakama ispod trbuha visile su lede ce. Ispred žene stajalo je dvoje djece koja su mogla da imaju pet i sedam godini. Na njima

nisu bile pantalonice već duge košuljice, a bila su umotana u nekakve krpe tako da su im se vidjele samo oči. Mlade dijete bilo se pripilo uz majku sa njene lijeve strane, a starije je stajalo ispred majke, pored kablića u kome je bilo litardva mlijeka. Po mlijeku se bio uhvatio led. Drhtala je žena, drhtala djeca, a najviše ona kravica.

Kada sam ih vidio, stao sam za trenutak, kao ukopan. Gledao sam ih ćutke, kao i oni mene. Dok sam seja pitao kako su oni izdržali prethodnu noć i koliko će još morati da pate ovako po zbje govima, na sniježnim bespućima, žena mi je ponudila da se napijem mlijeka iz kablića. Odmahnuo sam glavom i rekao: »Hvala, nevjesto«. Na moje »Do viđenja« starije dijete, vjerovatno muškarčić, otpozdravilo je stegnutom pesnicom koju je podiglo malo naviše

Potrčao sam za kolonom svoje čete koja je žut ila na položaj prema Bravskom. Žena, djeca i njihova kravica ostali su u šumi, a njihova slika ostala je u mom sjećanju sve do danas.

Košta Kovačević

ŽIVKO NAM JE DOVIKIVAO: »ŽIV SAM, JOS SAM ŽIV«

Živka Vučkovića, rodom iz Busnova, Nijemci su ubijali cio dan. Cio taj dan smo mi, njegovi drugovi iz Drugog voda Treće čete Prvog bataljona, uzalud pokušavali da mu priteknemo u pomoć.

Bilo je to pred kraj januara ili na samom početku februara 1943. godine. Sa naših položaja na Paunovcu danima smo odbijali sve žešće nalete njemačke pješadije, potpomognute snažnom artiljerijskom vatrom i učestalim bombardovanjima iz aviona.

I tog dana Nijemci su u nekoliko navrata pokušali da zauzmu naše položaje. Došli su im bili u pomoć i tenkovi, koji su iz školskog dvorišta osuli iz topova po nama. Brežuljak, desno od puteljka ka školi, zaklanjao nam je vidik, pa se njemačka pješadija, potpomognuta artiljerijskom vatrom iz tenkova, mogla neopaženo podvući ispod samih naših položaja. Zbog toga je bilo neophodno da se neko od nas privuče kao osmatrač na onaj brežuljak. A on je bio sasvim go. Samo je jedna tanušna vrzina mogla koliko-toliko prikriti čovjeka od neprijateljskog pogleda.

To zapade Živka, borca iz moje desetine. Vjerovatno i stoga što se računalo na njegovo iskustvo, jer je bio odslužio kadrovski rok u vojsci stare Jugoslavije. Poradovao se kada se Živko, poslije kraćeg vremena, nade iza one vrzine na brežuljku. Ali, zakratko to bi. Nijemci ga brzo otkriše i raniše prvim rafalom iz mitraljeza. To se dogodilo oko 15 časova. Davao nam je znake da mu priteknemo u pomoć, ali nekoliko naših pokušaja spriječiše njemački mitraljesci. Brisani prostor između nas i brežuljaka stalno su držali pod vatrom.

Ali, dok je Živko bio živ iza one vrzine, ni oni nisu mogli da nam se privuku. Zato su svoj bijes iskaljivali na njemu. Na svaki pokret njegove ruke, ili noge, obasipali su ga mitraljeskim rafalima. A on nam je poslije svakog rafala dovikivao:

- Živ sam, još sam živ...

Bilo nam je, na žalost, svima jasno da neće dugo. Poslije svakog rafala glas mu je bio sve slabiji, a riječi je sve teže izgovarao.

U sumrak prestadoše i njemački rafali, ali i Živkovi dozi. Nijemci se tada, po običaju, povukoše na sigurnija mjesta. 1 naš bataljon dobi zadatak da se povuče u brdo, na preglednije položaje.

Branka Vuletu i mene zapade da u međuvremenu sahranimo Ži\ka. Teško am pade prizor koji smo ugledali kada se nadosmo iza one vivine. Živko je bio :rešetan kuršumima. I njegovi trodjelni uprtači i dvodjelne fišeklije bile su na ckoliko mjesta izbušene zrnima. Zadržao sam ih za uspomenu na druga Zivka. Ijegovu pušku komandir odjeljenja je dao nekom od boraca, ne sjećam se ome.

Nismo ni te večeri imali odmora. Kad smo Vuleta i ja stigli na nove položaje, iaš bataljon smo zatekli u stroju. Komandant bataljona Pero Đurić je upravo objašnjavao kako imamo zadatak da se u toku noći uvućemo u pozadinu neprijaelja i napadnemo ga u selu Ramićima. Odmah je uslijedio i pokret.

Vodiči su nas vješto proveli kroz bespuće i neopaženo smo se primakli pr im kućama u Ramićima. Čuli smo kako unutra Nijemci bezbrižno razgovaraju, iz zveket posuda. Bili su pri večeri. Primijećeni smo tek kada smo prelazili put prolazili uz najbliže kuće. Valjda je neko od njemačkih stražara nešto naslutio, ia nas iznenada obasja raketa. U tom trenutku otpoč pucanja, a sa njome jau- i Nijemaca i vriska njihovih konja. Naši bombaši su već bili uspjeti da ubace 3ombe u nekoliko kuća punih Nijemaca i u štale sa njihovim konjima.

Međutim, moja desetina je bila nabasala na zgradu na čijim su prozorima bili zatvoreni kapci. Bombe nismo mogli ubaciti unutra. Prvi vod, koji je bio des no od nas, savlada prvu prepreku i zamaće dalje. Udalji se i pucnjava od nas. U tom trenutku začu se glas plećatog Ružica, borca iz moje desetine, čijeg se imena ne sjećam, ali znam da je bio rodom iz sela Busnova. Prije rata je bio izvjesno vrijeme na radu u Njemačkoj i njegovo znanje njemačkog jezika dobro nam dode. On, naime, poče nešto odsječno da viče na njihovom jeziku i iz kuće mirno izadoše tri Nijemca. Stadoše kao ukopani kada nas spaziše, ali naši borci ih razoružaše prije nego što dodoše sebi. Ružic nam poslije objasni kako im je, predstavljajući se kao njemački vojnik, doviknuo da su se partizani povukli i da treba smjesta da krenu u potjeru za njima.

Tako i naša desetina, zahvaljujući Ružićevoi dovitljivosti, savlada prvu prepreku i nastavi dalje. Brzo smo sustigli Drugi vod, na našem desnom krilu. U tom prodiranju ugledasmo u jednom šljiviku nekoliko njemačkih tenkova. Moglo ih je biti četiri, ili pet. Privukli smo im se do na dvadeset metara. Čule su se komande da bacamo na njih flaše s benzinom, ali nismo imali ni jednu jedinu. Pušćanom i mitraljeskom vatrom nismo mogli nauditi tenkovima, a ubrzo Nijemcima stiže i pojačanje, pa smo morali da se povlačimo.

Ipak, te noći smo dobro potkačili njemačku artiljeriju koja se nalazila u Ramićima.

A šta je kasnije bilo sa našim drugom Ružićem ne znam.

Mrado Cvijić

K O B A N D A N

Borci Treće čete Drugog bataljona pamtiće 20. januar 1943. godine Tog kobnog dana iz borbenog poretka čete izbačen je Prvi vod.

Četvrta neprijateljska ofanzivaje bila u punom zamahu. Nadirući iz Šanskog Mosta ka slobodnoj teritoriji Krajine, jače neprijateljske snage su togjutra prešle rijeku Sanu i krenule ka Vrnopolju i Ključu. U susret im je upućen naš Drugi bataljon, koji je u selu Kamičku prešao na lijevu obalu Sane i ubrzo zatim stupio u borbu s neprijateljskim snagama, koje su nastupale ka Vrhopolju.

Tih dana su vladale žestoke hladnoće. I log jutra ruke su nam se lijepile za metal. Sem loga duvao je snažan sjeverni vjetar i bez prekida nas zasipao oblacima suvog snijega. Vidljivost je bila vrlo ograničena, a s vremena na vrijeme se nije mogao nazreti ni drug na nekoliko koraka.

Prva i Druga čela su s boka udarile na neprijateljske snage, koje su upravo bile prešle preko mosta na Sani, dok je Treća zatvarala pravac njihovog nastupanja zaposjedajući prostor između puta, sa lijeve, i rijeke Sanice, sa desne svoje strane. Drugi i treći vod Treće čete bili su jakom artiljerijskom i pješadijskom vatrom zadržani na brisanom prostoru, u dubokom snijegu. Međutim, Treći vod je, pod komandom Dragiše Solomuna, vješto iskoristio prednosti terena na kome se našao i primakao se Nijemcima. Ali, kako je vrijeme odmicalo, ta početna prednost se postepeno pretvarala u tragediju. Drugi i Treći vod su preduzimali sve što je bilo u njihovoj moći da se izravnaju s Prvim, ali su ih Nijemci snažnom i preciznom vatrom u tome onemogućavali. Poslije izvjesnog vremena čitav bataljon se angažovao ne bi li Trećoj četi omogućio da se prebaci najurišno odstojanje i dostigne visinu isturenog Prvog voda.

Poslije nekoliko uzastopnih juriša, u kojima je dolazilo i do borbe prsa u prsa, izgledalo je, u jednom trenutku, da će neprijatelj popustiti. Ali, tada položaje Prvog voda zasuše artiljerijske granate i vatra iz teških mitraljeza. Bilo je to u popodnevrim časovima. Krajnjim naporom zaustavljen je juris neprijateljske pješadije na položaje Prvog voda, koji više nije bio u stanju da išta učini za svoj spas. Pod žestokom neprijateljskom vatrom uspjeli smo da sa položaja Prvog voda izvučemo ranjenike.

U ovoj borbi u Prvom vodu je ostalo samo pet nepovrijeđenih boraca. Desetorica su zadobili teške rane, a devetorica su poginula, i to:

Mitraljezac Dušan (Sake) Mrda, šumski radnik, rođen 1919. u Smoljani - Bos. Petrovac, borac od 1941. i član KPJ od 1942. godine.

Borac Đurađ Marjanović, šumski radnik, rođen 1921. u Smoljani - Bos. Petrovac, borac od 1941. i član KPJ od 1942. godine.

Borac Luka (Vida) Kecman, rođen 1920. u Krnjoj Jeli - Bos. Petrovac, borac od 1941. godine, kandidat za člana KPJ.

Desetar Savo Savica (Mile) Stojanović, šumski radnik, rođen 1917. u Drinićima - Bos. Petrovac, borac od 1941. godine, član KPJ.

Borac Pero Pešo (Mane) Kecman, zemljoradnik, rođen 1922. u Drinićima - Bos. Petrovac, borac od 1941. godine, kandidat za člana KPJ.

Borac Vlado-Karan (Mile) Banjac, rođen 1921. u Drinićima - Bos. Petrovac, borac od 1941. godine, kandidat za člana KPJ. On je, leško ranjen, izvršio samoubistvo da ne bi neprijatelju pao živ u ruke.

Desetar Božo Ličina, rodom iz sela Gornji Rakani - Bos. Novi, član KPJ.

Politički delegat voda Mica Stanković, rodom iz sela Matavaza - Bos. Novi.

Vodnik voda Drago Dragiša (Mile) Solomun, zemljoradnik, rođen 1920. u Janjilu - Bos. Petrovac, borac od 1941. i član KPJ od 1942. godine.

Ovom spisku može se pridodati i zamjenik komandira Treće čete Milutin (Davida) Kecman, rođen 1917. godine u Bukovači (Bos. Petrovac), borac od 1941. i član KPJ od 1942. godine. On se čitavo vrijeme nalazio s Prvim vodom, zadobio je pet teških rana, kojima je odolijevao do Neretve, gdje je podlegao na nosilima.

Ovaj gubitak leško je pao cijeloj brigadi. U jednom daniu ona je izgubila čitav jedan vod, a zauvijek devet vrljih boraca, koji su se od prvih ustaničkih dana kalili i iskalili u čelik Prve krajiške brigade.

A od petorice boraca Prvog voda, koji su se iz onog pakla 20. januara 1943. godine izvukli neozlijeđeni, svršetak rala živi su dočekali samo Petar Tišma, Milan Stupar, zvani »Mifa«.

Jovan Stojanović

Četvrta neprijateljska ofanziva pu intenzitetu borbi i okršaja bila je izuzetno ška. Borcima Treće čete Prvog bataljona Prve krajiške brigade ona se učinila surovijom i vremenski dužom nego što je bila. Tako se činilo i onima koji su kusili i minule neprijateljske ofanzive.

Tih dana bile su nezapamćene hladnoće. Bio je i veliki snijeg, a vijavice tako •ći nisu prestajale. Naše nevolje bile su uvećane i drugim nedaćama. Našli smo : u teško prohodnom brdsko-planinskom kraju. U raštrkanim selima nije bilo tave kuće. Sve je bilo spaljeno još u početku ustanka, ljeta 1941. a i ono što je ida koliko-toliko preteklo, dokrajčeno je u prvoj polovini 1942. godine.

Uza sve to, naša četa je ovu ofanzivu dočekala iscrpljena dugotrajnim i n-ornim borbama. Neposredno pred početak ofanzive, 16. i 17. januara 1943. go-ine, imali smo oštre borbe sa četnicima Uroša Drenovića. To je bilo na desnoj bali Sane, u rejonima sela Kozice - Podovi. U noći između 17. i 18. januara pre-acili smo se na lijevu obalu Sane, u rejon sela Vrhpolje - Kamičak. Tu smo se ukobili sa Nijemcima i ustašama. Sa njima smo imali žestoke okršaje sve do 21. inuara. Kidisali su na nas ne obazirući se na teške gubitke. Pojedini položaji su relazili iz ruke u ruku po nekoliko puta u istom danu. Krajnje iznureni, 21. ja-uara popodne povukli smo se ka jugu, zapadnije od komunikacije Ključ - Vr-polje. Prenoćili smo u selu Smalićima i sjutra dan oko devet časova ponovo pri-lili borbu. Imali smo zadatak da uporno branimo zaposjednute položaje. Ali, oslije četiri časa morali smo, pred nadmoćnijim snagama napadača, da se po-tičemo u širi rejon sela Ramića, gdje smo stigli 23. januara u popodnevnom ča-ovima. Na ramićkim položajima smo 23. i 24. januara neprijatelju nanijeli teške ubitke: ubijeno je 14, ranjeno 18 i zarobljeno pet njegovih vojnika. I mi smo ima-I dva poginula i tri ranjena borca. U jutarnjim časovima 25. januara Prvi i Drugi bataljon su zajedno izveli silovit napad i do sjutra dan uspjeli da neprijatelja po-isnu za oko sedam do devet kilometara, ka selu Vrhpolju. To je podiglo moral ioraca, jer od 19. januara, kada je počela četvrta ofanziva, nismo uspjeli da nep-ijatelju zadamo jači udarac. Istovremeno smo došli i do većih količina municije oružja, što je bilo utoliko značajnije jer su naše zalihe bile pri kraju. Zaplijenili mo i nešto odjeće i obuće.

Ali, već uveče smo morali da krenemo na nove položaje. Iako gladni, pre-noreni i mokri do kože, kretali smo se ubrzano, kako to biva u »vrućim« situa-ijama, a ovog puta je bilo i te kako »vruće«. Već oko 23 časa stigli smo na sjc-erozapadnc padine Debele strane, u rejon Cigelja. U toku noci smo posjeli po-ožaje i koliko-toliko ih utvrdili za odbranu. Zadatak je bio jasan: ovdje treba da adržimo neprijatelja, da mu spriječimo proboj u širi rejon sela Bravskog, kako ie bi ovladao komunikacijom Ključ - Bosanski Petrovac i spojio se sa svojim > nagama, koje su napredovale na bihačko-petrovačkom pravcu.

Već u jutarnjim časov ima 27. januara počela je da nas tuče neprijateljska at iljerija. Ubrzo, naide i avijacija i naše položaje zasuo bombama i mitraljeskom • aironi. A onda krenu i neprijateljska pješadija.

Ovoga dana su, u stvari, otpočele iscrpljujuće borbe za paunovačko-cigelj->ke položaje, koje su trajale sve do 7. februara.

Vec prvi dan ovih borbi donio je teška iskušenja. Doline i uvale su jećale od neprekidnih eksplozija avionskih bombi i artiljerijskih granata, mitraljeskih ra-fala. Ustaše i Svane nisu prestajali da kidišu. Kako se bitka rasplamsavala stalno su ubacivali svježe snage i pojačavali pritisak. Oko podne neprijateljska pješadija je uspjela da se na nekoliko tačaka uklini u sistem odbrane čete. Činilo se da bi u novom jačem naletu četa bila potisnuta. Ali, baš u tim okolnostima stiže na naš položaj zamjenik komandanta brigade Stevo Rauš i lično povede čet u juriš. Na

neprijatelja kao tla se sručila lavina. Odstupa, a mi ga gonimo ka selu Kotarevcu. Dolazak zamjenika komandanta brigade u tako teškoj situaciji ohrabrio je sve u četi i nije bilo borca koji ga nije slijedio u jurišu, u kome su se neustrašivošću istakli Miloš Deretić, vodnik voda; Miloš Vuković, delegat voda; Mile Prole Prolić, puškomitraljezac; Draško Gavranović, borac; Petar Mrda, vodnik voda; Rade Kević, borac; Marko Goronja, desetar; Simo i Pero Kojic, borci; Drago Grubiša, komandir čete; Milenko Stupar, desetar, a i mnogi drugi.

Pošto smo neprijatelja odbacili i nanijeli mu ozbiljne gubitke, ponovo zaposjedamo svoje položaje i opet ih utvrđujemo. Bilo nam je jasno da ovo neće biti kraj neprijateljskim nasrtajima. U naredna tri dana, od 28. do 30. januara, dolazilo je samo do čarki između naših i neprijateljskih izviđačkih grupa. Ali, artiljerijom su nas tukli i dan i noć. Preko dana položaje su stalno nadlijetali avioni i zasipali nas bombama. Stab brigade vrši, stoga, pripreme za kontra-udar. Prvi i Drugi bataljon 31. januara kreću u noćni napad u rejonu sela Blaževići - Brezik - Kotarevac. a glavni cilj je dublje: selo D. Ramici, odakle nas tuče neprijateljska artiljerija. Naša Treća četa imala je posebno važan zadatak: Ramiće. Uspjeli smo da se neopaženo ubacimo u neprijateljsku pozadinu, gdje se neprijatelj ponašao komotno, gotovo nevojnički, a mi smo to znali da iskoristimo. Vodnik Miloš Deretić (junački poginuo 12 juna 1943. u selu Bravnicama, kod Jajca), predvodio je grupu od 25 boraca i sa njom napravio pravi podvig. Privukli su se kućama punim Švaba i unutra ubacili bombe, a potom otvorili ubitačnu vatru \r puškomitraljeza. Nekoliko objekata punih Švaba su zapalili. Koliko su bili gubici neprijatelja u ovom poduhvatu nikada niko neće saznati, ali je sigurno daje ovo bio jedan od najvećih uspjeha Treće čete u četvrtoj ofanzivi.

U svanuće 1. februara Treća četa je opet zaposjela svoje odbrambene položaje. Međutim, u loku dana donijeta je odluka da Prvi bataljon, bez. Drugog i Trećeg voda Treće čete, naredne noci obnovi napad na neprijatelja. Računalo se iliti će opet biti iznenađen, kao i prethodne noci. Ali, neprijatelj je bio izvukao dobar nauk. Novi napad nije uspio. Naprotiv, Druga četa je pretrpjela više nego osjetne gubitke.

Prvog i drugog februara neprijatelj je mirovao. Zapažene su samo isturene izviđačke grupe. Nije dejstvovala ni njegova artiljerija, stoje najbolje potvrđivalo da smo ih u onom prvom napadu dobro »sredili«. Ali, zato kao da je njihova avijacija nastojala da sve nadoknadi. Bila je znatno aktivnija nego prethodnih dana. Zasipala je naše položaje bombama od svanuća do kasno uveče. I to je govorilo da neprijatelj vrši odmazdu za ono što smo mu učinili u noći između 31. januara i 1. februara. Ali, to je ukazivalo i na mogućnost da neprijatelj popunjava svoje osakaćene pješadijske i artiljerijske jedinice i preduzima opsežne pripreme za novi napad na naše položaje, pred kojima u mjestu tapka danima.

Te pretpostavke su se brzo obistinile. Rano izjutra 3. februara ponovo naše položaje zasu žestoka artiljerijska vatra. Ubrzo zatim počeo da nadlijeće avijacija i da nas žestoko bombarduje. Znali smo: nema nam doručka, a neće biti ni ručka, a ni prethodnog dana nismo ni ručali, ni večerali, jer nije bilo šta. Poslije uraganske artiljerijsko-avijacijske pripreme, sruči se ka našim položajima neprijateljska pješadija. Bilo nam je jasno da je neprijatelj usmjerio na nas znatno jače pješadijske snage nego prethodnih dana. Ali, njegov prvi silovit juruš od bismo. U sistemu naše odbrane ništa se nije pomjerilo. Naprotiv, neprijatelj ustuknu. Ali, ubrzo se sredi i ponovi napad, no on nije ni izdaleka bio tako silovit kao prethodni, pa se neprijatelj relativno brzo povuče na polazne položaje. Čak je naš Treći vod, na lijevom krilu, izvršio juriš i ozbiljno ugrozio neprijateljev desni bok.

L I. Sada ponovo počinje artiljerija, a ubrzo opet stiže i avijacija. Očigledno su bili riješili da idu do kaja. Oko 13 časova opet kreće pješadija. Dobismo naređenje da ih čekamo na puščanu cijev. Bliskom vatrom neprijatelj je uvijek izne-

laden i nanose mu se ozbiljni gubici. Sem toga, praktično smo tako racionalno oristili svaki metak i »vaku ručnu bombu. Kada se približiše na željeno rastojanje, na komandu prvo bacismo ručne bombe, a odmah zatim poče planirana >ušćana i mitraljeska vatra. Otpoče borba prsa u prsa. Vodnik Miloš Deretić, politički delegat voda Miloš Vuković, komandir čete Drago Grubiša, vodnik Petar Arda, borci Mile Prole Prolić, Radovan i Rade Kević, Marko Geronja, Dušan Todić i drugi hvatali su se u direktan koštac sa hitlerovcima.

Vrijeme je prolazilo, a neprijatelj nije odustajao od svojih namjera. Napio iv, svakog časa pojačavao je pritisak. Činilo se da Švaba ima kao mrava i da ilie iz minuta u minut sve više. U najkritičnijem trenutku na položaje naše čete stigli su Steso Rauš, i Pero Đurić. Sobom su doveli i jedan vod Druge čete. kojeg su sa susjednog položaja izvukli iz žestoke borbe. U međuvremenu u prvu borbenu liniju došli su i kuvari i konjovoei naše čete. Dolazak Rauša i Đurića i pojačanje iz Druge čete. odmah se osjetilo. Neprijateljski pritisak poče da slabi. Ubrzo, oko 14 časova, iza neprijateljske linije odjeknuše eksplozije ručnih bombi, a odmah za njima i mitraljeski rafali. Neprijateljski redovi se uskomješaše. nastapometnja i povlačenje. Mi krenusmo u potjeru, goneći Švabe ka komunikaciji Gornja Sanica - Ključ. Oko 15 časova vratismo se na naše položaje. Uto sa suprotne strane stiže i Miloš Deretić, sa grupom boraca. Tada nam je bilo jasno šta se desilo: one bombe i mitraljeski rafali u pozadini neprijatelja, koji su ga naginali u povlačenje, bili su njihovo djelo. Naši borci i starješine su se odlikovali snažljivošću i samoinicijativom, ali situacija u kojoj smo bili činila je ovaj podlog još zanačajnijim.

Za uspjeh u ovom okršaju još je nešto bilo od izuzetnog značaja. Bio sam mlad i u tim danima desetar. Nisam imao iskustva, niti vojničkih znanja, ali znam kako sam se osjećao kada bih u teškim i kritičnim trenucima, kao sto je bio i ovaj, u našim prvim borbenim redovima ugledao komandanta, ili komesara bataljona, komandira, ili komesara čete. Osjetio bih se začas hrabriji, sigurnijim, zaštićen od svake nevolje. Zamišljao sam da mi se ništa loše ne može dogoditi kada oni jurišaju zajedno sa mnom. Čuo sam i od starijih i iskusnijih da su se slično osjećali u takvim prilikama. A to je plaćano visokom cijenom. Od Bihačke operacije, prvih dana novembra 1942. do završetka paunovačko-cigeljskih okršaja, 7. februara 1943. godine, dakle za nešto više od tri mjeseca, samo u našoj četi se izmijenilo pet komandira, dva komesara i tri zamjenika komandira čete. Većina ih je teško ranjena, a neki su položili i svoje živote jurišajući uporedo sa svojim borcima. I ovo sada ne navodim da bih davao ocjene živima. I oni koji su sve to preživjeli, kao i oni koji su pali u tim jurišima, dali su sami sebi najrealniju ocjenu svojim čojstvom, neustraivošću i umješnošću.

1 ovog dana bilo je poginulih i ranjenih boraca i starješina. Ali, ni neprijatelj nije ostao neokrnjen. Gledao sam, na primjer. Ostoju Đuričića, desetara iz Prvog voda, kako se na položaj vraća sav u krvi. Za vrijeme neprijateljskog juriša uhvatio se ukoštac sa hitlerovcem. Dok su se rvali. Švabi su ispalili automat i bajonet, ali je nekako iz džepa izvadio perorez i počeo da Ostoju bode gdje stigne. Ali, i Ostoja se snašao, dokopao se nekako svog noža i izbo Švabu. (Ostoja Đuričić je poginuo 27. jula 1944. godine u borbi s Nijemcima na Sikirici kod Anclrijevice). Ukoštac sa Švabom se uhvatio i politički komesar čete Drago Oljača. Švabo je uspio iliti mu zavrne jednu ruku. a drugom da ga uhvati za vrat i počne daga davi. Ali, komesaru prisače u pomoć Miloš Deretić, koji ubija Švabu. Ipak, sve nas je posebno obradovalo što nam se toga dana od glave do pete obukao Gojko Srdić, borac, rodom iz sela Crne Doline, kod Prijedora. Bio je primjeren borac, ali tih i povučen. Imao je i ranije dosta prilika da se obuče i obuje, ali je uvijek to prepuštao drugima, govoreći da će za njega biti vremena. Oštra cigeljska zima je i njega natjerala da skine poderani kaput, koji je donio od kuće. Kada ga vidje

u novoj odjeći, Mile Prole Prolić u šali dobaci: »Gojko. i ti se obuće! E. vala, sutra nas Švaba neće napasti!«

Nasmijasio se ovoj šali. Odmah smo prionuli da se pripremimo /a nove napade. Dok sujedni uređivali i utvrđivali naše odbrambene položaje, drugi su preuzeli stražarsku i patrolnu službu, a treći ložili vatre iza položaja, u sklonitim uvalama i pod krošnjatim drvećem. kako bi se slabije primjećivao dim. koji je dobra meta neprijateljskoj artiljeriji. Kraj vatri se odmah okupiše trenutno slobodni borci, da bi se zagrijali i, stoje važnije, prosušili r nokru odjeću i obuću, a potom odlazili da smijene drugarice i drugove koji jos nisu imali takvu priliku. Politički radnici su, kao i uvijek, predah koristili da s borcima porazgovaraju o uspjesima i nedostacima u tek okončanoj borhi. kao i da ih informišu o uspjesima ostalih naših i savezničkih jedinica, kada su imali i takvih vijesti.

Ipak. ona Prolina šala kao da se zakratko obistini. Tog dana, 4. februara, bili smo pošteđeni. Dok je na desnom krilu fronta ključalo kao u kazanu, ispred naše čete bilo je samo manjih čarki među patrolama. Ipak, i taj miran dan ce ostati u sjećanju. Naš kuvar Miloš Stijak, rodom iz Knež-Polja, i konjovodac Bogdan Švonja, iz sela Brežičana kod Prijedora, u potrazi za hranom naišli su južno od Cigelja. dva i po kilometra iza naših položaja, na sedam zalutalih koza. Dotjerali su ih do pozadinskog odjeljenja čete i izvještavajući komandu predložili da se koze pokolju i meso podijeli svim jedinicama Prvog bataljona. Komandir čete je bio za to, ali politički komesar nije mislio lako. Smatrao je da o svemu treba obavijestiti štab bataljona, jer u protiv nom, ako se koze pokolju bez odobrenja, može doći do političke odgovornosti, ukoliko se kasnije javi njihov vlasnik. Dok su komandir i politički komesar o tome vijećali, primate im se vodnik Miloš Deretić, pa reče: »Drugovi, ako ih mi pustimo, a Švabe nađu, oni neće vijećati, već će ih odmah slistiti. A mogu ih i vukovi poklati!« Osmjeli se i borac Dragan Vukliš, rodom iz Knežice, kod Bosanske Dubice, pa dobaci: Druže komesaru, ja znam klati i derati, a ti to nekako opravdaj, ako bude bilo potrebno!« Bogme pade komanda, bez. potpisa i pečata, da se koze pokolju i meso podijeli na ravne dijelove po jedinicama bataljona. Tako smo log dana sastavili ručak i večeru, ali smo se nakon duga vremena ljudski nahranili. Iako nije bilo hljeba i soli. bilaje to prava gozba. Od 18. januara, punih 16 dana, imali smo samo nekoliko tankih obroka. Sve kuće uokolo su bile spaljene, a narod u zbje govima, daleko iza nas. Od dubokog snijega nismo mogli doprijeti ni do opalog bukovog žira, koji je inače bio obilno rodio. Pred zaposjedanje cigeljskih položaja, dva borca, rodom i/ okoline Bravska, naišli su na svoje ukućane u zbje gu i od njih dobili nešto krompira. Naši kuvari su nam od njega spravili dva-tri puta rijetku, ali toplu čorbu, bez soli i masti. Kada su počele borbe, preostao sirov krompir je razdijeljen borcima, koji su ga. za vrijeme predaha, pekli u vatri iza naših položaja. Od gladi, premora i hladnoće, čemu smo bili izloženi bez prekida dvije pune sedmice, dešavalo se da drug ne može da prepozna najboljeg drugara.

I u dva naredna dana, 5. i 6. februara, imali smo samo čarke s neprijateljskim patrolama i izviđačkim grupama. Ali. mi smo bili preduzimljiviji. Posebno smo nastojali da neprijatelja uznemiravamo noću Uspjeli smo time da ranimo ili ubijemo oko 15 neprijateljskih vojnika. Naši istaknuti bombaši i puškomitraljesci Miloš Deretić i Mile Prole Prolić uspjeti su da uhvate i jednog živog Švabu. Dovedi su ga u komandu čete i komandir reče da ga treba sprovesti radi ispitivanja u štab bataljona. Ali, neki borci zatražiše da mu se sudi u četi. »Taj uhranjeni Sva-burina je napadao i uznemiti avao našu četu, pa mi treba da mu i sudimo« - smatrali su oni. Većini je, međutim, bilo jasno da je važnije da ga ispita ju u štabu bataljona i Švabu odvedoše tamo.

I sedmog februara srnu rano bili na borbenim mjestima. Oko pet časova smo otpočeli sa skromnim doručkom, ali srećom toplim, sto je za nas, nakon hladne zimske noci provedene pod bukvom ili jelom, bilo najvažnije. Oko šest časova otpoče da nas obasipa artiljerijska vatra. Naidoše i avioni i obasuše nas bombama i mitraljeskim rafalima. Artiljerija onda grunu još žešće i naši položaji su bili obavijeni gustim dimom. Začusmo ubrzo i paljbu prednjih dijelova naše odbrane, što je bio znak da im se približava pješadija. Oko sedam časova planuo je čitav paunovačko-cigeljski front. Na svim sektorima je ključalo kao u kazanu. Nazad se nije moglo: iza nas su bile bolnice s ranjenicima, narod u zbjegovima, ne samo sa ovog i šireg područja Bosanske krajine, već i sa Korduna i Banije. Redali su se juriši za jurišem. Pojedine istaknute tačke su po više puta prelazile iz ruke u ruku, ali niko nije popuštao. Oko podne neprijatelju polazi za rukom da Prvi vod potisne sa njegovih položaja na koti 518 i da stigne na svega 500 metara od komunikacije Ključ - Bosanski Petrovac. Nije bolja bila ni situacija na sektoru Trećeg voda: neprijatelj ga je potisnuo za oko 1.200 metara i našao se na uskotračnoj željezničkoj pruzi. Uz pomoć komandira čete, koji se našao u ovom vodu, Treći vod je preduzeo niz uzastopnih napada. Oko 13 časova uspio je da neprijatelja odbaci od pruge i da ga potisne za oko hiljadu metara. Izbijanje Trećeg voda u visinu Drugog voda bilo je od izuzetne važnosti. To je otklonilo opasnost od okruženja Drugog voda. U međuvremenu, bizo interveniše i štab bataljona: usmjerava ka našem sektoru jedan vod Druge čete, koji sa našim Prv im vodom potiskuje neprijatelja na sjever, sve do zaseoka Drage.

I ostale čete našeg bataljona su ovog teškog dana odoljele žestokim pritiscima neprijatelja. I one uz osjetne gubitke i krajnje naprezanje. Ali, gubici neprijatelja su bili još veći.

Zanoćismo i trinaestu večer na cigeljskim položajima, kraj vatri po skrovitim uvalama i ispod krošnjatog drveća. Oko 21. čas kuvari nam dopremiše skromnu toplu večeru.

Samo sat kasnije rekoše nam da se spremimo za pokret. Brzo smo krenuli, u najvećoj tišini. Po mraku i vijavici, koja je opet počela, teško je bilo odrediti kuda idemo. Svi smo imali beskrajno povjerenje u one koji nas vode, ali smo uvijek, iz ljudske znatiželje, postavljali takva pitanja pri polascima. Kad naidosmo na komunikaciju Ključ - Bosanski Petrovac, zaključismo da će nam put biti dug. Međutim, pri prelazu ove komunikacije, u rejonu zaseoka Sarići, neprijatelju pode za rukom da našu četu presječe. Dio čete koji se nije uspio prebaciti lutao je cijelu noć po bespuću, dubokom snijegu i vijavici i tek pred zorom je uspio da pređe ovu komunikaciju. Tako smo se oko sedam časova našli u selu Crkvenom, u sastavu čete i bataljona.

Ostasmo u ovom selu punih sedam dana. O takvoj sreći niko nije ni sanjao. Dobro se odmorismo i nahranismo. Imali smo po tri obilna obroka dnevno, pa nam se činilo da nam nadoknađuju ono što smo gladovali minulih dana. Negdje oko 11, ili 12. februara počеше priče: - Dobro nas hrane i odmaraju, sigurno ćemo na dalek put!« Neki su tvrdili da krećemo za Crnu Goru, drugi da ćemo za Srbiju.

Krenuli smo 15. februara 1943. godine popodne-zacentalnu Bosnu. U prolazu kroz Donji Ribnik svi dobismo po kukuruzni hlepčić, težak oko 500 grama, i po komadić kuvana mesa. Zadatak smo izvršili: punih 13 dana višestruko brojčano jače i neuporedivo opremljenije snage 717. njemačke divizije i ustaških formacija tapkale su u mjestu pred našim položajima.

Slobodan D. Dakić

U trenutku kada je četvrta neprijateljska ofanziva počinjala da bjesni najvećom žestinom, krenuo sam na putovanje dugo mjesec i po dana. Ranjen sam u obje ruke 23. januara 1943. godine u žestokim borbama koje smo vodili u rejonu Vrnopolja. Ipak sam srećno prošao, jer mi je hrast, iza kojeg sam se u lom trenutku nalazio, spasao život.

Od istog rafala bili su ranjeni i zamjenik komandira naše čete Peto Vucelja i još tri borca. Drugovi su nas iznijeli u zaklon i previli rane, a zatim smo se obreli u bolnici u Končanici. U Podgrmeču je tih dana vrililo kao u košnici. Tu su se sli vale nebrojene izbjeglice iz Korduna. Banije i okolnih sela Grmeča, a sem toga Podgrmeč je bio i kolijevka našeg ratnog saniteta. Iako sam bio okružen pa/njom i brigom, nije mi bilo nimalo lako. Rane su bile veoma ozbiljne, a i bolovi su me mučili. Najteže mi je, međutim, padalo što ništa nisam mogao sam, već su me drugi hranili i oblačili.

Ali, jedna nevolja ne ide sama. Već poslije nekoliko dana bolnica je krenula iz Končanice. U studenoj zimskoj noći kolona od nekoliko stotina ranjenika išla je preko snijegom zavijanog Grmeča ka Bosanskom Petrovcu. Omladinci iz podgrmečkih sela su posrtali ispod naših nosila, ali nijednom nisu posustali. Misao druga Tita o brizi za ranjenike bila je duboko urezana u svijest svih naših boraca i omladinaca i niko nije ni za trenutak iznevjerio to naše sveto načelo.

Iz Petrovca smo zaprežnim kolima prevezeni do Martin Broda, gdje su nas veoma lijepo smjestili. Ponadali smo se da ćemo tu duže ostati, ali smo već trećeg dana morali dalje. Uslijedio je pokret preko Malog i Velikog Očijeva, Gruborskih Naslana i Pasijaka do Materića koliba. Ovdje smo se zadržali tek toliko da nešto pojedemo i da se najteži ranjenici previju, pa smo preko Mliništa krenuli u pravcu Glamoča.

Dok smo išli kroz jednu šumu blizu Mliništa, odjednom sve nas ozari nešto što se riječima ne može opisati, ali što smo svi osjetili kao snagu koja nam uliva radost i pouzdanje. Sve oči su, gotovo u istom trenu, bile uprte u čovjeka koji je sjedio najednom panju. Odmah smo u njemu prepoznali druga Tita. Dok smo prolazili kraj njega, primijetili smo kako nijemo i zabrinuto posmatra dugu kolonu ranjenika, koji su se kretali u zaprežnim kolima, na nosilima, a poneko i pješke. Dugo smo poslije toga pričali o ovom susretu.

U Glamoču smo se takođe zadržali samo nekoliko dana. Pri polasku smo dobili po jedan hljepčić od kukuruznog i zobenog brašna, jer smo put nastavljali kroz pasivne i rijetko naseljene krajeve. I upravo u tim krajevima počela nam se pridruživati još jedna nevolja. Pjegavi tifus je počeo da kosi ranjenike, bolničare, borce iz obezbjeđenja.

Približavajući se Livnu, začuh poznatu pjesmu, onu našu, iz Podgrmeča. Nisam mogao povjerovati da bi tu mogla biti naša omladina, ali se ubrzo pokazalo da me se to nije pričinilo. U gradu smo zatekli puno Podgrmečlija. Igrali su i pjevali do kasno u noć, iako su gotovo svi bili umorni i gladni. Surova neprijateljska ofanziva nije jenjavala, a oni su se veselili kao daje stiglo oslobođenje. Kako smo se tek mi, ranjenici, radovali gledajući tu razdraganu mladež koja nam pjesmom i igrom iskazuje svoju ljubav!

Od Livna put nas je vodio do Duvna, pa onda u Sujicu. Tu se završilo moje utovanje sa ovim ešelonom ranjenika i tifusara. Jedan poznanik mi reče da iz ujice svakog dana kamioni odvoze namirnice za Mlinište, gdje se nalazi Četvrta krajiška divizija. Na njegov poziv da se pridružimo ovoj diviziji, snabdio sam se sa nešto zavoja i gaze i sutradan smo krenuli. Tako sam se obreo u ambulanti Osme krajiške brigade u selu Kozilima. Primili su me lijepo. Poznanik Branko Bokan, vidjevši moj izrešetan i pocijepan šinjel, nade mi neki kožni kaput.

Tih dana neprijatelj je krenuo u napad i/ pravca Bosanskog Petrovca, pa se Dsma krajiška uputila preko Srnetice u pravcu Prekaje. Nisam mogao i/držati taj naporan pokret po dubokom snijegu. Drugovi su me nosili do Prekaje, a zatim preko Lipe za Suvajsko međugorje. Tu sam zatekao dio porodice, koja je ovdje bila izbjegla. U to vrijeme je u Kozinu ponovo počela da radi partizanska bolnica, pa su me drugovi u nju prebacili na dalje liječenje.

Tako je, poslije mjesec i po dana, završeno moje putovanje.

Petar R. Štrbac

PRIVIDENJE U PLANINI

U četvrtoj ofanzhi, sprečavajući ulazak Nijemaca u Grmeč, naš Prvi bataljon zatvarao je pravac od Sanskog Mosta, kod sela Ramica. Poslije višednevnih borbi njemačke snage napale su položaje Pete divizije s leđa, od Bihaća i Bos. Petrovca. U toj situaciji bili smo prinuđeni da se probijemo u pravcu planine Siše i sela Crkvenog, prema Ribniku. Borbe su vođene danju i noću, po jakoj zimi i velikom snijegu. Mi se danima nismo izuvali, bili smo potpuno iscrpljeni, a mučila nas je i glad.

Bilo je to, koliko se sjećam, 8. ili 9. februara 1943. godine kad smo stigli u planinu Sis. Kod tzv. Likava naišli smo na nekoliko stotina izbjeglica, manom žena i djece. Bilo je žena koje ni svoje ime nisu znale da kažu, a djeca su jedva davala znake života. Ispred onih koji nisu mogli da se probijaju kroz dubok snijeg pravile su prtinu djevojke iz B o s . Petrovca i Vrtoča, svaka s torbom na leđima.

Odjednom, naša četa je stala, nisam znao zbog čega. Skinuo sam »šarac« s leđa i malo se naslonio na gornji dio cijevi. Osjetio sam da se nešto događa u meni, ali nikome ništa nisam rekao. Činilo mi se da se koža mojih čizma nekako stopila s kožom mojih nogu. Bilo me je sramota da kažem da se loše osjećam, jer sam bio član KPJ. Borio sam se sam sa sobom, misleći da je to nešto prolazno. Prišao mi je Đuro Jovanović i rekao: »Milane, tebi nije dobro«. Odgovorio sam mu da nešto slabo vidim.

Malo kasnije izgubio sam svijest i pred mojim očima ukazale su se neke kuće. Pokušao sam da uđem u jednu, ali vrata nisam mogao da otvorim. Kvaka na bravi bila je žuta, a iz dimnjaka je kuljao gust dim.

Kad sam došao sebi, rekli su mi da nije daleko selo Crkveno, a ja sam ležao sam na biljcu od sukna prostrtom po snijegu. Na meni više nije bilo čizama, a noge su mi trljali snijegom. »Sta to radite?« upitao sam jednu stariju ženu. »Ništa, sve je sad dobro« odgovorila je ona, a potom su me uveli u jednu kuću od brvana, punu izbjeglica.

Htjeli su odmah da me prinesu vatri koja je gorela nasred kuće, ali ona žena nije to dopustila. Ona mi je rekla: »Tvoje noge bile su došle do stepena smržavanja i da su vatrom otkravljivane, ti bi ostao bez stopala. Treba da ih držiš u hladnoj vodi«. Žena se izgubila u masi izbjeglica, a ja nisam doznao šta je ona bila. Vjerovatno je znala nešto iz medicine, a nosila je seljačku odjeću. Poslije nekoliko sati ja sam sasvim dobro hodao.

Čarape su mojim čizmama bile su potpuno istrulile od vlage, a drugih nisam imao. Kad sam počeo da svlačim svoju staru košulju da bih od nje napravio krpe za noge, jedna mlada djevojka prišla mi je i rekla: »Druže, šta to radiš? Nemoj,

daću ti ja jedne vunene čarape koje mi je majka dala kad sam pošla sa izbjeglicama.«. Djevojci je bilo ime Bosa, a bila je oti Bosanske Krupe, toliko znam o njoj. jer je nikada više nisam vidio.

Istog dana imali smo pokret, a ta grupa izbjeglica ostala je u Crkvenom.

Mnoge omladinke od Bos. Petrovca i Bihaća, sa Korduna i Banije ostale su u našoj petoj i u drugim divizijama.

Milan Radaković Radak

K R O Z N E P R I J A T E L J S K I O B R U Č I S M E T O V E N A G R M E Č U

Krajem januara 1943. godine Prva krajiška brigada nalazila se na položajima u Podgrmeću. Naš Treći bataljon, u kome sam bio borac Prve čete, dobio je zadatak da, u toku jedne noći, napadne neprijateljsko uporište Kamičak i očisti ga od ustaša i domobrana. Iako je bila pomrčina i padao snijeg s kišom lako da su jedinice teško održavale međusobno vezu, napad smo izveli uspješno i Kamičak je brzo zauzet. Grupa ustaša i domobrana, koji su se tamo nalazili, raspršila se po šumi.

Po izvršenju zadatka, naš bataljun se počeo ubrzano povlačiti u smjeru iz kojeg smo izveli napad. Poslije dužeg marševanja, u mračnoj i kišnoj noći, prekinuta je veza između naše čete i ostalih jedinica bataljona. Čitave noći, bez predaha, četa je bila u pokretu, u nastojanju da uspostavi vezu sa bataljonom ili bilo kojom jedinicom brigade, ali svi naši naponi ostali su uzaludni. Od našeg bataljona nije bilo ni traga ni glasa.

Pred svanuće, politički komesar čete Mirko Kesic Kešo i komandir čete Branko Kuna objasnili su okupljenim borcima da je Prva krajiška brigada te noći krenula iz Podgrmeća, preko Vrbasa, u centralnu Bosnu daje naša četa pri povratku sa akcije na Kamičku slučajno izgubila vezu sa bataljonom i da smo samo trenutno ostali odsječeni u Grmeću. Kao i u svim teškim situacijama do tada, Keša nam je ulio samopouzdanje i uvjerio nas da nismo izgubljeni. Potrebno je samo da budemo izdržljivi i da svaki zadatak na vrijeme i u potpunosti izvršavamo. Komanda čete odila je mnogo računa da ne dođe do očajanja i panike među borcima, da oni sačuvaju svoje borbeno raspoloženje.

Bila je u jeku četvrta neprijateljska ofanziva i komunikacija Bihać - Bosanski Petrovac - Ključ posjednuta neprijateljskim motorizovanim kolonama i pješadijom. Nijemci su se kretali i danju i noću, osvijetljavali teren raketama i naš prelaz preko njihovih puteva bio je nemoguć. U planini zavijanoj snijegom nalazili smo se u neprijateljskom obruču iz koga izlaz, nismo mogli da nađemo. Komandir i komesar donijeli su odluku da se loga dana četa povuče duboko u šumu, u što neprohodniji dio Grmeća.

Komanda čete uzalud je, i u toku dana, pokušavala da uspostavi vezu s bilo kojom našom jedinicom. Noć smo proveli u šumi u dubokom snijegu, bez hrane, sa ranjenim borcem Radom Mandićem, o kome smo morali da se brinemo. Keša i Kuna i dalje su nas hrabрили i govorili nam da ćemo izlaz iz Grmeća sigurno naći.

Bio sam u jednoj od patrola koje su noću izvidale mogućnost za prelaz preko komunikacije Bosanski Petrovac - Ključ. Pri svakom pokušaju dolazili smo do zaključka daje to neizvodljivo, jerjake neprijateljske snage držale su pod kontrolom svaki korak na toj komunikaciji.

Borei su bili iznureni i gladu, a <Jo hrane nisu mogli da dodu. Jedna naša patrola, vraćajući se sa zadatka, slučajno je naišla na skrovište koje nam je služilo kao magacin za hranu. Nešto suvog ovčijeg mesa koje je tamo nađeno povratilo nam je snagu za dalje traženje izlaza iz Grmeča.

Sljedećeg dana, pred večer, jedna patrola izvijestila je komandu čete da se u selu Smoljanima, u kućama uz samu šumu, ne primjećuju neprijateljske jedinice. Komanda je donijela odluku da četa prenoći u tim kućama, da se koliko-toliko odmori i pripremi za sljedeće zadatke i napore.

Poslije dužeg marša stigli smo u te kuće, ali još se nismo bili ni rasporedili za smještaj, naše patrola za obezbjeđenje počele su da nam donose izvještaje da u selo stižu Nijemci. Kad su naši vodovi istrčali iz kuća i zauzeli borbene položaje, vidjeli smo, pod svjetlošću neprijateljskih raketa, kako iz nekoliko pravaca pristižu kolone njemačkih vojnika. Nijemci su već bili na puškomet od kuća u kojima je naša četa namjeravala da provede noć, ali nas nisu primijetili i do okršaja nije došlo

Bili smo u izuzetno teškoj situaciji, a išli smo u susret još većim opasnostima. Prema podacima dobijenim od izbjeglih podgrmečkih seljaka, Nijemci su već počinjali da pretražuju cijelu planinu. Ne gubeći prisebnost, komesar Kešo i komandir Kuna odlučili su da četu ponovo sklone u najnepristupačnije predjele Grmeča. Nijemci su. toga dana. zaista počeli da temeljno pretresaju planinu. Četa bi vjerovatno bila otkrivena da pod gustim snijegom, koji je neprekidno padao, nisu brzo nestajali naši tragovi.

Pred noć, komanda čete okupila je borce i saopštila im da je pokušaj proboja iz opkoljenog Grmeča, i to u toku te noci, neophodan. Borci su prihvatili tu odluku kao neminovnost i odmah smo počeli da se dogovaramo kojim pravcem da krenemo. Po mišljenju komesara Keše jedan smjer bi nas vodio preko Bravskog Vaganca do Kozila. To bi bio najkraći put za naš proboj, ali i najopasniji zbog kretanja neprijatelja i koncentracije njegovih snaga.

Drugim smjerom četa bi išla do sela Skakavca koje se nalazi pri samom vrhu Grmeča. Odatle bismo se probijali do sela Suvaje i dalje, prema planini Osječenici i Drvaru. Taj put bio bi znatno duži, a doveo bi nas i do komunikacija Krupa - Bosanski Petrovac i Bihać - Bosanski Petrovac koje bismo morali da predemo. Pri prelazu preko ma koje komunikacije trebalo je da izbjegnemo borbu, jer četa je bila već iznurena, a nismo smjeli ni da se opterećujemo novim ranjenicima.

Iako nismo raspolagali podacima o snagama i rasporedu neprijatelja na ovom drugom pravcu, odlučili smo da krenemo u tom smjeru, jer veliki broj boraca u četi bio je iz sela koja su se nalazila na toj strani. Oni su poznavali teren i mogli su, u svakom slučaju, da prilikom proboja budu četi od velike pomoći. Bili smo pred dugim maršem, kroz planinska bespuća zatrpana snijegom, i četa je krenula već u prvi sumrak. Noć je bila vedra i hladna. U mukloj tišini borci su gazili smetove, ne odajući nikakve znakove zamora, iako su već treći dan bili bez hrane i odmora. Uz put su nailazili na tragove njemačkih sničarskih jedinica koje su, vjerovatno tog istog dana, pretresale šumu.

Kretali smo se bez zastoja. Nešto prije svanuća stigli smo u malo selo Skakavac. Bilo je mjesecina i to nam je omogućilo da sa naših položaja imamo dobar pregled komunikacija Krupa - Bosanski Petrovac i Bihać - Bosanski Petrovac koje smo morali brzo, prije svanuća, preći i doći se slobodne teritorije. Neprijateljske motorizovane kolone neprekidno su se kretale prema Bosanskom Petrovcu, naročito iz pravca Bihaća. U selu Suvaji, koje je sada bilo nekoliko kilometara ispred nas, a kroz koje smo morali da prođemo, vidjeli smo nekoliko kuća u plamenu.

Kail smo se približili cesti Krupa - Bosanski Petrovac, mogli smo da brojimo njemačke vojnike koji su sjedili oko zapaljenih kuća. Celo kolone, je, držeći veće rastojanje borac od borca, u kratkim skokovima počelo da prelazi preko ceste. Trenutno, njemačka motorizovana kolona nije bila u pokretu i tako smo prvu komunikaciju brzo i uspješno savladali.

Komunikaciju Bihać Bosanski Petrovac smatrali smo lakšom, ali tim putem neprestano su se kretala neprijateljska vozila i vojnici. Dueoje naša četa morala da leži u dubokom snijegu i da čeka trenutak kad će se kolona vozila prekinuti. Čim nam se ukazala prva prilika, našli smo se s druge strane ceste.

Sada smo smatrali da se već nalazimo na slobodnom području, mada nismo znali da li i u selu Medenom Polju, koje leži u samom podnožju planine Osječenice, ima neprijateljskih vojnika. Nismo imali od koga da to saznamo, jer narod se, početkom ofanzive, u zbjeugu povlačio ispred Nijemaca, ali od samog neprijatelja saznali smo i da se nalazi u Medenom Polju i gdje se smjestio, jer je, svakako radi uspostavljanja veze između svojih jedinica, ispaljivao rakete.

Pošto je većina boraca bila u svom rodnom kraju i dobila naređenje o pravcu daljeg kretanja, komesar Keša je, radujući se uspješnom proboju iz neprijateljskog okruženja, odlučio da se zakratko odvoji od svojih boraca raspoređenih po kućama u Medenom Polju i da posjeti svoje roditelje. Keši je, na žalost, to bila posljednja posjeta rodnom kraju: pao je herojski u borbama u okolini Užica, 1944. godine.

Iako smo se nalazili na slobodnoj teritoriji, nismo smjeli da se dugo zadržavamo u Medenom Polju. Bilo je svanulo, a od nas, na oko dva kilometra, logorovale su njemačke jedinice. Krenuli smo uz Osječenicu i neprijatelj nas je pratio i mijetio. Bili smo bombardovani minobacačima sve dok nismo duboko zašli u planinu. Četa je uspjela da se bez žrtava domogne guste šume.

Probijali smo se planinskim bespućem, kroz smetove, cijeli dan. Pred sumrak smo stigli u selo Zaglavite, kod Drvara. Susret sa omladinom i narodom toga sela i susjednih sela ostao mi u neizbrisivom sjećanju. Odmah po dolasku, borci su razmješteni po kućama da se odmore. Iako je ovaj kraj bio izvan domašaja neprijateljskih vojnika, komanda čete htjela je da organizuje obezbjeđenje, ali omladina i mještani preuzeli su na sebe brigu o našoj sigurnosti. Njihova želja je bila da se jedinica, tlo posljednjeg borca, odmori u toku noći. Dok smo mi spavali, omladina i narod su bili cijele noći na nogama. Spremali su odjeću, obuću, hranu - sve što je bilo potrebno nama za pokret.

Ujutro je četa krenula preko Oštrelja u selo Driniće, gdje je i zanoćila. Iz Drinića smo, preko Kozila, stigli na Mlinište, a zatim nastavili prema Crkvenom.

U Crkvenom smo se više nego obradovali: saznali smo za pravac kretanja naše brigade. Stigli smo je u Skender Vakufu.

Zahvaljujući prisebnosti i nepokolebljivosti komande čete, koja je vješto izbjegavala direktan sukob s jačim neprijateljskim snagama i na pravcu našeg kretanja prema Skender Vakufu, nismo postali plijen neprijatelja. Za srećan ishod cijele akcije bili su presudni i naponi svih boraca, njihovo poznavanje terena, oslonac na narod u selima kroz koja smo prolazili i naša zajednička želja da se što prije nađemo među drugovima u svojoj brigadi.

Pamtim radost na licu komandanta bataljona Mirka Zeca, političkog komesara Drage Dukića, komandanta brigade Voje Todorovića, političkog komesara Mlade Marina. Oni su znali u kakvim je okolnostima naša četa ostala u zavijeonom Grmeču i dočekali su nas raširenih ruku.

DOBRO NAM DOŠLI, DRAGI PETROVČANI

Četvrta neprijateljska ofanziva bila je već uveliko zahvatila cijelu slobodnu teritoriju Banije, Korduna, Like i Bosanske krajine kaci sam. 10. februara 1943. godine, po odluci sreskih komiteta Partije i SKOJ-a za Bosanski Petrovac, kao član Izvršnog biroa Sreskoa komiteta SKOJ-a. dobio zadatak da sprovedeni 350 omladinaca, žena i djece, izbjeglica sa teritorije Bosanskog Petrovca, za glamočki srez.

Bila je zima sa dosta snijega i jakim mrazevima, a neprijateljski avioni stalno su bombardovali i mitraljirali teritoriju Petrovca i šire okoline. Naročito su se bili okomili na istočni kraj petrovačkog sreza gdje se nalazila naša Centralna bolnica sa ranjenicima, u Jasikovcu i Slatini, pod planinom Klekovaćom. Na ovom dijelu je radila i partizanska željeznica od Drvara preko Oštrelja i Srnetice prema Mliništu.

U dogovoru sa sekretarima Sreskog komiteta Partije i Skoja, Jovom Kecmanom i Nikolom Jelićem, i sa sekretarima opštinskih komiteta i sekretarima aktivna SKOJ-a, više od pedeset posto omladine, sve što je bilo jače, poveo sam u selo Bukovaču. gdje se nalazio magacin žita koje je ovamo dopremljeno poslije žetve u Saničkoj dolini. Svaki od omladinaca i omladinki stavio je u torbu i ponio po 10-15 kilograma pšenice ili pasulja. To će nam dobro doći na teritoriji na kojoj smo se docnije našli.

Rano izjutra, 11. februara, grupa je krenula pravcem: Drinić - Kozila - Srnetica - Struganica - Marčetića Uvala. U Marčetića Uvali, gdje ćemo i prenočiti, obezbjedili su nam smještaj Marko Stevandić, predsjednik, i Mijo Lukač, član Narodnooslobodilačkog odbora. U toku cijelog puta mitraljirali su nas neprijateljski avioni. Srećno smo prošli, jer smo se stalno kretali kroz pošumljene predjele.

Sutradan smo produžili put prema Mliništu. Na pruži za Jajce, u Tisovoj Kosi, dobili smo obavještenje da dalje ne možemo zbog velikog broja ranjenika koji se prebacuju partizanskom željeznicom od Oštrelja do Srnetice, iz centralnih bolnica. Naša kolona je promijenila pravac i krenula u pravcu sela Rora, Poijica i Prekaje. U tim selima smo, uz pomoć Narodnooslobodilačkog odbora, razmješteni po kućama i prenoćili.

Druga grupa, koju je vodio sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a Nikola Jelić, imala je takode preko trista omladinaca. stigla je sutradan poslije podne. Nikola me je odmah upoznao sa odlukom Sreskog komiteta Partije za Bosanski Petrovac da možemo sa izvjesnim brojem omladinaca koji su fizički jači da pođemo u neku od naših jedincia, a ostali — nejač. majke sa djecom i slabo obučeni omladinci — da ostanu na terenu gdje su raspoređeni. Znajući da na terenu Paunovca, istočnog dijela Grmeča, vode borbu jedinice Pete krajiške divizije, u čijem se sastavu nalazi i Prva krajiška brigada, u kojoj ima dosta Petrovačana, predložio sam Nikoli da pođemo u Prvu krajišku brigadu. On se s tim složio.

Sa sekretarima opštinskih komiteta SKOJ-a: Boškom Stojanovićem. opština Smoljana. Bogdanom Moraćorri, opština Bukovača, i sekretarima aktivna SKOJ-a Jovom Rakovićem. sela Krnja Jela, Danicom Josipovic selo Rašinovac, Đordom Đakovićem, selo Skakavac, sa Savom Kovačevićem i Đurom Milanovićem iz Krnjeušć i Pepom Stojanovićem iz Smoljane, članovima Sreskog komiteta SKOJ-a, dogovorili smo se ko će da pođe u brigadu. Od ukupnog broja onih koji su se tada našli na ovom terenu riješili smo da pođe 120 omladinaca i omladinki. Prije nego što smo krenuli izvjestili smo neke sekretare skojevskih aktivna i članove opštinskih komiteta SKOJ-a, koji su ostali na terenu, o našem odlasku i njihovim zadacima.

Krenuli smo rano izjutra 14. februaru 1943. Opet smo prenoćili u Marčetića Uvali, a idućeg dana sa vodičem Pepom Marčetom stigli smo preko Resanovače i planine Siše u selo Crkveno i tu našli Prvu krajišku brigadu.

Pred sam naš dolazak bio je završen zbor sa smotrom brigade. Na ovom velikom zboru govorili su komandant Prvog bosanskog korpusa Košta Nad, komandant i politički komesar Pete krajiške divizije Slavko Rodić i Ilija Došen.

U okviru ovog velikog slavlja brigadi je bila saopštena i pohvala vrhovnog komandanta druga Tita za njeno herojsko držanje i uspjehe postignute u borbama koje je gotovo mjesec dana vodila s mnogo nadmoćnijim snagama neprijatelja, s Nijemcima i ustašama, na zatvaranju pravca njihovog nastupanja od Prijedora, Šanskog Mosta i Ključa prema Bos. Petrovcu. Brigadu su pohvalili i komandant korpusa i divizije.

Po dolasku u Crkveno, koje se nalazi na sjevernim padinama planine Siše, Nikola i ja javili smo se komandantu brigade Voji Todoroviću. Kad smo mu rekli ko smo i koliko smo doveli omladine u brigadu, Vojo nam je odgovorio:

- Dobro nam došli dragi Petrovčani. Sada je broj Petrovčana u brigadi povećan za još sto i dvadeset.

Zatim je pozvao Stevu Rauša, svog zamjenika, i rekao mu da nas rasporedi po bataljonima. Stevo nas je rasporedio u sva tri bataljona podjednako i naredio intendantu brigade Vici Bašicu i intendantima bataljona da nam daju ručak i suhu hranu za put, koju su upravo tada borci primali.

Dolazak u Prvu brigadu za sve nas značio je veliku čast i radost. Za devet mjeseci svog postojanja brigada je vodila borbe koje su njenu slavu pronosile širom naše zemlje. Niko od nas, iako smo bili raspoređeni u sva tri bataljona, a uskoro i u Četvrti, omladinski bataljon, koji je formiran po dolasku u Skender-Vakuf, nije se osjećao usamljen. Mnogi su našli u brigadi svoje poznanike, komšije, prijatelje, a neki i svoju bracu i sestre. Omladinac Stevo Grbić i/ sela Krnje Jele, opština Smoljan, našao je u brigadi dva svoja rođena brata.

Odmah po dolasku u Crkveno brigada je krenula u centralnu Bosnu. Taj put vodiće nas iz borbe u borbu, sve dalje od naše Krajine, do same austrijske granice. Bio je to put slave, ali i žrtava koje smo polagali za slobodu svoje otadžbine.

Kad smo došli u brigadu, stari borci su nas nazivali novajlijama, iako su neki od nas već bili prušli kroz partizanske jedinice. Počinjali smo od običnog borca, jer niko nije imao nikakvih dokumenata ni podataka iz kojih bi se moglo vidjeti ko smo i šta smo do tada radili, ali ubrzo smo postajali deseteri, komandiri vodova i vodni delegati, zamjenici političkih komesara četa i bataljona, politički komesari četa i bataljona. Za manje od mjesec dana po našem dolasku u brigadu desetak drugova i drugarica bilo je postavljeno na dužnost vodnog delegata, i to: Nikola Jeličić, Dušan D. Kecman, Đuro Milanović Brico, Pepo Stojanović, Boško Stojanović, Jovo Raković, Bogdan Moraća, Sava Kovačević, Savka Josipović i Dordo Đaković.

Za nekoliko dana provedenih u brigadi mnogi omladinci naučili su da stručno rukuju automatskim oružjem.

Ne raspolazem podacima o sudbini cijele ove grupe i zbog toga bih ovom prilikom mogao da kažem samo kako su neki omladinci završili život.

U brigadu su zajedno došli Kojo Novaković, rođen 1917. godine, komandir Omladinske čete u Krnjeuši, i njegova sestra Ružica. U manju 1943. Kojo je teško ranjen u borbi protiv četnika nadomak sela Očauša kod Teslića i umro je na putu za bolnicu u Korićanima. U istoj koloni, nekoliko časova docnije, podlegla je povredama i Kojina sestra Ružica.

Stevo Grbić, iz Ki nje Jele, našao se u brigadi sa svojom braćom Pepom i Dragom. Pepo je umro u Korićanima, u aprilu 1943. godine, od pjevavog tifusa, a

»rago je poginut) 30. juna 1943. od avionske bombe u selu Zagradu kod Kaknja. li Stevo nije dočekaao kraj rata: pokošen je neprijateljskim rafalima u blizini lava, u Crnoj Gori.

Od pedeset omladinaca i omladinki iz krnje Jele osamnaest ih je poginulo ao članovi SKOJ-a. Poginuli su i sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a za Bos. Petrovac Nikola Jeličić i dva člana Izvršnog biroa Sreskog komiteta SKOJ-a Đuro tilanović Brico i Pepo Stojanović.

Dušan D. Kecman

P R E L A Z P R E K O V R B A S A

U prvoj polovini februara 1943. godine Prva krajiška brigada našla se u reami sela Crkveno - Ribnik kod Ključa, radi kratkog predaha i priprema za predtojeće zadatke. To je bilo poslije neprekidnih i teških borbi koje je brigada volila protiv 717. njemačke divizije, zatvarajući pravac Ključ - Bosanski Petrovac posljednjih borbi na položajima Paunovac - Bravsko. Ovdje je trebalo, za vrlo ratko vrijeme, izvršiti sve potrebne pripreme: vojničke, političke, materijalne druge za naredne zadatke.

Trinaestog februara 1943. godine štab brigade organizovao je sastanak sa tabovima bataljona i komandama četa. Tom sastanku prisustvovali su komandant i politički komesar Pete krajiške divizije, Slavko Rodić i Ilija Došen. Komandant brigade Vojo Todorović i politički komesar Mladen Marin upoznali su las sa situacijom na terenu Bosanske krajine, sa zadacima i uspjesima brigade j četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. Komandant brigade je saopštio da je brigada lobila novi zadatak: da prede rijeku Vrbas radi razvijanja jačih borbenih dejstaa u centralnoj Bosni, u kojoj je. poslije odlaska naših većih snaga - Prve proeterske divizije - narodnooslobodilački pokret u izvjesnoj krizi i opadanju. Za aj zadatak trebalo je da se solidno pripremimo, i to za veoma kratko vrijeme.

Prije svega bilo je neophodno da politički pripremimo borce i stariješine za jdlazak u centralnu Bosnu, na novu teritoriju, koju nismo poznavali, da im jbjasnimmo situaciju na tom području i šta nas lamo sve očekuje.

U to vrijeme Vrbas nam je zadavao dosta brige. Trebalo je hitno da odredimo mjesto na kome ćemo najsigurnije moći da prebacimo brigadu preko rijeke, da se za to obezbijede čamci, skele i druga sredstva, kojima mi nismo raspolagali. Bila je zima, rijeka nabujala, a desna obala pod kontrolom neprijatelja. Morali smo sve da predvidimo da nam se ne bi dogodilo da Vrbas ne mognemo Forsirati i tla ne odemo u centralnu Bosnu na izvršenje određenih zadataka.

Pred nama su bili dugi i leški marševi, borbe i naprezanja. Zbog toga je trebalo da borce koji ne bi mogli da izdrže sve teškoće ostavimo na terenu Podgrmeča. Pored težih ranjenika morali smo da izdvojimo iscrpljene i starije borce, a i mlade, koji su za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive stupili u brigadu. Prilikom odvajanja ovakvih boraca bilo je tužnih scena i prizora. Nijedan borac nije bio voljan da izostane iz svoje čete i bataljona. Od izdvojenih, koji su trebali da ostanu, meni su se, kao komandiru Prve čete Prvog bataljona. javile dvije drugarice i jedan drug. čijih se imena, na žalost, ne sjećam, ali znam da su bili u četi od prvih dana formiranja brigade. Suznih očiju rekli su mi: »Druže komandiru, mi nećemo da ostanemo iz naše čete. Kad smo izdržali sve ranije napore, borbe i teškoće - KJuć. Manjaču. Jajce, Bihać - izdržaćemo i druge.« Rasporedio sam ih u vodove čete i o lome obavijestio štab bataljona,

Za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive u brigadu je došao veliki broj omladinaca i omladinki iz Bosanskog Petrovca i Podgrmeča. Oni nisu bili borci, a svi su htjeli da i dalje idu sa brigadom. 1 od tih omladinaca i omladinki trebalo je odvojiti nesposobne i slabe, a druge rasporediti po četama. Izdvojili smo iz Prvog bataljona 30 omladinaca i omladinki za koje smo smatrali da neće moći da izdrže predstojeće napore i teškoće. Međutim, oni su nas, uz plać i jecanje, molili da ih ne odvajamo od njihovih drugova i drugarica. Nije nam preostalo ništa drugo već da ih štab bataljona rasporedi po četama i vodovima bataljona. Oni su se kasnije u borbama pokazali veoma hrabri i izdržali su sve teškoće i nedaće.

Bile su neophodne i druge pripreme za predstojeće zadatke. U dugim borbama u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi mnogi borci su ostali bez dobre odjeće i obuće, a bilo ih je i potpuno bosih. Zbog toga je trebalo za brigadu, za svakog borca i starješinu obezbjediti bar najosnovnija materijalna sredstva - hranu, odjeću, obuću. U rejonu razmještaja brigade narodnooslobodilački odbori su organizovali pečenje hljeba, klanje stoke i kuvanje mesa u jedinicama, da bi se obezbjedio suvi obrok hrane barem za dva dana. Odbornici su prikupljali za borce i čarape, priglavlke, rukavice, šalove, džempere, opanke i drugu odjeću i obuću. Bilo je slučajeva da su pojedini seljaci, tu. na licu mjesta, skidali sa sebe džempere i davali ih borcima. U tome su prednjačile seljanke skidajući sa sebe sve što su mogle da skinu i dajući našim drugaricama.

Po četama i bataljonima održani su partijski i skojevski sastanci i konferencije. Svi borci i starješine upoznati su s političkom situacijom, s rezultatima naših borbi u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, s predstojećim zadacima, borbama i djelovanju na novoj teritoriji, zadacima komunista i skojevaca, pa i svakog borca.

Ujutru rano, 15. februara 1943. godine, štab brigade je na osnovu procjene situacije uputio svoj inženjerijski vod i jedan vod iz Druge čete Drugog bataljona na Vrbas u rejon sela Baljvina, da izvidi rijeku, odredi mjesta za prelaz i izvrši sve potrebne pripreme. Brigada nije raspolagala ni najosnovnijim sredstvima za prelaz rijeka. Sve je trebalo obezbjediti na licu mjesta, od priručnih sredstava, od mjesnog stanovništva, počev od balvana i dasaka za skele do žice, eksera i klamti. Teškoće su bile utoliko veće što ni samo stanovništvo u dolini Vrbasa u lom rejonu nije raspolagalo materijalima koji su za nas bili neophodni.

Iako su to za nas bile ozbiljne teškoće, borci i rukovodioci naših vodova pokazali su nevjerovatnu inicijativu, snalažljivost, upornost i zalaganje, da bi u ovako teškoj situaciji izvršili postavljeni zadatak. Oni su od šumske eksploatacije i seljaka uzeli potrebnu graduu, iako je nije bilo toliko da bi zadovoljila sve naše potrebe (balvane, daske, sajle), povezivali balvane i ukivali ih ekserima i klinovima koje su sami iskovali, kao što su i vesla sami izradili. Mobilisali su seljake koji su bili vješti u vodenju i rukovanju skelama. Tako je inženjerijski vod brigade, pod zaštitom voda iz Drugog bataljona, uspio da izvrši pripreme za prelaz jedinica brigade preko Vrbasa.

Pred sam polazak izvršena je smotra brigade. Smotru su izvršili komandant i politički komesar Pete krajiške divizije, Slavko Rodić i Ilija Došen. sa komandantom i političkim komesarom brigade, Vojom Todorovićem i Mladenom Marinom. Komandant divizije je ukazao na zadatke brigade i pozitivno ocijenio sve izvršene pripreme.

Brigada je izvršila marš od sela Crkvenog do Vrbasa i izjutra. 17. februara 1943. godine, u rejonu sela Baljvina počelo je forsiranje rijeke. Neprijatelj je svojom izviđačkom avijacijom stalno nadlijetao slobodnu teritoriju u Bosanskoj krajini, ali toga jutra nije mogao da nas primijeli i bombarduje zbog guste magle koja se bila spustila u dolinu Vrbasa.

Dok su određene jedinice obezbjeđivale forsiranje Vrbasa na pravcima Banja Luka i Jajce, Prva četa Prvog bataljona prešla je rijeku u prvom talasu im-

rovizovanim skelama i izbila na desnu obalu Vrbasa, prema Skender Vakufu, ieta je obezbjeđivala prelaz ostalih jedinica brigade. Borba na desnoj obali Vrbasa sa četnicima koji su pokušavali da spriječe forsiranje rijeke bila je brzo završena. Oni nisu mogli da se odupru brzom i silovitom napadu naših boraca.

Forsiranje Vrbasa u to vrijeme bilo je veoma teško ne samo zbog zime, hladnoće i nabujalog Vrbasa, već i stoga što smo u jedinicama imali i veliki broj neprijača, koji su se plašili vode. Bilo je slučajeva da su pojedini borci upadali u ono hladnu vodu, ali smo uspjevali da ih izvučemo i spasimo.

Najviše muke zadalo nam je prebacivanje konja preko rijeke. Oko sto tovarskih i jahačkih grla, koliko ih je ukupno imala brigada, trebalo je prebaciti preko Vrbasa, ali na jako slabim, improvizovanim skelama. Većina konja teško se nadoila na skelu, što je oduzimalo mnogo vremena za njihov utovar. U tome su se snašli borci koji su živjeli u dolinama line, Sane i Vrbasa. Po njihovom savjetu ni smo konjima prekrivali oči vrećama, ćebadima ili šatorskim krilima i tako ih navodili na skelu i prebacivali preko vode. Jedan broj konja morali smo nagoniti u vodu držeći ih uz splav ili sajlu i na taj način ih prebacivati preko rijeke, iah ih brzi Vrbas ne bi odnio. U prebacivanju komore izgubili smo više vremena nego u prebacivanju boračkog sastava brigade.

Uspješnim forsiranjem Vrbasa naša brigada položila je još jedan ispit i dokazala daje spremna da izvrši i zadatke za koje nije imala nikakvog iskustva.

Poslije forsiranja Vrbasa bataljoni su, već prema ranije određenim pravcima, nastupali prema Skender Vakufu i Kotor Varoši. Na poljani zvanoj Luka dalje odmor, kratak predah i ručak - suva hrana spremljena u Crkvenom. Raspoloženje boraca i starješina bilo je odlično zbog uspješnog forsiranja nabujalog, hladnog i brzog Vrbasa.

U prepričavanju proteklog događaja bilo je šale, dobacivanja, veselja i radosti. Ni odličnim plivačima nije bilo prijatno prelaziti Vrbas onog zimskog jutra, a da i ne govorimo kako su se osjećali neplivači. Oni su se više plašili rijeke i prelaza preko nje nego i najtežih akcija i neprijateljskih bunkera. Nakon odmora, brigada je produžila marš za Skender Vakuf, gdje smo zanoćili, i već sutradan nastavili da izvršavamo nove borbene zadatke u centralnoj Bosni.

Ljnbomir Jajčanin Bijeli